

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

САХНЮК ВІТА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК – 34.037:347.921.8

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА
БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ**

Галузь знань 08 Право
Спеціальність 081 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. В. Сахнюк

Науковий керівник: Міщук Інна Володимирівна,
кандидат юридичних наук

Рівне – 2023

АНОТАЦІЯ

Сахнюк В. В. Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» – Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне, 2023.

Дисертація є комплексним дослідженням, у якому на основі правової доктрини, національних нормативно-правових актів та міжнародних документів розроблено науково-обґрунтовану концепцію адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в Україні.

У роботі розглянуто історичні передумови інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу та встановлено, що в різні історичні періоди право на безоплатну правничу допомогу знаходить свій формальний вираз через: 1) соціальну підтримку громади, членів сім'ї та родичів, що надавалася потерпілим особам та регулювалася звичаєвими нормами; 2) представництво вразливих категорій в судах, що врегульовувалося законодавчо; 3) адвокатуру, що також врегульовувалося нормативно-правовими актами з перерахуванням категорій осіб, які мають на це право як в цивільних, так і в кримінальних справах; 4) систему органів, яка спрямована на забезпечення доступу до правосуддя та надання правових послуг безкоштовно.

Проаналізовано основні підходи до визначення та тлумачення базових понять: «правова допомога», «правнича допомога», «юридична допомога», «правова послуга», «право на правничу допомогу», «право на безоплатну правничу допомогу» та інші. Аргументовано положення, згідно з якими перевагами застосування поняття «правнича допомога» порівняно з «правова допомога» є: по-перше, приведення законодавства України у відповідність до Конституції України; по-друге, сприяння утвердженню принципу формальної визначеності та уніфікації юридичної термінології, оскільки у цьому випадку кількома термінами позначається одне і те ж поняття, що призводить до

надмірного збільшення юридичної термінології; по-третє, використання лінгвістично правильного терміна, що обґрунтовано мовними правилами.

Запропоновано під безоплатною правничою допомогою розглядати юридичну діяльність, що відбувається шляхом надання правових послуг на безоплатній основі за рахунок державних коштів уповноваженими на це суб'єктами з метою захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які відповідно до законодавства мають право на отримання такої допомоги.

Окрему увагу приділено методології дослідження права на безоплатну правничу допомогу, як її фундаментальної основи. Розглянуто два постулати світоглядно-філософського рівня, на яких ґрунтується робота: 1) першочерговості прав людини, їх невідчужуваності, неподільності та універсальності як основної категорії права; 2) антропологізації права та людиноцентризму в адміністративно-правових дослідженнях. Описано особливості принципів пізнання, а саме: історизму, раціоналізму, об'єктивізму, соціологічного гуманізму, конкретності та універсальності та методів (історико-правового, структурно-функціонального, діяльнісного, методу системного аналізу, методу компаративістики, статистичного методу, методу опитування, формально-юридичного та методу правового прогнозування) в контексті адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Запропоновано під адміністративно-правовим забезпеченням права на безоплатну правничу допомогу розглядати діяльність суб'єктів у сфері надання безоплатної правничої допомоги, зміст якої становить створення та підтримка необхідних правових, інституційних, кадрових, інформаційно-аналітичних та матеріально-фінансових умов для належної реалізації, охорони та захисту права громадян, які опинилися в тяжких життєвих обставинах та потребують безоплатної професійної правничої допомоги шляхом надання правових послуг. Виділено п'ять складових: нормативно-правова, інституційна, кадрова, інформаційно-аналітична, матеріально-фінансова, які

дозволяють концептуально розглянути адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

На основі аналізу міжнародних документів виділено три основні групи міжнародних стандартів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: 1) стандарти доступу осіб до права на безоплатну правничу допомогу; 2) стандарти, що регулюють механізм адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу; 3) стандарти якості надання правничих послуг безоплатно. Запропоновано прийняти на національному рівні Стандарти надання безоплатної правничої допомоги, які включали б перелічені групи та встановлювали б основні характеристики та вимоги щодо надання безоплатної правничої допомоги.

Охарактеризовано принципи безоплатної правничої допомоги, які є основоположними ідеями та повинні бути враховані при стратегічному плануванні напрямів розвитку та державної політики у сфері правничої допомоги. Встановлено, що від принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги варто відрізнити принципи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, які співвідносяться як ціле та частина. Запропоновано законодавчо закріпити такі принципи: взаємодії та координації системи безоплатної правничої допомоги, відкритості та прозорості діяльності суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги, пріоритетності мирного вирішення спорів, заборони зловживання правом на безоплатну правничу допомогу.

Здійснено розподіл суб'єктів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу на чотири групи: 1) суб'єкти публічного адміністрування у сфері безоплатної правничої допомоги із загальною та спеціальною компетенцією; 2) суб'єкти, що надають безоплатну первинну правничу допомогу; 3) суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги; 4) інші агенти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. З метою удосконалення адміністрування у сфері безоплатної правничої допомоги запропоновано розмежувати сфери

управління Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги, чітко прописавши це у положеннях про їх діяльність, та зберегти повноваження координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання безоплатної правничої допомоги за Міністерством юстиції України.

Окрему увагу приділено проблемним аспектам забезпечення первинної правничої допомоги в територіальних громадах та запропоновано здійснити наступні заходи: 1) проведення правопросвітницьких заходів та інформаційних кампаній про право на безоплатну правничу допомогу та процедури її отримання, що допоможе збільшити освіченість серед мешканців; 2) забезпечення достатнього фінансування державними органами та іншими джерелами, що допоможе забезпечити сталу роботу центрів та ініціатив для надання безоплатної правничої допомоги; 3) усунення суперечностей в законодавстві з метою забезпеченням ефективного процесу залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права; 4) встановлення механізмів взаємодії між органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

На основі аналізу європейського досвіду здійснено авторську класифікацію адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: 1. За інституційним критерієм розподіл держави здійснено на такі, які мають централізовану систему адміністративно-правового забезпечення та децентралізовану. 2. За кадровим критерієм держави поділено на такі, де встановлено адвокатську монополію та, де розвинені альтернативні способи надання правничої допомоги. 3. За матеріально-фінансовим критерієм виділено групи держав, які фінансуються з державного бюджету, муніципального бюджету або змішано, а також держави з повним та частковим фінансуванням.

Узагальнено проблемні аспекти адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, а саме: виклики воєнного часу, постійне розширення кола суб'єктів вторинної правничої допомоги, низький рівень правової обізнаності, складнощі, пов'язані з процесом її оптимізації, відсутність стабільної політики у досліджуваній сфері, проблеми налагодження взаємодії між суб'єктами правничої допомоги.

Обґрунтовано основні напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу:

1. Підвищення рівня правової обізнаності шляхом активного проведення правопросвітницьких заходів серед молоді, впровадження освітніх компонент, які б забезпечували дітей та молодь правовими знаннями, підвищення рівня довіри дітей та молоді до державних інституцій шляхом налагодження діалогу з ними.
2. Розширення альтернативних способів забезпечення доступу та надання права на безоплатну первинну правничу допомогу через спрощення діяльності волонтерів безоплатної правничої допомоги, розвиток параюридичної практики.
3. Запровадження спеціалізації юридичної клінічної діяльності.
4. Покращення державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги як частини його адміністративно-правового забезпечення через прийняття концепції розвитку безоплатної правничої допомоги та розширення системи принципів, їх законодавчого закріплення.
5. Аналіз, врахування результативності та недоліків оптимізації системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі.
6. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення та цифровізація процесів адміністрування шляхом розробки централізованої бази даних, в якій зберігатиметься інформація про клієнтів, адвокатів та надані послуги та вдосконалення електронної системи заявок.
7. Створення ефективного механізму комунікації між суб'єктами безоплатної правничої допомоги.
8. Забезпечення якості безоплатної первинної правничої допомоги через прийняття стандартів для всіх суб'єктів, які надають таку допомогу.
9. Моніторинг за діяльністю центрів з надання безоплатної правничої допомоги.

Ключові слова: правова допомога, правнича допомога, професійна правнича допомога, право на безоплатну правничу допомогу, право на захист, права людини, адміністративно-правове забезпечення, система безоплатної правничої допомоги, доступ до правосуддя, адвокатура, адвокат, медіація, юридичні клініки.

Summary

Sakhnyuk V.V. Administrative and Legal Support of the Right to Free Legal Aid in Ukraine. – A qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law" - National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, 2023.

The dissertation is a comprehensive study that, on the basis of scientific research, national regulations, and international documents, develops a scientifically sound concept of administrative and legal support for the right to free legal aid in Ukraine.

The article examines the historical background of the institutionalization of the right to free legal aid and establishes that in different historical periods, it finds its formal expression through 1) social support from the community, family members, and relatives, which was provided to victims and regulated by customary norms; 2) representation of vulnerable categories in courts, which was regulated by law; 3) the institution of the advocacy, which was also regulated by legal acts listing the categories of persons entitled to it in both civil and criminal cases; 4) a system of government agencies aimed at ensuring access to justice and providing legal services free of charge.

The author analyzes the main approaches to the definition and interpretation of the basic categories in the relevant area, in particular, the concepts of "legal aid", "legal assistance", "legal services", "right to legal aid", "right to free legal aid" and others. The author provides arguments that the advantages of using the term "juridical" as opposed to "legal" are: firstly, bringing Ukrainian legislation in line with the Constitution of Ukraine; secondly, promoting the principle of formal

certainty and unification of legal terminology, since in this case several terms refer to the same concept, which leads to a hypertrophied multiplication of terms; thirdly, the use of a linguistically correct term, which is justified by language rules.

It is proposed under free legal aid to consider legal activities, which are carried out by providing legal services on a free basis at the expense of state funds, authorized for these subjects to ensure the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of persons who, in accordance with the law, are entitled to receive such assistance .

Special attention is paid to the methodology of studying the right to free legal aid as its fundamental basis. Two postulates of the worldview and philosophical level on which the work is based are considered: 1) the primacy of human rights, their inalienability, indivisibility, and universality as the main category of law; 2) anthropization of law and human-centeredness in administrative and legal studies. The author describes the peculiarities of the principles of cognition, namely, the principles of historicism, rationalism, objectivism, sociological humanism, specificity and universality, and methods (historical and legal, structural and functional, activity-based, system analysis method, comparative method, statistical and formal legal methods) in the context of administrative and legal support of the right to free legal aid.

Based on the analysis of international documents, three main groups of international standards for ensuring the right to free legal aid have been identified: 1) standards of access of persons to the right to free legal aid; 2) standards regulating the mechanism of administrative and legal enforcement of this right; 3) quality standards for the provision of services related to ensuring the right to free legal aid. It is proposed to adopt at the national level the Standards for the provision of free legal aid, which would include the named groups and establish the main characteristics and requirements for the provision of free legal aid. The author characterizes the principles of providing free legal aid, which are fundamental ideas and should be taken into account in the strategic planning of development directions and state policy in the field of legal aid. The author establishes that the principles of

administrative and legal support of the right to free legal aid should be distinguished from the principles of state policy in the field of free legal aid provision, which are correlated as a whole and a part. The author proposes to establish the following principles in law: interaction and coordination of the free legal aid system, openness, and transparency of the activities of free legal aid providers, innovation of the activities of free legal aid providers, priority of amicable settlement of disputes, and prohibition of abuse of the right to free legal aid.

The author divides the subjects of administrative and legal support of the right to free legal aid into four groups: 1) subjects of public administration of the free legal aid system with general and special competence; 2) subjects providing free primary legal aid; 3) subjects providing free secondary legal aid; 4) other agents of ensuring the right to free legal aid. With a view to improving the system of administration of the free legal aid system, it is proposed to separate the spheres of management of the Ministry of Justice of Ukraine and the Coordination Center for the Provision of Free Legal Aid by clearly stipulating this in the provisions on their activities and to retain the authority to coordinate the activities of central executive bodies in implementing the State policy in the field of free legal aid with the Ministry of Justice of Ukraine.

Special attention is paid to the problematic aspects of providing primary legal aid in territorial communities and the following measures are proposed: 1) conducting legal education events and information campaigns on the right to free legal aid and the procedures for obtaining it, which will help to increase awareness among residents; 2) ensuring sufficient funding from government agencies and other sources to help provide for the sustainable operation of centers and initiatives for the provision of free legal aid; 3) eliminating contradictions in legislation to ensure an effective process of engaging private law entities by local governments.

Based on the analysis of the European experience, the author's own classification of administrative and legal support of the right to free legal aid is made: 1. According to the institutional criterion, the states are divided into those with a centralized system of administrative and legal support and those with a decentralized

system. 2. According to the staffing criterion, the states are divided into those with a lawyer's monopoly and those with alternative ways of providing legal aid. 3. According to the financial criterion, we distinguished groups of states financed from the state budget, municipal budget, or mixed, as well as states with full and partial financing.

The author summarizes the problematic aspects and challenges in administrative and legal support, including difficulties associated with the process of optimizing the system of free legal aid, wartime challenges, problems of interaction with the National Association of Advocates of Ukraine, constant expansion of the circle of subjects entitled to free legal aid, introduction of new functions in the activities of the free legal aid system, low level of legal awareness of the population about the right to free legal aid and lack of public confidence in the rights of the population

The main directions of improvement of administrative and legal support of the right to free legal aid are substantiated: 1. Raising the level of legal awareness through active legal education activities, including among young people, introducing educational components that would provide children and youth with legal knowledge, increasing the level of trust of children and youth in state institutions by establishing a dialogue with them. 2. Aid through simplification of the activities of free legal aid volunteers, development of paralegal practice. 3. Introduction of specialization of legal clinics. 4. Improvement of the state policy in the field of legal aid provision as part of its administrative and legal support by expanding the system of principles and their legislative consolidation. 5. Analysis, and consideration of the effectiveness and disadvantages of optimizing the system of free legal aid at the present stage. 6. Improving information and analytical support by developing a centralized database that will store information about clients, lawyers, and services provided, improving the electronic application system, introducing automatic distribution of cases between lawyers, and legislative regulation of the information and analytical system of free legal aid. 7. Create an effective mechanism of communication between lawyers and the legal aid system, facilitated by the

formation of partnerships, support for lawyers providing free legal aid, joint projects, and initiatives. 8. Ensuring the quality of free primary legal assistance through the adoption of standards for all entities that provide such assistance. 9. Monitoring of the activity of the centers for providing free legal aid.

Key words: legal aid, legal assistance, professional legal aid, right to free legal aid, right to protection, human rights, administrative and legal support, the system of free legal aid, access to justice, advocacy, lawyer, mediation, legal clinics.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях, зарубіжних періодичних наукових виданнях, а також вітчизняних фахових журналах, що індексуються у міжнародних наукометричних базах:

1. Сахнюк В. В. Принципи державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Ч. 2. С. 135–140. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.20>

2. Сахнюк В. В. Право на безоплатну правову допомогу як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 211–214. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/50>

3. Міщук І. В., Сахнюк В. В. Окремі аспекти права на безоплатну правову допомогу в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Нове українське право*. 2021. Випуск 3. С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.22>

4. Сахнюк В. В. Європейські стандарти адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правову допомогу та національне законодавство. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2022. Випуск 69 (1). С. 317–321. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.53>

5. Сахнюк В. В. Суб'єкти публічного адміністрування системою безоплатної правової допомоги: загальнотеоретичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 306–310. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.57>

6. Сахнюк В. В. Особливості забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 1 (82). С. 52–56. DOI [10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-44-48](https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-44-48)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сахнюк В. В. Характеристика інституційної складової системи безоплатної правової допомоги. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної*

науки: збірник тез. м. Рівне, 21-22 травня 2020 р. Рівне: НУВГП, 2020. С. 294–297.

8. Сахнюк В. В. До питання про співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога» та «професійна правнича допомога». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні*, м. Запоріжжя, 23–24 квітня 2021 року. Запоріжжя: Запорізька міська організація «Істина», 2021. С. 17–19.

9. Сахнюк В. В. Право на безоплатну правову допомогу: загальна характеристика. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти*, м. Рівне, 11–12 травня 2022 року [Електронне видання]. Рівне: НУВГП, 2022. С. 261–263.

10. Сахнюк В. В. Діяльність системи безоплатної правової допомоги в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми розвитку сучасного права: українські реалії та зарубіжний досвід: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції*. м. Рівне, 20-21 травня 2022 р. Рівне: НУВГП, 2022. С. 122–124.

11. Сахнюк В. В. Юридичні клініки в системі суб'єктів права на безоплатну правову допомогу. *Право і суспільство: актуальні питання та перспективи розвитку: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції*. м. Полтава, 8 грудня 2022 р. С. 186–188.

12. Сахнюк В. В. Окремі аспекти взаємодії Національної поліції України з центрами надання безоплатної правової допомоги. III Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України», м. Кропивницький, 28 квітня 2023 р. С. 230–232.

13. Сахнюк В. В. Правова обізнаність як елемент доступу до безоплатної правничої допомоги серед дітей та молоді. Міжнародна науково-практична

конференція молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки», м. Рівне, 11-12 травня 2023 р. С. 582–584.

14. Сахнюк В. В. Забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, Рівненський інститут КУП НАН України, 27-28 квітня 2023 р.) / Упорядкування Оксани Якимчук. Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2023. С. 344–346.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Сахнюк В. В. Перспективи запровадження медіації в системі безоплатної правової допомоги. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів: вітчизняний та зарубіжний досвід: наукова монографія / За заг. ред. В.І. Цимбалюка Львів: «Новий Світ- 2000», 2020. С. 125–139. (172 с.)

16. Сахнюк В. В. Волонтери та параюристи як агенти забезпечення доступності безоплатної правової допомоги. *Збірник матеріалів міжнародного правничого конкурсу наукових статей серед здобувачів закладів вищої освіти. (присвячений Дню Донецького державного університету внутрішніх справ) (м. Кропивницький, Україна). Донецький державний університет внутрішніх справ. 2023. С. 382–393.*

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	1
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ, ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ	27
1.1 Історичні передумови інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу в Україні.....	27
1.2 Аналіз основних доктринальних підходів до визначення права на безоплатну правничу допомогу в адміністративно-правовому контексті	43
1.3 Методологія дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу	59
<i>Висновки до Розділу 1</i>	69
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ	72
2.1 Право на безоплатну правничу допомогу як об'єкт адміністративно-правового забезпечення.....	72
2.2 Міжнародні стандарти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу та їх співвідношення з національним законодавством	84
2.3 Принципи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу	97
2.4 Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу	107
<i>Висновки до Розділу 2</i>	126
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ	130

3.1 Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу	130
3.2 Основні напрями удосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.....	146
<i>Висновки до Розділу 3</i>	167
ВИСНОВКИ	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180
ДОДАТКИ	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЕКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини
НААУ	Національна асоціація адвокатів України
США	Сполучені Штати Америки
Німеччина	Федеративна Республіка Німеччина
Велика Британія	Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії
Литва	Литовська Республіка
Польща	Республіка Польща
Норвегія	Королівство Норвегія

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасному світі, де безумовними пріоритетами є захист прав людини та доступ до правосуддя, право на безоплатну правничу допомогу набуває нового значення. Це право другого покоління, яке є позитивним і покладає на державу обов'язок щодо його забезпечення, в тому числі адміністративно-правовими засобами. Безоплатна правнича допомога є не просто цінністю сама по собі, бо дозволяє досягти ідеалів справедливості та рівності, а також є гарантією доступу до інших прав людини. У складі її адміністративно-правового забезпечення – широке коло питань, які покликані гарантувати отримання такої допомоги тими, хто цього потребує.

Динамічність розвитку системи безоплатної правничої допомоги в Україні вражає, адже за роки її функціонування вона показала свою ефективність у багатьох питаннях, які стосуються інституційного оформлення органів адміністрування, впровадження міжнародних стандартів, диджиталізації та постійного розвитку інформаційного забезпечення, відповіді на виклики воєнного часу та багато іншого. В той же час постійні зміни до законодавства з метою спрощення доступу до правосуддя сприймаються не завжди позитивно, існують проблемні питання з обізнаністю населення про правничу допомогу та наявністю ряду стереотипів про її формалізованість та якість, а також критика органами адвокатури, які підтверджують необхідність проведення комплексного дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Актуальність дослідження підкреслюється і тим, що дисертаційна робота є першою науковою розвідкою після внесення змін до Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [142], які набули чинності 03.08.2023 року, прийняття наказу Міністерства юстиції України від 08.05.2023 року № 1733/5 «Питання оптимізації системи надання безоплатної правової допомоги» [124] та наказу Міністерства юстиції України

від 14.06.2023 року № 2213/5 «Про затвердження Змін до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги у зв'язку з оптимізацією системи надання безоплатної правової допомоги» [148], якими передбачається зміни, зокрема інституційної структури та деяких повноважень органів адміністрування.

Теоретичну основу дослідження складають праці українських та зарубіжних науковців, серед яких В. Г. Андрусів, Є. Ю. Бова, О. А. Бранчук, С. В. Вилков, Т. Б. Вільчик, О. М. Ганчук, Г. І. Гладун, С. В. Гончаренко, Р. В. Гречанюк, Ю. О. Данилевська, М. С. Демкова, А. В. Джуська, О. М. Дроздов, Н. С. Дубчак, Є. В. Дуліба, І. О. Ємець, В. В. Заборовський, В. М. Ісакова, С. С. Каленюк, В. В. Карий, О. В. Кушніцька, В. С. Личко, І. В. Міщук, Т. В. Омельченко, Л. В. Павлик, З. З. Петрович, М. І. Рішко, Л. Д. Руденко, І. І. Сіліч, М. В. Стаматіна, К. О. Струкова, Н. В. Хмелевська, В. І. Цимбалюк, У. О. Цмоць, В. В. Чорнобилець, Н. О. Чудик, В. А. Шклебей, Ю. Т. Шрамко, О. Г. Юшкевич, Т. П. Яцик та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає цілям, що передбачені в Стратегії сталого розвитку України до 2030 року [210], зокрема в частині утвердження верховенства права та забезпечення вільного доступу до правосуддя та захисту прав дітей; Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки в частині удосконалення порядку та умов залучення адвокатів до надання безоплатної правової допомоги [161]; Пріоритетним напрямками розвитку правової науки на 2016-2020 роки від 3 березня 2016 року [209], продовження чинності яких відбулось у січні 2021 року в розрізі забезпечення реалізації принципів справедливості та верховенства права у процесі здійснення правосуддя.

Дослідження виконано на кафедрі конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування в рамках науково-дослідної теми «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку держави і права України в

контексті Євроінтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер 0120U105021).

Мета і завдання дослідження. *Метою дисертаційного дослідження є* на основі наукової доктрини, національних нормативно-правових актів та міжнародних документів розробити науково-обґрунтовану концепцію адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Для виконання поставленої мети було представлено наступні завдання:

- визначити історичні передумови інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу;
- здійснити аналіз основних доктринальних підходів до визначення та дослідження права на безоплатну правничу допомогу в адміністративно-правовому контексті;
- розробити методологічний підхід дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу;
- схарактеризувати право на безоплатну правничу допомогу як об'єкт адміністративно-правового забезпечення;
- встановити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у сфері адміністративно-правового забезпечення безоплатної правничої допомоги;
- розглянути принципи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу;
- розкрити особливості правового статусу та повноваження суб'єктів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу;
- проаналізувати зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу;
- обґрунтувати ключові аспекти удосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Предметом дослідження є адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в Україні.

Методологічну основу дослідження, враховуючи особливості досліджуваного предмета та його комплексний характер, склали: філософський світоглядний підхід, який виходить з першочерговості прав людини, їх невідчужуваності, неподільності та універсальності як основних ознак та людиноцентризму в адміністративному праві як концепції, яка регулює діяльність системи публічного адміністрування відповідно до потреб та інтересів людини; принципи (історизму, раціоналізму, об'єктивізму, верифікації, соціологічного гуманізму, конкретності, універсальності); загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження: історико-правовий, системно-структурний, діяльнісний, метод системного аналізу, метод компаративістики, статистичний та формально-юридичний метод та інші.

Історико-правовий метод дозволяє проаналізувати історичні передумови інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу (підрозділ 1.1). З метою ґрунтовного дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу як певної системи, її суб'єктного складу використовувався *структурно-функціональний метод* (підрозділи 2.1, 2.4). За допомогою *методу системного аналізу* увага акцентувалася не тільки на виявленні особливостей адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, але і її зв'язку з іншими явищами, інститутами і процесами. Метод системного аналізу відіграв ключову роль у формуванні цілісної системи адміністративно-правових механізмів, зв'язків між елементами та взаємодії між суб'єктами у процесі забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. *Метод компаративістики* дозволив порівняти інститут адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в різних державах та, зокрема в межах різних правових сімей – нормативно-актного типу та прецедентного типу (підрозділ 3.1). *Статистичний метод* відіграв особливу

роль при вивченні громадської думки в питаннях ефективності та якості системи безоплатної правничої допомоги, оскільки дає змогу встановити, наскільки така діяльність задовольняє потреби окремих громадян та суспільства загалом (підрозділ 3.2.). За допомогою *методу опитування* було проведене анкетування та зроблено висновки про обізнаність молоді про право на безоплатну правничу допомогу (підрозділ 3.2.). *Формально-юридичний метод* використано для характеристики основних понять у дисертаційній роботі: правнича допомога, адміністративно-правове забезпечення та інші, аналізу відповідності національного законодавства міжнародним стандартам у забезпеченні права на безоплатну правничу допомогу та принципів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу (підрозділи 1.2., 2.2., 2.3.). *Метод правового моделювання* дозволив сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу (підрозділ 3.2.).

Інформаційну основу складає аналіз чинного законодавства України з питань адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, визначення правових засад надання безоплатної правничої допомоги.

Емпіричну базу дослідження склали офіційні щорічні звіти про діяльність системи безоплатної правничої допомоги, звіти та доповіді щодо оцінювання системи безоплатної правничої допомоги зовнішніми стейкхолдерами та інші.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дисертація є комплексним дослідженням, у якому розроблено концептуальне, теоретико-правове та прикладне розуміння адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу через призму використання європейського досвіду, на підставі чого сформульовано підсумкові положення, висновки, рекомендації та пропозиції.

Науковими результатами, що є новими або характеризуються певною долею новизни і винесено на захист є:

вперше:

– запропоновано авторське визначення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, під яким розуміємо діяльність суб'єктів у сфері надання безоплатної правничої допомоги, зміст якої становить створення та підтримка необхідних правових, інституційних, кадрових, інформаційно-аналітичних та матеріально-фінансових умов для належної реалізації, охорони та захисту права громадян, які опинилися в тяжких життєвих обставинах та потребують безоплатної професійної правничої допомоги шляхом надання правових послуг, а також виділено його складові: нормативно-правова інституційна, кадрова, інформаційно-аналітична, матеріально-фінансова, що дозволяє сформулювати науково-теоретичну концепцію;

– на основі запропонованих складових адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу обґрунтовано концептуальні напрями його удосконалення з метою покращення діяльності уповноважених суб'єктів та забезпечення доступу до правосуддя;

удосконалено:

– доктринальні підходи до визначення та дослідження права на безоплатну правничу допомогу, які базуються на співставленні ключових понять теми: «правова допомога», «правова послуга», «правнича допомога», «професійна правнича допомога», на підставі аналізу яких запропоновано під безоплатною правничою допомогою розглядати юридичну діяльність, що відбувається шляхом надання правових послуг на безоплатній основі за рахунок державних коштів уповноваженими на це суб'єктами з метою захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які відповідно до законодавства мають право на отримання такої допомоги;

– положення про систему принципів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, врахування та

ефективна реалізація яких дозволить забезпечити належну кваліфіковану роботу системи органів надання безоплатної правничої допомоги; запропоновано розширити систему принципів, законодавчо закріпивши принципи: взаємодії та координації системи безоплатної правничої допомоги, відкритості та прозорості діяльності суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги, пріоритетності мирного вирішення спорів, заборони зловживання правом на безоплатну правничу допомогу;

– узгодження положень національного законодавства міжнародним стандартам, що дозволило виявити напрями їх взаємодії у частині доступу до безоплатної правничої допомоги, механізму забезпечення та якості надання правничих послуг безкоштовно та запропоновано прийняття Стандартів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу;

– положення про правовий статус та повноваження суб'єктів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу через їх групування (суб'єкти публічного адміністрування у сфері безоплатної правничої допомоги із загальною та спеціальною компетенцією, суб'єкти, що надають безоплатну первинну правничу допомогу, суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги, інші агенти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу) за функціональним призначенням з урахуванням змін у законодавстві з метою покращення їх діяльності;

дістали подальшого розвитку:

– методологічний підхід до дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, особливістю якого є врахування трьох методологічних рівнів, що дозволяє забезпечити комплексність та цілісність дослідження, надати вичерпну інституціональну та функціональну характеристику права на безоплатну правничу допомогу в історичному аспекті та на сучасному етапі, сформуванню авторський світогляд;

– історичні передумови інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу, які в доповнення до класичного розуміння, дозволяють

прослідкувати особливості його об'єктивізації в суспільному житті та основні тенденції формування в незалежній Україні;

– аналіз зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу з метою виділення позитивних сторін, які можуть бути застосовані в Україні.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що висновки та положення, сформульовані в ньому, можуть сприяти подальшому розвитку правничої науки. Результати дослідження використані у практичній діяльності Рівненського регіонального центру безоплатної вторинної правової допомоги (довідка № 015/01-07/189 від 07.07.2023 року) та Рівненського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (довідка № 1702/1-78 від 30.06.2023 року) під час проведення правопросвітницьких заходів. Також корисними були положення дисертаційної роботи під час роботи Юридичної клініки Національного університету водного господарства та природокористування та залучення студентів-клініцистів до волонтерської діяльності (довідка № 345а від 14.06.2023 року). У навчальному процесі дисертація використовувалася для проведення занять із освітніх компонент «Основи безоплатної правової допомоги», «Юридична клінічна освіта», «Актуальні проблеми адміністративного права та судочинства» та підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів (довідка № 011-06 від 03.08.2023 року).

Особистий внесок здобувача. На захист виносяться лише дослідження, отримані автором особисто. У статті «Окремі аспекти права на безоплатну правову допомогу в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини» підготовленій спільно з І. В. Міщук, дисертантці належить визначення та характеристика загальноправових, організаційних та якісних аспектів надання безоплатної правової допомоги. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї і положення, які є результатами власних досліджень здобувача.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження обговорено на кафедрі конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування, дискутувалися на науково-практичному семінарі «Наукові проекти молодих вчених» (11 травня 2022 року), оприлюднено на таких міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки» (Рівне, 21-22 травня 2020 р.); «Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні» (Запоріжжя, 23-24 квітня 2021 р.); «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки» (Рівне, 11-12 травня 2022 р.); «Актуальні проблеми розвитку сучасного права: українські реалії та зарубіжний досвід» (Рівне, 20-21 травня 2022 р.); «Право і суспільство: актуальні питання та перспективи розвитку» (Полтава, 8 грудня 2022 р.); «Актуальні питання превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України» (Кропивницький, 28 квітня 2023 р.); «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки» (Рівне, 21-22 травня 2023 р.).

Публікації. Результати дослідження викладені в п'яти одноосібних працях та одній в співавторстві, які опубліковано у фахових виданнях, затверджених наказами МОН України, 8 апробаційного характеру – тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях та 2 дослідженнях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг роботи. Дисертація має: вступ, основну частину (складається з трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів), висновки до розділів та загальні висновки, список використаних джерел (285 найменувань), додатки. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 233 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ, ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

1.1 Історичні передумови інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу в Україні

Характеристика адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу буде неповною без врахування історичних умов інституціоналізації цього права, як процесу його становлення, функціонування, розвитку та формалізації. Їх дослідження дозволить зрозуміти сутність права на безоплатну правничу допомогу, його призначення та правову природу в історичному контексті та на сучасному етапі.

Визначаючи поняття інституціоналізації у сфері держави і права С. В. Ковбасюк зазначив, що це формалізація і організація суспільних відносин, створення організаційних структур з ієрархією влади, регламентація і легалізація діяльності індивідів, їх взаємовідносин, процес офіційного нормативного закріплення соціальних інтересів і ідей, наслідком чого є перетворення державно-правових явищ на стійкі системні утворення [77, с. 181]. Автор у визначенні виділяє формально-організаційний, нормативно-регулятивний та фактично-соціальний елементи, які, безумовно, є важливими для інституціоналізації державно-правових явищ.

О. М. Ганчук, у свою чергу, аналізуючи змістовні характеристики інституціоналізації прав людини, визначає її як процес формалізації соціальних відносин із залученням міжнародних інституцій і громадських організацій, основною метою якого є створення таких юридичних інститутів і норм, які виступатимуть інструментом обмеження державної влади, гарантом безумовної реалізації та захисту прав, свобод та інтересів людини [29, с. 10]. Основну увагу у наведеній дефініції приділено функціональній складовій –

захисту прав, яка розкривається через інші елементи, зокрема юридичні інститути та норми. Ми підтримуємо думки авторів і вважаємо, що в контексті права на безоплатну правничу допомогу інституціоналізація окреслює:

по-перше, створення організаційної структури, зокрема публічного адміністрування, основним завданням якого здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності у сфері безоплатної правничої допомоги;

по-друге, нормативне регулювання права на безоплатну правничу допомогу через законодавство України, частиною якого є і міжнародні нормативно-правові акти у сфері безоплатної правничої допомоги;

по-третє, суспільне сприйняття права на безоплатну правничу допомогу як можливості задовольнити відповідні потреби через правничі послуги, наявність організованих соціальних відносин та зв'язків між індивідами та державою, які допомагають забезпечити це право у реальному житті.

Підкреслимо, що саме процес інституціоналізації об'єктивує суспільні відносини щодо забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, сприяє дотриманню цього права, контролю за якістю правових послуг, наданих уповноваженими суб'єктами не тільки в середині системи, а й від громадянського суспільства.

О. О. Шандула справедливо відзначає, що розгляд інституту безоплатної правової допомоги з позиції історичного вітчизняного досвіду демонструє довгий і важкий шлях цього процесу. Загалом, на первинних етапах становлення правовий захист мав характер дружньої допомоги, а з появою писемного права став професійним заняттям. На всіх стадіях розвитку безоплатної правової допомоги спостерігалася тенденція «відносної безоплатності адвокатури», адже це був дійовий засіб маніпулювання свідомістю людини. Безоплатні юридичні послуги були низької якості, а бідні верстви населення позбавлялися можливості захисту своїх прав [228, с. 57].

Підтримуючи автора відзначимо, що інституціоналізація права на безоплатну правничу допомогу нерозривно пов'язана з проявом соціальної підтримки зі сторони держави для малозабезпечених та незахищених верств

населення, має глибокі історичні корені і тісний взаємозв'язок із розвитком адвокатури.

Якщо розглядати процес формування безоплатної правничої допомоги від моменту зародження держави, то інститут захисту прав та свобод людини і громадянина виникає задовго до появи громадянського суспільства. Історичний шлях йде від захисту через родинні та сімейні зв'язки до захисту з залученням компетентних, сторонніх, уповноважених осіб і далі веде до гарантування надання безоплатної правової допомоги державою. Свій початок інститут безоплатної правової допомоги бере в римському приватному праві і далі в європейському середньовічному процесуальному праві, де допомога адресно надавалася потребуючим особам, а саме: особам з фізичними вадами, неповнолітнім, божевільним і жінкам. Гарантувалася безоплатна правова допомога лише особистими моральними принципами правника, оскільки юридичної відповідальності за її ненадання не передбачалося [137, с. 26-27].

Простеживши розвиток та становлення інституту правничої допомоги, можна дійти висновку, що інститут захисту прав громадян виник на найнижчих ступенях суспільного розвитку, пройшов довгий та тернистий шлях свого становлення в усіх народів світу, у тому числі і в Україні. Становлення і розвиток інституту правничої допомоги при здійсненні правосуддя в Україні відбувалися під впливом загальних світових тенденцій розвитку кримінально-процесуального права, трансформуючись у сучасне розуміння правничої допомоги.

Періодизація шляху формування інституту безоплатної правової допомоги здійснена у роботі О. О. Шандули [224]. За основу автором взято хронологічні періоди розвитку суспільства та виділено наступні етапи становлення та розвитку досліджуваного правового інституту:

- 1) зародження інституту безоплатної правової допомоги на території України;
- 2) дореволюційний період розвитку інституту безоплатної правової допомоги;

3) радянський період розвитку інституту безоплатної правової допомоги;

4) розвиток інституту безоплатної правової допомоги в умовах незалежності [237].

Розглянемо характерні риси кожного з періодів розвитку безоплатної правничої допомоги. Так, зародження інституту безоплатної правової допомоги на території України бере свої витоки з Київської Русі, за часів якої існував інститут правозахисників. Руською правдою, що була першим писаним кодифікованим актом, регулювалися суспільні відносини у сфері захисту прав і свобод особи, зокрема закріплювалась відсутність смертної кари, заборона мученицьких покарань або катування під час допитів, заборону кривавої помсти, різноманітні правові механізми захисту життя, честі і гідності особи [220]. Спочатку суперечності в общинах вирішувалися князем (одноосібно або через постійних чиновників (посадників та тіунів) шляхом делегування їм відповідних повноважень), боярів або на загальних зборах – віче.

Суд з'являється пізніше як соціальний інститут, в якому важливу роль у представництві та захисті інтересів відіграє громада, а основним способом захисту – грошова компенсація. При цьому діяльність суду регулюється звичаєвими нормами, а тому захист потерпілих осіб має специфічний характер та проявляється у наданні підтримки лише потерпілій стороні та забороні дружнього врегулювання конфлікту. У ролі захисників в досліджуваний період виступають родичі, друзі та сусіди сторін, «послухи» (свідки порядного життя) та «видоки» (свідки вчиненого спірного факту), тобто маємо класичну т.зв. «родинну адвокатуру», функції якої визнався звичаєм.

Норми і принципи «Руської правди» зберегли своє значення в часи феодальної роздробленості, в тому числі на землях Галицько-Волинського князівства (1199–1340 роки) [137, с. 16].

Зміни у системі представництва та захисту відбувається з прийняттям Псковської судної грамоти та Новгородської судної грамоти [4, с. 47], в яких

нормативно встановлюється процесуальний порядок судочинства та закріплюються інститути представництва та захисту. Зокрема, Псковська Судна Грамота встановляє такі два правила представництва: 1) заборонена участь родичів і сусідів у судовому процесі; 2) право на захист мають лише жінки, діти, ченці, люди похилого віку та глухі. На відмінно, за Новгородською судною грамотою кожен міг мати адвоката. Селяни, закупи та деякі інші категорії членів громади могли бути свідками подій і виступати в суді, але вони не мали права виступати свідками гідного життя, тобто бути захисниками.

Характеризуючи розвиток безоплатної правової допомоги в Польсько-Литовську добу (XIV-XVII ст.), необхідно відзначити важливий здобуток системи захисту прав і свобод цього періоду – створення інституту професійної адвокатури.

Головними законодавчими актами були Статути Великого князівства Литовського у 3-х виданнях (1529, 1566, 1588 років), у містах діяло також Магдебурзьке право. Надання безоплатної правової підтримки тим, хто не міг захиститися, стало обов'язковим, а спеціальним державним захисником було забезпечено вдів, сиріт та бідних. В Литовському статуті 1588 року, зокрема, зазначено: «Тоді навряд чи такого прокурора потрібно давати даремно і говорити їм у праві говорити, а прокурисст повинен бути слухняним у тому уряді; і якщо прокурор не хотів бути покірним уряду, такому прокурору та іншим особам у цьому суді не можна дозволяти говорити». Такого адвоката позбавили права займатися в цій судовій окрузі [206; 235].

Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 років [206; 207] закріплювали важливі аспекти надання правової допомоги. Так, у Статуті Великого князівства Литовського 1566 року юридично оформлювалося право кожної людини вимагати адвоката, або прокурора, як тоді називали судових захисників. «Коли б хто, будучи не в змозі сам вести справу свою у суді і не вмюючи мовити, прокурора вимагав; тоді суд повинен з його вряду прокурора дати і наказати прокурору від його імені мовити і справу його вести» [206,

с. 312]. В даній редакції Статуту вказувалося, що безкоштовно допомогу прокурора одержували бідні, «убогі сироти, вдови», немаєтні». У Третьому статуті Великого князівства Литовського підтверджується це положення та додається, що у випадку відмови адвоката від такої справи, йому не дозволяється виступати в цей суд з іншими справами [197, с. 164]. Як бачимо Литовські статuti доволі прогресивно закріплювали норми щодо правової допомоги у свій історичний період.

Відзначимо, що на українських землях, окрім Статутів Великого князівства Литовського та магдебурзького права діяло особисте українське право. Внаслідок кодифікації особистого українського права у 1743 році було створено правовий акт, що мав назву «Права, за якими судиться Малоросійський народ», що мав успішне практичне застосування, проте не був прийнятий урядом Росії [240, с. 92]. Зміст даного правового документу дозволяє відзначити важливі положення, якими регулювалися відносини у сфері надання безоплатної правової допомоги:

- участь захисника виключалася у справах, які «неможливі без шкоди совісті»;
- безоплатна правова допомога надавалася спеціальними урядовими захисниками;
- одержувачами безоплатної правової допомоги виступають такі категорії населення, як люди з низьким рівнем доходу, сироти та вдови [240, с. 92].

Безоплатна правова допомога в тогочасних умовах не характеризувалася високою якістю та добросовістю як стандартами її надання. За свідоме порушення професійних обов'язків, що призвело або могло призвести до заподіяння шкоди клієнту, адвокати одержували покарання, проте особи з обмеженими фінансовими ресурсами досить часто не могли довести факт навмисної шкоди в діях захисника. Зважаючи на дані обставини, захисники, надаючи безоплатну правову допомогу потерпілим, могли отримати плату від іншої сторони. Більшість адвокатів не мали відповідної освіти та належної

підготовки. Як наслідок – попит на безоплатну правову допомогу був низьким [237, с. 59]. Отже, в межах досліджуваного періоду можемо говорити про наявність проблем у організації безоплатної правової допомоги, внаслідок чого категорія малозабезпечених людей залишалася позбавленою можливості одержати адекватну професійну допомогу. В окремих випадках дозволялося брати участь в якості захисників родичам, які обиралися за взаємною згодою сторонами та призначалися судом.

Враховуючи існуючі недоліки в організації надання безоплатної правової допомоги, які були визнані на національному рівні, виникла потреба в удосконаленні процесу надання правової допомоги, на що і була спрямована правова реформа. За результатами судової реформи в Російській імперії сформувалися дві групи адвокатів:

- присяжні повірені, які зобов'язані були давати професійну присягу адвокатів, які перебували у корпорації – стан присяжних повірених з внутрішнім самоврядуванням у вигляді виборних органів (рад присяжних повірених), що формувалися за територіальним принципом;
- приватні повірені, які займалися адвокатською практикою тільки індивідуально [4].

Присяжні повірені грали серед адвокатів провідну роль і набиралися з найбільш освіченої частини російської еліти, відповідно до тогочасного законодавства присяжними повіреними могли бути особи, які досягли 25-літнього віку, та закінчили університетський курс юридичних наук і мали п'ять років судової практики як чиновника судового відомства або помічника присяжного повіреного. Після проведення судової реформи 1864 р. тим, хто не уклав угоду з адвокатом, суд призначив його «за правом бідності». Для ведення цивільних справ осіб, що користувалися правом бідності, призначався присяжний, повірений Радою присяжних повірених. Обов'язок ведення таких справ, у тому числі й кримінальних, вважався однією із найважливіших функцій присяжної адвокатури. Справи мали вестися присяжними повіреними з особливою увагою і найбільш ретельно [35, с. 12].

У кримінальних справах обов'язок призначати адвокатів для ведення справ на безоплатній основі покладался на голову суду. Гонорари адвокатів у цих справах оплачувалися із загального рахунку, а їх адміністрування вважалося однією з найважливіших функцій суду присяжних. Участь присяжних на безоплатній основі не передбачалася в жодному суді, але тільки в загальних судах, а не в мирових судах. Вона також була передбачена лише у справах по суті, а не в приватних справах чи апеляціях. Законодавець сформулював, що виняткову увагу слід приділяти старанності та дбайливості ведення розгляду справ. Обмеження цього формулювання пояснювалося тим, що сама адвокатура, в її попередній конфігурації, завдяки високому професійному рівню та моральним нормам її представників, змогла ефективно реалізовувати свою функцію здійснення «права на бідність». Адвокатам заборонялося захищати інтереси родичів у суді.

У 1874 році було припинено діяльність Рад присяжних, а їхні функції були передані окружним судам. Міністр юстиції наділявся правом звільнення адвокатів, яких він вважав недостойними [237, с. 60]. Загалом, інститут присяжних в Російській імперії проіснував до листопада 1917 року, коли в результаті жовтневого перевороту була ліквідована вся правова система імперії.

На території західноукраїнських земель становлення інституту безоплатної правової допомоги відбувалося під впливом законодавства Австро-Угорської імперії. У 1778 році в Австрійській імперії розроблено «Зібрання судових прав», що містили вимоги до особи адвоката – володіння польською та латинською мовами, знання права (публічного та цивільного; природного та римського) та історії (стаття XIII).

Законодавство Австрійської імперії встановлювало високі вимоги щодо діяльності адвокатів, встановлюючи диференційовані і високі цензи та приписи щодо надання правової допомоги. За Положенням 1849 року адвокатами на західних землях могли бути юристи, які мали ступінь доктора

права і не менш як трирічну практику в органах суду й прокуратурі або в адвоката [11, с. 9].

Адвокатам належало виключне право ведення цивільних справ у судах з уточненням, що у сумарному процесі і мало важливих справах представниками сторін можуть бути нотаріуси, які, проте, не повинні займатися цим професійно. Адвокати отримали право виступати в австрійських судах усіх рівнів і бути професійними представниками сторін у всіх судових та позасудових публічних і приватних справах. Надалі для надання безоплатної допомоги громадянам, які її потребують, було створено юридичні консультації присяжних повірених, що надавали послуги і містянам і мешканцям сіл [137, с. 19]. Відзначимо, що безоплатність правової допомоги в межах досліджуваного періоду розвитку правової допомоги на українських землях мала добровільну основу і не виступала гарантією держави.

В межах періоду визвольних змагань, що охоплює межі 1917-1920 років, державний устрій на українських землях змінювався неодноразово, в нормативних документах державних утворень того часу декларувалась охорона прав і свобод, проте фактично інститут адвокатури був втрачений. Безоплатна професійна правова допомога у судовому процесі надавалася, як правило, за «доброї» волі та ініціативи самого захисника-юриста.

Наступний розвиток безоплатної правової допомоги уже відбувався в умовах входження українських земель до складу УРСР і регулювався законодавством СРСР. Так, Положення про адвокатуру Української РСР від 02.10.1922 року [141] визначило порядок винагороди захисникам, категорії справ, в яких участь захисника була обов'язковою, а також встановлено перелік осіб, які на підставі ухвали суду могли бути звільнені від сплати за юридичні послуги [137, с. 23]. Система безоплатної допомоги у вигляді юридичних консультацій присяжними була широко розвинена у містах, функціонували бюро безоплатної правової допомоги.

В умовах переходу до колективної форми організації економіки адвокатура в УРСР була реорганізована. Постановою ЦК СРСР від 29.10.1924

року було схвалено Основи судової влади СРСР та Союзних Республік, які передбачали створення колегій правонаступників для надання правової допомоги населенню. Підлягала скасуванню приватна адвокатська практика, організацію надання безоплатної правової допомоги особам, яких суд визнав неплатоспроможними, забезпечувала президія – керівний орган правління. При цьому перелік громадян, які могли отримати правову допомогу, розширювався, оскільки діяльності колегій здійснювалася на колективній основі і концентрувала роботу державних установ щодо правового обслуговування громадян [137, с. 23].

В умовах подальшого розвитку правової системи в СРСР було прийнято ряд законодавчих актів, які регламентували надання правової допомоги громадянам СРСР – закон від 16.08.1938 року «Про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік» [162], положення від 16.08.1939 року «Про адвокатуру» [150]. Проаналізувавши дані нормативні акти, можна узагальнити, що їхній зміст спрямовувався на посилення державного впливу на професійну діяльність захисників [137, с. 23].

В умовах Другої світової війни у розвитку безоплатної правової допомоги слід виділити два основних напрями: 1) скорочення кадрового складу адвокатів; 2) розширення переліку видів безкоштовної правової допомоги для військовослужбовців, членів їх сімей та осіб з інвалідністю.

Положення про адвокатуру від 25.09.1962 року [150] містило перелік випадків надання юридичної допомоги безкоштовно колегіями адвокатів майже в усіх справах за призначенням слідчих органів та судів, а саме: при наданні громадянам роз'яснень і довідок з юридичних питань; при веденні справ за претензіями про стягнення аліментів, трудових справ, справ за позовами про компенсації збитків, заподіяних каліцтвом або другим пошкодженням здоров'я, зв'язаним з роботою; справ про компенсації шкоди утриманням померлого; при складанні заяв про призначення пенсій і допомоги, заяв, скарг та інших правових документів, які не потребують ознайомлення із матеріалами судової справи, військовим строкової служби, та

інвалідам I та II груп, при веденні справ за позовами колгоспників до колгоспів про стягнення оплати за трудові та в інших випадках [238, с. 61].

Конституція УРСР від 1978 року [84] закріпила принцип забезпечення права на захист обвинуваченому в кримінальному процесі, в окремих випадках допомога громадянам надавалася безкоштовно. Однак, в умовах дії Кримінально-процесуального кодексу СРСР від 1960 року адвокати здебільшого допускалися до справи на стадії складання обвинувального висновку і фактично безправні у наданні доказів.

Запроваджена радянська система безоплатної правової допомоги діяла до 90-х років ХХ ст. Загалом, характеризуючи радянський період розвитку адвокатури, відмітимо повний контроль держави над процедурою надання безоплатної правової допомоги, відсутність зацікавленості в її наданні правозахисниками, що не давало можливостей належного здійснення захисту прав та інтересів громадян.

Зі здобуттям Україною незалежності гарантування права на безоплатну правничу допомогу стало частиною її міжнародних зобов'язань, і було закріплене в статті 59 Конституції України. Однак на початковому етапі конституційне декларування не отримало реальних законодавчих механізмів його забезпечення. Право на безоплатну правову допомогу стосувалося кримінального провадження та окремих категорій осіб, які хаотично згадувалися в спеціальних законах.

Над впровадженням права на безоплатну правничу допомогу у цей час працює Центр правової реформи і законопроектних робіт, який функціонує при Міністерстві юстиції України. Здійснювалося декілька спроб законодавчо врегулювати забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, однак та тому етапі надання безоплатної правової допомоги було незадовільним та таким, що не відповідало основним європейським вимогам забезпечення доступу особи до правосуддя.

В 2006 році указом Президента України від 09.06.2006 року № 509/2006 було прийнято Концепцію формування системи безоплатної правової

допомоги в Україні [157], де були передбачені шляхи створення такої системи, її поділ на первинну та вторинну. Для втілення концепції в життя була створена Рада з координації реформи безоплатної правової допомоги. На цьому етапі ведуться активні дискусії та обговорення щодо моделі впровадження системи безоплатної правової допомоги та її управлінської системи.

Інституціоналізація права на безоплатну правничу допомогу в незалежній Україні отримала свій розвиток значною мірою з прийняттям відповідного Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [142], який передбачав поетапне впровадження системи безоплатної правової допомоги.

З метою впровадження концепції у червні 2012 року було утворено Координаційний центр з надання правової допомоги та ліквідовано Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України.

Вже в липні були прийняття наступні підзаконні нормативно-правові акти, зокрема, Наказ від 02.07.2012 № 967/5 «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [152], яким визначено, що Центри створюються та діють при головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі.

Спершу була введена можливість отримання безоплатної первинної правничої допомоги, яка була компетенцією органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. В межах органів виконавчої влади функціонували громадські приймальні, робота яких регламентувалася наказом Міністерства юстиції України від 21.09.2011 року № 3047/5 «Про затвердження Порядку роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги» [153]. Тоді як органи місцевого самоврядування мали можливість залучати на договірних основах юридичних осіб та фізичних осіб приватного права.

Для надання безоплатної вторинної правової допомоги були утворені 27 регіональних центрів безоплатної вторинної правової допомоги. Регіональні центри за юридичним статусом вважалися територіальними одиницями Координаційно центру. Їх основним завданням було забезпечення доступу до адвокатів в кримінальних провадженнях. У цей період організація конкурсу адвокатів та ведення реєстрів адвокатів, що залучені до системи безоплатної правничої допомоги покладена на Головні управління юстиції, які були територіальними органами Міністерства юстиції. Схематично інституційна структура системи безоплатної правової допомоги у період з 2012 по 2014 роки зображена на Схемі 1.1. у Додатку А.

Наступний етап розвитку системи безоплатної правової допомоги характеризується трьома основними змінами. Першою є створення місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які починають діяти з 01.07.2015 року. Останні є територіальними відділеннями Координаційного центру, але водночас є окремими юридичними особами з комплексом власних повноважень. Другою зміною можна вважати створення бюро правової допомоги. Точки доступу до правової допомоги, що створені в 2016 р. у кожному районному центрі України, є відділами місцевих центрів, тобто на рівні бюро не можна говорити про автономію чи партнерство. У такому разі простежується чітке підпорядкування бюро правової допомоги місцевому центру, оскільки жодної віддаленості, окрім територіальної, бюро не має і не діє як окрема юридична особа [36, с. 87]. У 2016 році таких бюро було 427 [59]., у 2018 – 433 [60]., у 2020 – 437 [61]., у 2022 – 439 [62]. Ще однією зміною в системі безоплатної допомоги, яка розпочалася з 01 липня 2015 року є розповсюдженням права на безоплатну вторинну правничу допомогу на цивільні та адміністративні справи. Схематично інституційна структура системи безоплатної правової допомоги у період з 2015 по 2023 роки зображена на Схемі 1.2. у Додатку А.

На сучасному етапі відбувається реорганізація системи безоплатної правничої допомоги. Зокрема, наказами Міністерства юстиції від 08.05.2023

року № 1733/5 «Питання оптимізації системи надання безоплатної правової допомоги» [124] та від 14.06.2023 року № 2213/5 «Про затвердження Змін до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги у зв'язку з оптимізацією системи надання безоплатної правової допомоги» [148] передбачено утворення п'яти регіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги. Для прикладу, уже утворено Західний регіональний центр з надання безоплатної правничої допомоги, до якого входить шість регіональних та двадцять три місцевих центри. Схематично інституційна структура системи безоплатної правової допомоги у період з 2023 року зображена на Схемі 1.3. у Додатку А.

Система безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі розвитку правової системи України є «динамічною, оскільки постійно відбуваються кроки щодо його адаптації до швидкоплинних змін умов соціально-економічного розвитку» [94]. Лише протягом 2021-2022 років та дев'яти місяців 2023 року у Верховній Раді України зареєстровано 8 проєктів Законів України щодо внесення змін до Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу», що стосувалися спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги, зокрема: Проєкт Закону від 19.02.2021 № 5107 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання» [164], Проєкт Закону від 09.03.2021 № 5107-1 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги, розширення суб'єктів права на неї та підвищення якості її надання [165], Проєкт Закону від 17.06.2022 № 7473 про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги [166], Проєкт Закону від 02.07.2022 № 7473-1 про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги [167], Проєкт Закону від 09.08.2022 № 7473-Д про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги [207].

В цілому, за весь період дії Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [129] до нього було внесено 25 змін та доповнень. Ці зміни стосувалися врегулювання організації надання безоплатної правничої допомоги, оскарження рішень про відмову у наданні безоплатної правничої допомоги, змін системи безоплатної правничої допомоги. Не можемо залишити поза увагою, що перелік осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу постійно доповнювався новими категоріями: біженцями, дітьми-сиротами, внутрішньо переміщеними особами, особами, які постраждали від домашнього насильства, ветеранами війни та іншими категоріями осіб, які можуть перебувати в уразливому стані.

Законом України від 10.04.2023 року № 3022-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» [144], який набув чинності 3 серпня 2023 року, передбачено також заміну поняття «правова допомога» на «правничу допомогу», забезпечення надання доступу з медіації в системі безоплатної правничої допомоги, здійснення правопросвітництва, посилення можливостей електронного звернення, розширення кола суб'єктів, які мають право на безоплатну правничу допомогу.

Окрему увагу хотілося б звернути на еволюцію суспільного сприйняття інституцій безоплатної правничої допомоги серед населення. Так, згідно статистичних даних Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва про можливість отримати безоплатну правничу допомогу у 2016 році знали 11,9 % населення, у 2018 це було – 18,4 %, у 2020 – 25,4 % [232]. У 2022 році на питання «Чи відомо Вам про можливість отримання безоплатної правової допомоги в Україні?» негативно відповіли 48 % [56]. Таке поступове збільшення обізнаності населення є важливою складовою в інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу і підкреслює важливість не тільки надання правничої допомоги, а й здійснення правопросвітницьких функцій. Саме цей напрямком діяльності сприяє реалізації прав та свобод, попереджає їх порушення.

Таким чином, в різні історичні періоди право на безоплатну правничу допомогу знаходить свій формальний вираз через:

- 1) соціальну підтримку від громади, членів сім'ї та родичів, що надавалася потерпілим особам та регулювалася звичаєвими нормами;
- 2) представництво вразливих категорій в судах, що врегульовувалося законодавчо;
- 3) адвокатуру, що також врегульовувалося нормативно-правовими актами з перерахуванням категорій осіб, які мають на це право як в цивільних, так і в кримінальних справах;
- 4) утворену інституційну систему, завданням якої є надання безоплатної правничої допомоги.

Вважаємо за необхідне доповнити періодизацію інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу в незалежній Україні під періодами:

1. Період конституційного декларування права на безоплатну правову допомогу за відсутності механізмів його реалізації (з 28 червня 1996 по 9 червня 2006 року включно).
2. Період пошуку концептуальних засад розвитку та функціонування системи безоплатної правової допомоги (з 9 червня 2006 року 2006 по 02 червня 2011 року включно).
3. Період законодавчого регулювання права на безоплатну правничу допомогу та створення інституційної системи його забезпечення (з 02 червня 2011 року по 1 січня 2015 включно).
4. Період диверсифікації системи безоплатної правової допомоги, який характеризується розширенням суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу, збільшенням точок доступу до безоплатної правничої допомоги та новими видами діяльності (з 1 січня 2015 по 03 серпня 2023 року включно).
5. Оптимізація системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі (з 3 серпня 2023 року).

Сьогодні в умовах загострення соціально-економічних проблем, динамічного розвитку законодавства в період воєнного стану, підкреслюється актуальність надання безоплатної правничої допомоги на якісному рівні, що потребує подальшого вдосконалення правового регулювання безоплатної правничої допомоги і демонструє подальший розвиток і вдосконалення досліджуваного інституту.

Таким чином, формування системи безоплатної правничої допомоги дозволяє простежити основні тенденції в її інституціоналізації на сучасному етапі:

по-перше, оформлення вертикальної структури адміністративно-правових органів управління системою безоплатної правничої допомоги;

по-друге, поступове збільшення центрів надання безоплатної правничої допомоги;

по-третє, постійне розширення кола суб'єктів, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу;

по-четверте, підвищення рівня довіри до послуг з надання правничої допомоги безоплатно.

1.2 Аналіз основних доктринальних підходів до визначення права на безоплатну правничу допомогу в адміністративно-правовому контексті

Науково-теоретичне осмислення права на безоплатну правничу допомогу у вітчизняній юридичній науці має тривалу історію, однак найбільше дослідження актуалізувалося після закріплення у статті 59 Конституції України права на професійну правничу допомогу (до внесення змін згідно із Законом від 02.06.2016 № 1401-VIII [143] право на правову допомогу) та прийняття Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [142].

Основи організації безкоштовної правової допомоги в Україні досліджувала Є. Ю. Бова «Організація безкоштовної правової допомоги в

Україні» (2009 рік) [8]. Дослідженню правової допомоги як загальнотеоретичного поняття були присвячені дисертації В. М. Ісакової «Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії» (2013 рік) [67], В. С. Личко «Поняття та види правової допомоги в Україні» (2013 рік) [96], М. І. Рішко «Забезпечення права на безоплатну правову допомогу в Україні» (2019 рік) [182].

Наукове осмислення юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини і громадянина здійснила Н. С. Дубчак «Юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини і громадянина» (2014 рік), яка запропонувала віднести юридичні клініки за специфікою та змістом діяльності до спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу [48].

У колективній монографії під назвою «Право особи на безоплатну правову допомогу», за авторством Ю. О. Данилевської, Л. В. Павлик, З. З. Петрович, У. О. Цмоць [137] та ін. проаналізовано поняття, генезис та міжнародні стандарти права на безоплатну правову допомогу, а також особливості його реалізації в різних формах судочинства.

Право на правову допомогу як невідчужуване право особи вивчали у межах спеціальності 12.00.01 «конституційне право; муніципальне право» С. С. Каленюк «Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект» (2015 рік) [68], Ю. Т. Шрамко «Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання» (2016 рік) [218], А. В. Джуська «Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні» (2018 рік) [36],

Дослідження, присвячені особливостям забезпечення правової допомоги адвокатами здійснили: Н. В. Хмелевська «Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатами в Україні» (2013 рік) [227], Т. Б. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову

допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн ЄС та України» (2016 рік) [25].

Окремої уваги заслуговує дисертаційне дослідження Г. І. Гладун на тему «Правова допомога як соціальний феномен» (2019 рік), де автор окреслив філософсько-правову концепцію правової допомоги як правового феномена на основі структури філософського знання (онтології, гносеології, методології, аксіології, антропології, праксеології) [32].

Галузеві особливості надання правової допомоги у кримінальному провадженні досліджувала Т. В. Омельченко «Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу» (2004 рік) [119], а міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах були предметом наукового пошуку І. О. Ємець «Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах» (2017 рік) [53].

В контексті нашого дослідження звернемо більше уваги на проведені теоретичні розробки адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Відзначимо, що це питання розглядалося на дисертаційному рівні, зокрема, К. О. Струковою «Адміністративно-правове забезпечення безоплатної правової допомоги» (2018 рік) [211]. та М. В. Стаматіною у дисертації «Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу» (2012 рік) [203].

Адміністративно-правові засади організації надання адвокатами безоплатної правової допомоги були предметом дисертаційного дослідження С. В. Вилкова (2019 рік) [19]. Адміністративно-правові аспекти теорії та практики функціонування системи безоплатної правової допомоги досліджував також К. В. Карий (2022 рік) [70]. Адміністративно-правові гарантії надання безоплатної правової допомоги адвокатами вивчала Д. І. Сакун (2020 рік) [188].

Таким чином, з теоретичної точки зору дослідження права на безоплатну правничу допомогу відбувається у межах різних спеціальностей, серед яких,

теорія держави і права, філософія права, цивільне право, судоустрій, прокуратура та адвокатура, адміністративне право, кримінальне право та кримінальний процес, що свідчить про його багатоаспектність. Водночас ключовим поняття у дослідженнях виступає саме «правова допомога».

У своєму дисертаційному дослідженні В. С. Личко «Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження» визначає правову допомогу як різновид юридичної діяльності, яка спрямовано на здійснення правових послуг для зацікавлених осіб публічного і приватного права. Вчена обґрунтувала тезу, відповідно до якої «... правова допомога є процесом, який відбувається як юридична діяльність кваліфікованого суб'єкта та зовні має вираження у вигляді правової послуги – результату юридичної діяльності» [96, с. 4]. Ми погоджуємося з тим, що правова допомога є різновидом юридичної діяльності. На думку С. Д. Гусарєва, юридична допомога є правовою діяльністю, що здійснюється у формах практичної, освітньої та наукової, юристами, на професійній основі, з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів [38, с. 16].

На нашу думку, надання правових послуг є не результатом юридичної діяльності, а засобом, який допомагає захистити права, свободи та законні інтереси осіб, що звернулися. Підтвердженням цього, ми вважаємо, виступають положення Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 року № 3460-VI, де, зокрема, до правових послуг віднесено надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [142].

На думку В. Г. Андрусіва, правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на це органами або особами на підставах, у порядку та у видах, не заборонених Конституцією та законами України [3, с. 130]. Схожого підходу дотримується і Ю. Т. Шрамко, що розглядає правову допомогу як дії, спрямовані на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою; ці дії повинні відповідати визначеним принципам їх надання, вчинятися зазначеними в законі суб'єктами, які мають відповідний рівень кваліфікації [248, с. 151]. Однак у запропонованих авторами визначеннях, на наш погляд, не вистачає вказівки на те, що така діяльність є саме юридичною.

В свою чергу О. А. Бранчук та М. С. Демкова в правовій допомозі вбачають будь-які дії, які мають правовий зміст, учиняються визначеними в законі суб'єктами, що мають визначений рівень освіти, спрямовані на реалізацію і захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою, та мають відповідати визначеним принципам надання [14, с. 9]. Ми не підтримуємо позицію авторів про те, що правова допомога це «будь які дії, що мають правовий зміст», оскільки таке формулювання розмиває межі надання правової допомоги, яка власне здійснюється у формі, визначених законом правових послуг [14, с. 9].

Під поняттям «правова допомога» О. В. Кузьменко розуміє можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, компетентних ухвалювати рішення у цивільних, адміністративних справах тощо [92, с. 43; 239]. У запропонованому автором визначенні скоріше йдеться про право на правову допомогу, як суб'єктивне право особи, однак не розкривається зміст самої правової допомоги.

В. Т. Комзюк розглядає поняття «правова допомога» у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами

чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм. Правова допомога у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації [226]. Вважаємо недоцільним пов'язувати відмінність між широким і вузьким розумінням лише тим, що у широкому правова допомога надається невизначеному колу осіб, а у вузькому конкретній особі.

Схоже розуміння права на правову допомогу крізь призму широкого та вузького підходів має І. І. Сіліч, який вважає, що у широкому розумінні правова допомога – це діяльність осіб, які мають спеціальну юридичну освіту, спрямовану на сприяння в осмисленні та ознайомленні з правовими настановами, які регламентують різні сторони життя суспільства і держави, відповідні права й свободи громадян, а також надання допомоги в реалізації цих прав і свобод у формі консультування, роз'яснення положень законодавства. У вузькому аспекті правова допомога, за твердженнями того ж автора, являє собою діяльність, яка здійснюється чітко визначеними уповноваженими суб'єктами, спрямована на захист і представництво інтересів осіб у конкретній юридичній справі і оформлена відповідно до вимог законодавства [183; 226]. Однак, вважаємо також необґрунтованим проводити розмежування лише за колом суб'єктів, що надають правову допомогу.

На думку М. Т. Лоджук, правова допомога як соціальний феномен є одним із найважливіших соціально-правових засобів правової системи суспільства, необхідним елементом механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Об'єктивні труднощі пересічного громадянина, який не володіє спеціальними юридичними знаннями та навичками, щоб ефективно використовувати соціально-правові засоби для реалізації та захисту своїх

інтересів, зумовлюють необхідність надання допомоги юристом-фахівцем [97].

Законодавче визначення правової допомоги наведено у статті 1 Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» (в редакції закону від 02.06.2011 року № 3460-VI), де визначено, що правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [142]. Таке визначення фактично ототожнює поняття «правова допомога» та «правова послуга». Для того, щоб сформулювати власний погляд на співвідношення цих понять звернемо увагу на зміст дефініції «правова послуга».

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає наступним чином поняття послуга: «дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому» [17]. Це свідчить про споріднене смислове значення цих слів, однак ніяк про їх синонімічність. За визначенням О. М. Кужелева правові послуги – це дії, спрямовані на забезпечення та захист прав і законних інтересів суб'єктів правових відносин, а одержання бажаного результату одержувачем послуги є наслідком дій, що становлять зміст послуги [91].

Стаття 5 Закону України від 19 червня 2003 року № 966-IV «Про соціальні послуги» трактує юридичні послуги в як різновид соціальних послуг, які, у свою чергу, є комплексом правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (особи, що потребують соціальних послуг), із метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя [160].

Науковці також сформулювали власне бачення на проблематику співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга». С. В. Вилков зауважує, що будь-яка послуга завжди здійснюється за ініціативою або заявою особи, тобто на її прохання. На відміну від правових

послуг, правова допомога може надаватися без вільного волевиявлення як управомочених, так і зобов'язаних осіб. Зокрема, фізична особа, перебуваючи у статусі обвинуваченого у кримінальному процесі, піддається правовій допомозі без її згоди (обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні). При цьому вона може не лише не усвідомлювати значення та наслідки такої допомоги, а навіть не бажати їх. Саме тому не розрізняти правову допомогу і правову послугу за внутрішнім змістовним наповненням не зовсім правильною [19, с. 147]. Така думка, на наше переконання, применшує роль правової допомоги.

А. М. Чебаненко вважає, що поняття «надання правової допомоги» і «правові послуги» принципово відмінні поняття за змістом і суттю. Перше – це вид професійної діяльності, друге – різновид підприємницької [233, с. 26]. Т. Б. Вільчик зазначає, що саме право на правову допомогу в контексті прав і свобод людини і громадянина набуває правового статусу. Юридична послуга в цьому контексті правового статусу не набуває [24, с.28].

З цього приводу у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України до законопроекту від 24 квітня 2009 року № 4406 наголошено, що категорії «допомога» та «послуга» відрізняються одна від одної. Адже перша означає стан задоволення потреби, а друга – дію, результатом якої є задоволення певної потреби [21]. Таке твердження здається нам обґрунтованим. Хочемо додати, що окрім юридичного змісту поняття «правова допомога» має також соціальний зміст, а тому підтримуємо позицію авторів (В. С. Личко [96], К. Г. Книгін [75]), які вважають правову допомогу поняттям ширшим.

Враховуючи викладені вище наукові підходи до дослідження поняття «правова допомога» можемо зробити наступні висновки:

– науковці по-різному підходять до визначення та характеристики поняття «правова допомога». Аналіз наукових поглядів дозволяє виділити три основні підходи: 1) правова допомога розглядається як різновид юридичної діяльності; 2) як правові заходи; 3) як правові послуги;

– законодавче визначення поняття «правова допомога» та наукові позиції щодо нього суттєво різняться, а дефініція, закріплена законодавцем має суттєві недоліки та потребує удосконалення;

– аналіз доктринальних положень дозволяє виокремити дві складові правової допомоги, а саме власне правову, що характеризує юридичну діяльність, в основі якої надання правових послуг, та соціальну, як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини, що потрапила в складні життєві обставини;

– науковці єдині у погляді на те, що правова допомога спрямована на захист прав, свобод та законних інтересів певного кола осіб, а також те, що вона здійснюється спеціально уповноваженими на це суб'єктами.

В контексті нашого дослідження принциповим є також питання співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога» та «професійна правнича допомога». Важливість застосування точних дефініцій має неабияке практичне значення для з'ясування змісту кожного поняття та їх правильного застосування. Як слушно зазначає Н. В. Хмелевська, ототожнення правової та юридичної допомоги хибно змінює уявлення щодо цілісності системи правової допомоги, окресленої законодавчим регулюванням її надання та забезпечення [224, с. 143].

Аналіз наукової літератури надає можливість виділити декілька підходів до співвідношення досліджуваних понять:

1. поняття «правова допомога» та «юридична допомога» є тотожними. В. С. Личко виходить з того, що поняття «правова допомога» та «юридична допомога» є тотожними, і розмежовувати їх ніякого сенсу немає, оскільки це тільки ускладнює процедуру використання цих термінів» [93, с. 8]. Крім того, розмежування таких термінів, матиме наслідком збільшення кількості юридичних термінів, що є не бажаним.

Проаналізувавши етимологію поняття «правовий» та «юридичний» О. Ф. Скакун та М. К. Подберезський зазначають, що будь-яких суттєвих відмінностей між термінами «юридичний» і «правовий» немає, вони можуть

уживатися як взаємозамінні. Різниця лише в тому, що термін «юридичний» – суворий, офіційний, а «правовий» несе більш глибоке етичне, моральне навантаження [198, с. 6]. Підтримує таку позицію і М. І. Пришляк, який робить висновок, що поняття «юридична допомога», «правова допомога», «професійна правнича допомога» є різними за написанням, однак мають близьке лексичне значення, що дає підстави розглядати їх як синоніми [139, с. 75].

2. Правова допомога є поняттям ширшим та охоплює своїм змістом і юридичну допомогу. Так, Н. В. Хмелевська зазначає, що «правова допомога» є більш ширшим поняттям та включає в свій зміст й поняття «юридична допомога». Правова допомога є більш широким, а юридична допомога (чи сукупність її видів) – вузьким поняттям: правова допомога охоплює всі види юридичної допомоги. Визначаючи співвідношення правової та юридичної допомоги, говоримо про ціле та частину [224, с. 148]. Підтверджують таку позицію і дослідження С. Д. Гусарева, який пише про те, що правова та юридична діяльність співвідносяться як загальне і частка [38, с. 16].

3. Правова допомога характеризує відносини співпраці держав на міжнародному рівні, тоді як на національному доцільно застосовувати термін «юридична допомога». Так, Р. С. Тикало зазначає, що «поняття «правова допомога» є більш прийнятним для сфери міжнародного права. Допомога, яка надається державою громадянам для успішної реалізації їх прав і свобод та захисту законних інтересів, на думку автора, правильно визначати як «юридична»» [214, с. 94].

Якщо звернутися до походження понять «правовий» та «юридичний», можна побачити, що поняття «правовий» походить від латинського слова «*iure*», що означає «справедливий». І за змістом, і за етимологією коренем слова «справедливість» (лат. «*justitia*») є слово «право» (лат. «*ius*»). Це означає, що поняття «справедливість» сама по собі вміщує правове начало. Справедливість – це самовираз і самооцінка права і водночас правова оцінка усього позаправового [123, с. 41]. Поняття «юридичний» походить від лат.

слова «juridious», що означає судовий. Таке етимологічне тлумачення, на наш погляд, дозволяє заперечити підходу науковців, які вживають поняття «правова допомога» та «юридична допомога» як синонімічні.

Серед перерахованих підходів ми підтримуємо позицію науковців, що вважають поняття «правовий» ширшим за поняття «юридичний». Вважаємо, що правильне та точне застосування дефініцій у законодавчій термінології сприятиме формуванню якісного законодавства, а отже і належному правозастосуванню.

Потребує уваги також співвідношення поняття «правова допомога» та «професійна правнича допомога». Як нами зазначалося вище до внесення змін згідно із Законом від 02.06.2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [143] Конституція України закріплювала право на правову допомогу, після прийняття названого Закону – право на професійну правничу допомогу. В межах дисертаційного дослідження важливо з'ясувати чи є принципова відмінність між цими поняттями.

Сьогодні серед вчених немає єдиної точки зору щодо співвідношення понять «правова допомога» та «правнича допомога». Зокрема, Н. В. Артикуца [5], А. Г. Гаркуша [30], А. В. Джуська [42], Н. О. Фешик [222], В. В. Чорнобилець [235] визначають їх як синонімічні та вважають, що вони є взаємозамінними. Основним аргументом на користь ототожнення досліджуваних термінів є позиція наведена в пояснювальній записці до аналізованого проєкту Закону, де міститься вказівка на те, що заміна терміна «правова допомога» на «правнича допомога» обумовлена стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саме професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, що надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу [168]. Тобто, як зазначає А. В. Джуська, правнича

допомога – це допомога, яка надається, окрім адвокатів, іншими фахівцями-правниками, у тому числі й на безоплатній основі [41].

Підтвердженням такої позиції служать відповідні рішення та висновки Конституційного Суду України. Так, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника): від 16.11.2000 року №13-рп/2000. Конституційний суд визначив право на правову допомогу як гарантовану Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [176]. У Висновку Конституційного Суду України від 20 січня 2016 року (у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України) йдеться про те, що заміна слова «правовою» на слово «правничою» не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина [22].

Варто підкреслити, що в межах цієї групи авторів є два напрями. Одні вважають, що оскільки ці терміни синонімічні, нормативно-правові акти, в яких використано термін «правова допомога» не потребують внесення змін (Н. О. Фешик [222]), інші ж зауважують, що заміна цих термінів в законодавстві є необхідною (А. Г. Гаркуша [30]).

Іншу позицію займає група авторів, які тлумачать поняття «правовий» та «правничий» як близькі за значенням, однак не тотожні. Так, наприклад, О. В. Крушніцька стверджує, що недоцільно звужувати обидві категорії до однієї, оскільки за наявності зв'язку між ними вказані категорії не синонімічні [93, с. 372]. Автор вважає, що право на правову допомогу за своїм змістом та обсягом є ширшим, ніж право на правничу допомогу, відповідно, внесені конституційні зміни обмежують зміст та обсяг права особи в тому розумінні,

як воно було закріплене до зазначених змін [91, с. 374]. О. О. Шандула, вважає, що поняття «правнича допомога» є синонімом поняття «юридична допомога», тоді як «правова допомога» має більш широке значення [238, с. 115].

Для з'ясування співвідношення між правовою та правничою допомогою необхідно також зазначити, що законодавець у Конституції України (ч. 1 стаття 131-2) виходить з того, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [77]. З цієї норми можна зробити висновок про те, що професійна правнича допомога надається адвокатами.

В свою чергу в аналізі проекту Закону України № 5107 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання» [155] відмічено дві тези: по-перше, з точки зору стандартів Ради Європи заміна цих термінів не потребує жодних коментарів; і, по-друге, представники Національної асоціації адвокатів України заперечують щодо застосування в Законі України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» терміну «правнича допомога», оскільки вважають, що він охоплює лише адвокатську діяльність і не включає правову допомогу, що надається уповноваженими працівниками відповідних центрів.

У своїй статті І. В. Міщук приходять до висновку, що більшість із наукових підходів все ж не знаходять різниці між поняттями «професійна правнича допомога» та «правова допомога» за юридичним змістом, тому, незважаючи на різну юридичну термінологію, автор погоджується, що досліджувані поняття є тотожними за своїм юридичним змістом та позначають багатоаспектну діяльність правників, спрямовану на забезпечення верховенства права та реалізації прав людини [109, с. 280].

В. В. Заборовський у своїй статті підкреслює, що за допомогою прикметника «професійна», законодавець фактично гарантує належне надання особі такої допомоги. Це проявляється в тому, що держава покладає обов'язок

щодо надання правничої допомоги саме на осіб, які професійній основі здійснюють таку діяльність, а саме на адвокатів [54; 192].

Визначення у нормативно-правових актах України понять: «правова допомога», «правнича допомога», «професійна правнича допомога», дозволяє зробити висновок про непослідовність, хаотичність дій законодавця, недотримання ним правил та засобів законодавчої техніки, а саме порушення системної узгодженості та змістовна неточність дефініцій, що загалом негативно впливає на якість законодавства.

На наше переконання, внесення змін до законодавства та заміна поняття «правова допомога» на «правнича допомога» має ряд переваг:

по-перше, оскільки Конституція України гарантує саме право на безоплатну правничу допомогу, така зміна дозволить привести законодавство України у відповідність до Конституції України;

по-друге, це сприятиме утвердженню принципу формальної визначеності та уніфікації юридичної термінології, оскільки у цьому випадку кількома термінами позначається одне і те ж поняття, що призводить до гіпертрофованого розмноження термінів;

по-третє, застосовуватиметься лінгвістично правильний термін, що обґрунтовано мовними правилами.

Наукові погляди на безоплатну правову допомогу практично відтворюють позиції до поняття «правова допомога». Наведемо декілька визначень, запропонованих науковцями. Наприклад, Т. П. Яцик та В. А. Шкелебей під безоплатною правовою допомогою розглядають правову допомогу захисника, що надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого [255, с. 162].

М. В. Стаматіна визначає безоплатну правову допомогу як професійну, гарантовану державою діяльність відповідних спеціалістів щодо надання правових послуг на безоплатній основі, спрямованих на реалізацію та захист прав, свобод, законних інтересів осіб, які звернулися за допомогою [201, с. 137].

Враховуючи наукові позиції наведені вище, пропонуємо під безоплатною правничою допомогою розглядати юридичну діяльність, що здійснюється уповноваженими суб'єктами, шляхом надання правничих послуг на безоплатній основі за рахунок державного, місцевого бюджету з метою захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які відповідно до законодавства мають право на отримання такої допомоги.

З поняттям безоплатної правничої допомоги тісно пов'язане право на безоплатну правничу допомогу. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу має дуалістичну правову природу: по-перше, є основним (фундаментальним), невід'ємним правом кожного, що становить сукупність правових можливостей фізичної особи як учасника правовідносин, з метою досягнення поставлених юридичних цілей, а, по-друге, воно виступає як ключова конституційна гарантія для забезпечення інших прав людини (у тому числі й права на справедливий суд) [42, с. 224]. Характеризуючи право на правову допомогу в системі прав людини В. М. Ісакова відзначає, що право на правову допомогу має розглядатися як «... природне невідчужуване право особистості (право на правову допомогу в суб'єктивному сенсі), що належить до першого покоління прав людини і за своєю суттю є громадянським правом». Право на правову допомогу в суб'єктивному сенсі, на думку автора, являє собою встановлену законом невід'ємну і невідчужувану можливість отримувати в установленому законом порядку професійну допомогу з питань правового характеру [66]. Особливість права на правову допомогу – це те, що воно є невід'ємною складовою механізму реалізації, гарантії та захисту прав і свобод людини й громадянина, тобто безпосередньо пов'язане з ефективністю та якістю забезпечення інших прав, свобод і законних інтересів людини, є безумовною їх гарантією [99, с. 65].

Стосовно права на безоплатну правову допомогу, С. В. Вилков визначає його, як самостійне суб'єктивне конституційне право, яке представляє собою ціннісно значущі і формально визначені, гарантовані суспільством і державою правові можливості фізичної особи, у визначений законодавством спосіб та у

законодавчо встановлених межах і формах, забезпечувати та реалізовувати свої права, свободи та законні інтереси, їх захищати, а також поновлювати у разі порушення, без стягування за це платити, за допомогою уповноважених на це законом професійно підготовлених суб'єктів приватного і публічного права [20, с. 51]. В. М. Ісакова в свою чергу стверджує, що право на правову допомогу має ознаки соціально-економічного права, тобто може бути умовно віднесене до другого покоління прав людини, яке має позитивний характер зобов'язань держави [66].

Звертаючись до класифікації прав людини, запропонованої Ю. М. Годикою [83, с. 210], проаналізуємо місце права на безоплатну правничу допомогу в системі прав людини:

1) за суб'єктом – це право людини, оскільки воно не пов'язане з громадянством;

2) за видом суб'єкта – індивідуальне, так як надається конкретній особі, що перебуває в скрутних життєвих обставинах;

3) за генезисом – похідне від природного;

4) за характером утворення – основне, тобто таке, що закріплене на конституційному рівні;

5) за ступенем абсолютизації – таке, що підлягає обмеженню, оскільки право на безоплатну правничу допомогу надається не всім без винятку, а конкретним категоріям осіб;

б) за змістом – особисте, оскільки є нерозривно пов'язаним з особою, якій таке право надається.

Право на безоплатну правничу допомогу, на наше переконання, є одним із гарантованих Конституцією України прав, що полягає у наданні певному колу осіб можливості отримати професійну правничу допомогу у формі правових послуг на безоплатній основі.

Отже, не дивлячись на те, що право на безоплатну правничу допомогу не є новим предметом дослідження у юридичній науці, процес його теоретичного осмислення та вивчення триває. Багато положень викликають

активні наукові дискусії (співвідношення поняття «правова допомога» з іншими суміжними поняттями, такими як: «юридична допомога», «правнича допомога», «правничі послуги» і т.д., правова природа права на безоплатну правничу допомогу та деякі інші). Крім того, це право за своєю сутністю має універсальний характер, а тому досліджується різними галузями права, серед яких теорія держави і права, філософія права, цивільне право, судоустрій, прокуратура та адвокатура, кримінальне право та кримінальний процес. В умовах проведення правової реформи, особливої актуальності набуває адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

1.3 Методологія дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу

Вивчення будь-яких державно-правових явищ та процесів видається неможливим без належного методологічного підґрунтя, яке виступатиме фундаментальною його основою. Незважаючи на це, методологія як наукове поняття залишається дискусійним.

М. В. Костицький наголошує, що методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання за допомогою методів відповідно до технологією їх застосування – методики [87, с. 6]. Автор включає до методології понятійно-категоріальний апарат, а методику розкриває крізь діяльність. Іншою є точка зору на методологію В. Є. Юринеця, який під методологією наукового дослідження розуміє комплекс методів і форм асоціації принципів, засобів, та проведення наукового пізнання проблеми, яка постає [252, с. 13]. Найбільш широке визначення методології запропоноване авторами О. Д. Гайдай, В. Л. Федоренко, В. В. Шутович, які визначають її як систему світоглядних методологічних цінностей і принципів дослідника (діалектика, історизм, юснатуралізм, позитивізм, свобода наукових досліджень і ін.), а також

конкретних методів пізнання сутності та змісту визначених об'єктів і предметів наукового дослідження (логічних або формально-догматичні (аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрогування та конкретизація й ін.), порівняльний, герменевтичний, статистичний, моделювання, прогнозування та ін.) [28, с. 47].

М. С. Кельман підкреслює, що методологія правознавства (юридичної науки) – це вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби та форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним державно-правових явищ. Методологія юридичної (правничої) науки забезпечує як наукове пізнання, так і наукову діяльність учених-юристів. Методологія правознавства повинна мати чітку структуру (вертикальну та горизонтальну), що охоплює загальні компоненти в різних відносинах між ними: домінуючий світогляд, тип наукового мислення, філософські й інші підстави, загальнонаукові та спеціально-наукові парадигми, методологічні підходи, теорії та інші наукові знання, потенційно можливі й використовувані методи [74, с. 10, 23].

Метою методології наукових досліджень є аналіз та вивчення тих засобів, прийомів та методів науковості, завдяки яким суб'єкт пізнання отримує нові знання та навички про дійсність в реальному часі та завчасно для досягнення поставлених цілей виконує певні дії, які можуть бути, як теоретичними, так і пізнавальними, практичними [241, с. 22]. Аналізуючи структуру методології правового дослідження С. К. Бостан описує три рівні, а саме: філософський, який включає філософсько-світоглядні методи та філософсько-універсальний; загальнонауковий та спеціально науковий [12, с. 20].

Під методологією дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу будемо розглядати систему цінностей, сформованих на філософському рівні, принципів та методів, що застосовується для надання сутнісних та змістових характеристик адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу

допомогу. Особливе значення методології в процесі проведення наукового дослідження можна пояснити тим, що оптимальний комплекс методологічних підходів, принципів та методів дозволяє всебічно дослідити адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу та виділити проблемні аспекти з метою удосконалення досліджуваного правового інституту. Складність полягає в тому, що двоїста природа цього права, його багатоаспектність та складні взаємозв'язки, в яких воно втілюється потребують якісного методологічного інструментарію.

Під кутом зору філософсько-світоглядного підходу, відзначимо, що ідея прав людини є ключовою категорією права. Як сказав Б. Б. Галі, Генеральний секретар ООН (1992-1996 роках) «... права людини... є основними цінностями, які дають нам змогу вважати себе людством» [101, с. 67]. Досліджуючи право на безоплатну правничу допомогу у дисертаційній роботі, ми виходимо з природно-правової сутності прав людини і підтримуємо думку про те, що «... права людини – це основні моральні гарантії, якими володіють люди різних культур у всіх країнах лише на тій підставі, що вони люди. Ці гарантії належать кожному індивіду, який може ними скористатися, мають вищий пріоритет, їх дотримання швидше обов'язкове ніж просто бажане. Права людини часто вважаються загальними в тому розумінні, що всі люди наділені ними й можуть ними скористатися...» [267]. Наша світоглядно-філософська позиція виходить з першочерговості прав людини, їх невідчужуваності, неподільності та універсальності як основних ознак.

Також при дослідженні адміністративно-правових аспектів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, ми дотримуємося концепції людиноцентризму. Відповідно до неї держава повинна «служити» інтересам громадян, тобто діяти в ім'я і заради приватних осіб шляхом всебічного забезпечення пріоритету їх прав, свобод та інтересів у публічній сфері [103, с. 7].

А. Б. Маслова відзначає, що передумовами виникнення та розвитку ідей людиноцентризму в адміністративному праві є: запит на оновлення в підходах

до розуміння природних прав людини і його місця в системі цінностей всього суспільства і держави; еволюційний розвиток інститутів громадянського суспільства, як соціального підґрунтя людиноцентризму і впровадження його ідей у всі сфери суспільного життя; адаптація вітчизняного законодавства та практик його застосування до європейських стандартів; тенденції закономірної інтеграції вітчизняного адміністративного права в так званий європейський адміністративний простір і імплементація його принципів; неефективність публічного адміністрування з причин збереження окремих рудиментів і пережитків командно-адміністративної моделі управління державою і суспільством тощо [102, с. 127].

Людиноцентризм в контексті забезпечення права на безоплатну правничу допомогу означає створення такої системи публічного адміністрування, яка здатна гарантувати доступ до права на безоплатну правничу допомогу, створити належний механізм його отримання та забезпечити якість правових послуг.

На філософсько-світоглядному рівні визначальну роль відіграє діалектичний метод пізнання а також принципи пізнання. Як підкреслюють Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва діалектичний метод пізнання передбачає об'єктивний, всебічний і конкретний розгляд державно-правових явищ, встановлення притаманних їм зв'язків, наявність у них суперечностей, оцінку державно-правових явищ з якісної та кількісної сторони, виявлення залежності форми явища від його сутності [88, с. 31-32].

Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в розрізі діалектичного методу пізнання характеризується наступними особливостями:

по-перше, вивчення права на безоплатну правничу допомогу відбувається в історичному та соціокультурному контексті його інституціоналізації;

по-друге, в межах адміністративно-правового забезпечення виділено різні аспекти цього права, зокрема, нормативно-правова, кадрова, фінансова та інші, крізь призму яких відбувається дослідження;

по-третє, діалектичний метод дозволяє досліджувати право на безоплатну правничу допомогу у її взаємозв'язку із середовищем правового буття та правовою реальністю.

Питання методології досліджень є, мабуть, одними з найважливіших за рівнем свого значення для юридичної теорії та відповідної юридичної практики. Це пояснюється тим, що залежно від сутності висхідних методологічних принципів, на яких базується правове мислення, тип правової культури здійснюється не тільки наукове пізнання права, але й його практичне втілення у реальну площину життя [38].

До принципів пізнання, що застосовувалися нами в дисертаційному дослідженні відносяться принцип історизму, раціоналізму, об'єктивізму, верифікації соціологічного гуманізму, конкретності та універсальності.

Традиційно першим розглядається принцип історизму. Ще Гегель стверджував: «Щоб знати теорію предмета, потрібно знати історію предмета» [101, с. 58]. Осмислення теоретичних передумов створення того чи іншого інституту полегшує більш чітке його розуміння.

Застосування принципу історизму викликає і ряд труднощів, оскільки правове дослідження вимагає залучення значного фактологічного матеріалу, але дозволяє при цьому «вивчати об'єкт у широкому історичному контексті, розкривати механізми і закономірності історичного процесу, показувати, як під впливом певних умов і факторів суспільного розвитку відбувається перевтілення одного якісного стану суспільства в інше» [111, с. 239].

Принцип раціоналізму – визнання можливості пізнання державно-правових явищ за допомогою розуму [88, с. 30]. Ми розглядаємо цей принцип як систему певних вимог та правил, які дозволяють неупереджено підійти до вивчення питання адміністративно-правового забезпечення права на

безоплатну правничу допомогу та дослідити його з урахуванням існуючих та обґрунтованих доктринальних підходів та концепцій.

Принцип об'єктивізму є невід'ємною частиною системи принципів, що виступають базою наукового дослідження, й означає доствірність, істинність, не суб'єктивність дослідження. Цей принцип забезпечує пошук реальних, а не надуманих, властивостей та сторін предмета та об'єкта пізнання, бачення об'єктивної дійсності, існуючих явищ суспільного життя [231, с. 23]. Принцип об'єктивізму розкривається через наступні тези: по-перше, важливо відображати максимально правдивої інформації про явище, що досліджується, з урахуванням аргументів «за» та «проти»; по-друге, факти викладені в дисертаційному дослідженні повинні відповідати правовій дійсності, та досліджуватися у взаємозв'язку з соціальними процесами, а не ізольовано.

Принцип верифікації – перевірки, емпіричного підтвердження теоретичних положень юриспруденції співставленням їх із спостережуваним об'єктами або експериментом [88, с. 30]. Для верифікації положень дисертаційної роботи використовувалися офіційні щорічні звіти про діяльність системи безоплатної правничої допомоги, оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи [120], експертний звіт щодо спрощення та впорядкування доступу громадян до безоплатної первинної правової допомоги [52], звіт за результатами комплексного дослідження опитування громадян, внутрішньо переміщених осіб та фахівців системи безоплатної правової допомоги «Доступність правової допомоги в контексті воєнного стану» [57], звіт комітету з питань безоплатної правової допомоги, що діє в складі НААУ, з актуальних питань функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні [58] та інші, а також власні спостереження.

Щодо принципу соціологічного гуманізму С. К. Бостан зазначає, що в сучасних умовах, оцінку відповідних явищ необхідно здійснювати, не з позицій інтересів окремих соціально-класових (національних, релігійних тощо) сил, а з позицій таких загальнолюдських інтересів та потреб, як мир і

злагода в суспільстві, соціальна справедливість, людська гідність, права та свободи громадянина, соціальна й правова захищеність людини, громадянська відповідальність і законність – тобто загальнолюдських цінностей, які акумулюють досвід усього людства, є спільними для всіх людей [12, с. 20].

Принцип конкретності покликаний спрямувати дослідника на детальний аналіз всіх суттєвих властивостей об'єкта дослідження, умов та особливостей його функціонування, а також тенденцій його розвитку [241, с. 48].

Принцип конкретності передбачає детальне вивчення суспільства, держави, правової системи, системи права та законодавства у середовищі яких функціонує відповідне право та механізм його адміністративно-правового забезпечення, виокремлення головних, суттєвих властивостей, зв'язків та тенденцій його розвитку [86, с. 55].

Принцип універсальності полягає в тому, що для проведення дослідження застосовується понятійний апарат, сформований на основі отриманих знань, юридичні категорії та моделі, які можуть бути використані при пізнанні інших видів юридичної діяльності та дослідженні правової реальності загалом [82, с. 113].

Теоретико-правова природа права на безоплатну правничу допомогу зумовлює можливість звернути увагу на методологію власної дисертаційної роботи. Дослідження повинно мати комплексний характер і базуватися на системному вивченні права на безоплатну правничу допомогу. При цьому нами використано системний підхід, як такий, що передбачає аналіз об'єкта – складного, багатогранного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цінність.

Наукове дослідження права на безоплатну правничу допомогу неможливе без застосування сучасних методів наукового пізнання. Термін метод походить від грецького «methodos» і означає спосіб пізнання. Це сукупність правил, прийомів та способів наукового пізнання, які забезпечують отримання об'єктивних і достовірних знань [231, с. 1]. У наш час до методів ставляться високі вимоги, щоб вони були справді науковими, істинними,

впливали з результатів практики, відображали об'єктивні закони буття, враховували особливості предмета, а також повністю відображалися у свідомості суб'єкта.

Основу методологічної бази при дослідженні адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу склали наступні методи:

1. Історико-правовий метод. Для дослідження кожного правового явища важливим є з'ясування двох моментів функціонування явища: 1) інтелектуальної історії, пов'язаної з ним; 2) його інституційної історії [86, с. 57]. Саме цих два аспекти висвітлені нами в пункті 1.1. дисертаційної роботи «Передумови інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу», оскільки історичні аспекти виникнення як самого права, так і його втілення в життя, в свідомість людей та в діяльність держави є важливими для його розуміння.

Історико-правовий метод також дозволяє витримувати обраний напрямок дослідження у діахронічному розрізі та виявити чинники, які впливають на розвиток даної сфери в умовах сучасності і не проводити окремого історичного дослідження проблематики [111, с. 42].

2. Структурно-функціональний метод дозволяє дослідити право на безоплатну правничу допомогу і основні аспекти його публічного адміністрування не ізольовано, а в певній ієрархічній системі. Також метод дозволяє прослідкувати взаємозв'язок права на безоплатну правничу допомогу у взаємодії з іншими правами та з державою, як суб'єктом який взяв на себе обов'язок щодо його забезпечення. Окрему увагу звернено на характеристику суб'єктів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу та загалом всієї системи у її динаміці.

3. Діяльнісний метод передбачає дослідження різновимірних правових явищ через призму їхньої дієвості, функціонування [221, с. 141]. Оскільки система безоплатної правничої допомоги в Україні існує з 2012 року, метод

дозволив дослідити її переваги та недоліки на практиці, проблеми та шляхи удосконалення.

4. Метод системного аналізу. Аналізуючи та інтегруючи дані, отримані в результаті різних досліджень, зокрема з конституційно-правових, адміністративних вдалося отримати загальне уявлення про предмет, виявити різноманіття взаємозв'язків між компонентами та об'єднати їх в єдину теоретичну картину.

За допомогою цього методу увага акцентувалася не тільки на виявленні особливостей адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, але і її зв'язку з іншими явищами, інститутами і процесами. Метод системного аналізу відіграв ключову роль у формуванні цілісної системи адміністративно-правових механізмів, зв'язків між елементами та взаємодії між суб'єктами у процесі забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

5. Метод компаративістики дозволив порівняти інститут адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в різних державах та, зокрема, в межах різних правових сімей – нормативно-актного типу та прецедентного типу. Цей метод також допоміг при вирішенні питання щодо використання позитивного зарубіжного досвіду.

6. Статистичний метод відіграв особливу роль при вивченні громадської думки в питаннях ефективності та якості системи безоплатної правничої допомоги, оскільки дає змогу встановити, наскільки така діяльність задовольняє потреби окремих громадян та суспільства загалом.

7. Метод опитування – найпоширеніший метод збору первинної вербальної інформації, що ґрунтується на зверненні до окремого індивіда чи групи людей з питаннями, спрямованими на розкриття змісту досліджуваної проблеми. Основне призначення цього метода полягає в отриманні соціальної інформації про стан громадської, колективної та індивідуальної думки, а також про факти, події і оцінки, пов'язані з життєдіяльністю респондентів. Опитування є головним методом при вивченні сфери свідомості людей і не

менш важливий при дослідженні соціальних процесів і явищ, малодоступних безпосередньому спостереженню, а також у випадках, коли сфера, що вивчається, слабо забезпечена документальною інформацією [258, с. 17].

Серед різновидів опитування нами було застосоване анкетування. За допомогою розробленої анкети були здобуті емпіричні дані про правову обізнаність неповнолітніх в питаннях надання безоплатної правничої допомоги. Ці дані потребують подальшого опрацювання, узагальнення та розширення, оскільки не претендують на вичерпність.

8. Формально-юридичний метод є одним із найбільш поширених у юридичних дослідженнях. Він дає можливість отримати повноту пізнання формальності права. За його допомогою можна здійснити пізнання предмета дослідження поза межами взаємозв'язків з іншими суспільними інститутами [72, с. 11]. Формально-юридичний метод допоміг створити єдину термінологічну базу дослідження, узагальнити та систематизувати отримані знання з нормативно-правових актів та правової доктрини.

9. Метод правового моделювання дає змогу визначити майбутні перспективні шляхи діяльності чи організаційні форми діяльності шляхом вивчення подібних правових та інших явищ і перенесення їх позитивних елементів на наявні об'єкти. Цей метод може бути використаний у разі пошуку для зазначеного об'єкта ефективних форм регулювання того чи іншого явища, що надає позитивний результат. У юридичній літературі цей метод частіше за все визначається розширено — метод державного та правового моделювання. Моделювання допомагає вивчити ті процеси і явища, що не піддаються безпосередньому вивченню [100, с. 15].

Метод правового моделювання дозволив узагальнити теоретичні та практичні знання, сформулювати концептуальні положення та конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Отже, єдність трьох методологічних рівнів пізнання та описана сукупність методів дозволили забезпечити комплексність та цілісність дослідження, надати вичерпну інституціональну та функціональну характеристику права на безоплатну правничу допомогу в історичному аспекті та на сучасному етапі, сформувавши авторський світогляд. Широкий арсенал методів враховує об'єктивні закономірності розвитку науки та практики та дозволяє застосувати міждисциплінарний підхід в дослідженні права на безоплатну правничу допомогу.

Висновки до Розділу I

Встановлено, що інститут безоплатної правничої допомоги пройшов тривалий шлях формування та розвитку від зародження в період римського права до його сучасного розуміння як принципу забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина. Становлення інституту безоплатної правової допомоги на українських землях відбувалося під впливом загальних світових тенденцій і в межах правових систем тих держав, до складу яких входили українські землі.

Основними історичними передумовами інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу є його існування як: 1) соціальної підтримки громади, членів сім'ї та родичів, що надавалася потерпілим особам та регулювалася звичаєвими нормами; 2) представництва вразливих категорій в судах, що врегульовувалося законодавчо; 3) адвокатури, що також врегульовувалося нормативно-правовими актами з перерахуванням категорій осіб, які мають на це право як в цивільних, так і в кримінальних справах; 4) інституційної системи, завданням якої є захист прав людини та забезпечення доступу до правосуддя.

Удосконалено періодизацію інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу в незалежній Україні наступними під періодами: 1. Період конституційного декларування права на безоплатну правову допомогу за

відсутності механізмів його реалізації (з 28 червня 1996 по 9 червня 2006 року включно). 2. Період пошуку концептуальних засад розвитку та функціонування системи безоплатної правової допомоги (з 9 червня 2006 року 2006 по 02 червня 2011 року включно). 3. Період законодавчого регулювання права на безоплатну правничу допомогу та створення інституційної системи його забезпечення (з 02 червня 2011 року по 1 січня 2015 включно). 4. Період диверсифікації системи безоплатної правової допомоги, який характеризується розширенням суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу, збільшенням точок доступу до безоплатної правничої допомоги та новими видами діяльності (з 1 січня 2015 по 03 серпня 2023 року включно). 5. Оптимізація системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі (з 3 серпня 2023 року).

Аналіз наукових робіт з обраної теми, дозволив сформулювати три основні підходи до характеристики правової допомоги: 1) правова допомога розглядається як різновид юридичної діяльності; 2) як правові заходи; 3) як правові послуги. Враховуючи наукові позиції наведені вище, запропоновано під безоплатною правничою допомогою розглядати юридичну діяльність, що здійснюється уповноваженими суб'єктами, шляхом надання правничих послуг на безоплатній основі за рахунок державного, місцевого бюджету з метою захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які відповідно до законодавства мають право на отримання такої допомоги.

Встановлено, що внесення змін до законодавства та заміна поняття «правова допомога» на «правничу допомогу» має ряд переваг: по-перше, оскільки Конституція України гарантує саме право на безоплатну правничу допомогу, така зміна дозволить привести законодавство України у відповідність до Конституції України; по-друге, це сприятиме утвердженню принципу формальної визначеності та уніфікації юридичної термінології, оскільки у цьому випадку кількома термінами позначається одне і те ж поняття, що призводить до гіпертрофованого розмноження термінів; по-третє,

застосовуватиметься лінгвістично правильний термін, що обґрунтовано мовними правилами.

Окрему увагу приділено методології дослідження права на безоплатну правничу допомогу як її фундаментальній основи. На світоглядно-філософському рівні дисертаційне дослідження ґрунтується на двох постулатах: 1) першочерговості прав людини, їх невідчужуваності, неподільності та універсальності як основних ознак; 2) антропологізації права та людиноцентризму у науковому дослідженні.

Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в розрізі діалектичного методу пізнання характеризується наступними особливостями: по-перше, вивчення права на безоплатну правничу допомогу відбувається в історичному та соціокультурному контексті його інституціоналізації; по-друге, в межах адміністративно-правового забезпечення виділено різні аспекти цього права, зокрема, нормативно-правова, кадрова, фінансова та інші, крізь призму яких відбувається дослідження. До принципів пізнання, що застосовувалися нами в дисертаційному дослідженні відносяться принцип історизму, раціоналізму, об'єктивізму, соціологічного гуманізму, конкретності та універсальності. Основу методологічної бази при дослідженні адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу склали наступні методи: історико-правовий, структурно-функціональний, діяльнісний, метод системного аналізу, метод компаративістики, статистичний та формально-юридичний методи.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

2.1 Право на безоплатну правничу допомогу як об'єкт адміністративно-правового забезпечення

Розпочнемо нашу наукову розвідку з пошуку дефініції ключового поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу». Власне складність проявляється в тому, що юридична конструкція «адміністративно-правове забезпечення» у теорії адміністративного права не знайшла однозначного вирішення.

Аналіз публікацій, оприлюднених науковцями, які вивчали згадану проблематику (В. П. Бойко [10], О. М. Гумінім [37], І. О. Ієрусалімовою [66], Є. Є. Колесниковим [79], О. О. Кривко [89], К. В. Степаненко [208], І. М. Шопіною [245], М. В. Цвік [227] та ін.), дозволяє сформулювати чотири основні підходи.

Так, по-перше, адміністративно-правове забезпечення розглядається як цілеспрямована дія на поведінку людей і суспільні відносини [227, с. 327] або ж вплив на них за допомогою адміністративно-правових засобів [65, с. 83; 44, с. 127]. Прикладом такого підходу є визначення, запропоноване І. О. Ієрусалімовою, яка вважає, що адміністративно-правове забезпечення передбачає, насамперед, регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації прав і свобод людини та громадянина, вплив на них за допомогою передбачених у законодавстві елементів [65, с. 83]. Такий підхід, на наше переконання, не можна назвати вдалим і він скоріше характеризує поняття адміністративно-правового регулювання, ніж забезпечення.

Представники другого підходу, серед яких К. В. Бурсуков, розглядають поняття «забезпечення» у двох значеннях. По-перше, як діяльність

уповноважених державою органів щодо здійснення своїх функцій. По-друге, як результат цієї діяльності, що виражається у фактичній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян [6, с. 7]. Діяльність органів державної влади знаходиться в основі визначення адміністративно-правового забезпечення функціонування органів судової влади, запропонованого В. П. Бойком [10, с. 98]. І, дійсно, забезпечуючи право, в тому числі і право на безоплатну правничу допомогу держава виконує свій позитивний обов'язок, закріплений в міжнародних та національних стандартах захисту прав людини і як наслідок таке право доводиться до відома його «споживачів» [191].

Іншої позиції дотримується група авторів, до якої входять О. М. Гумін [37, с. 49], О. В. Клименко [74, с. 12], Є. Є. Колесников [79, с. 434], М. В. Фролков [223, с. 550]. Названі автори розглядають адміністративно-правове забезпечення як упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток. Такий підхід теж не позбавлений сенсу і показує своєрідний ланцюжок, в межах якого суспільні відносини упорядковуються адміністративними засобами, структуруються, закріплюються в юридичних документах, після чого отримують своє застосування на практиці, охороняються та удосконалюються.

Третю групу авторів представляють О. О. Кривко [89], К. В. Степаненко [208, с. 14], І. М. Шопіна [245, с. 460]. Адміністративно-правове забезпечення в межах підходу, запропонованого названими авторами розглядається як створення та підтримка умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин. На наше переконання, саме цей підхід найбільш точно відображає сутність адміністративно-правового забезпечення, яке допомагає створити різні умови та гарантії в межах адміністративних правовідносин для ефективного втілення в життя прав та свобод, зокрема, досліджуваного нами.

Разом з тим, поряд з поняттям «адміністративно-правове забезпечення» вживається також поняття «адміністративно-правове регулювання». Для їх

розмежування звернемося до Великого тлумачного словника української мови. У останньому міститься наступне тлумачення дієслова забезпечувати «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось» і таке визначення дієслова регулювати «впорядковувати що небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі» [17].

Н. О. Чудик стверджує, що адміністративно-правове регулювання – це перш за все вплив норм адміністративного права на суспільні відносини, їх учасників, об'єкт і зміст, з метою їх закріплення, охорони і розвитку [236, с. 50]. Проводячи розмежування між адміністративно-правовим регулюванням та адміністративно-правовим забезпеченням науковиця зазначає «... якщо адміністративно-правове регулювання є впливом норм адміністративного права, то адміністративно-правове забезпечення – впливом суб'єкта владних повноважень. В інструментальній частині адміністративно-правове регулювання оперує лише правовими засобами, адміністративно-правове забезпечення – правовими й організаційними, інформаційними, матеріально-технічними. Об'єктом впливу адміністративно-правового регулювання є суспільні відносини, адміністративно-правового забезпечення – учасники цих суспільних відносин. Саме внаслідок відмінностей в об'єкті впливу серед інструментів адміністративно-правового забезпечення стає можливим використання неюридичних засобів» [236, с. 52].

Відштовхуючись від цих значень, вважаємо, що під адміністративно-правовим забезпеченням необхідно розглядати діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, зміст якої становить створення та підтримка необхідних правових та організаційних умов для належної реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян. Тоді як адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив за допомогою правових норм на суспільні відносини з метою їх впорядкування, юридичного закріплення, охорони та реалізації.

У цьому контексті хочемо підтримати позицію І. М. Шопіної, яка зазначає, що збільшення впливу людиноцентристських тенденцій у розвитку

адміністративного права обумовлює поступову втрату провідної ролі адміністративно-правового регулювання як більш жорсткої правової конструкції, якій не притаманна полісуб'єктність та врахування індивідуальних відмінностей. Натомість, протягом останніх років спостерігається підвищення ролі категорії «адміністративно-правове забезпечення», особливістю якої є зміщення акценту у системі прийняття рішень з волі держави на інтенції людини та громадянського суспільства. Інакше кажучи, спрямованість адміністративно-правового регулювання передбачає формування мети такого регулювання органами держави за провідної ролі імперативного методу. Натомість, адміністративно-правове забезпечення передбачає формування мети прийняття тієї чи іншої правової норми перш за все поза системою публічного адміністрування, така мета формується суб'єктами громадянського суспільства, суб'єктами господарювання, для розвитку яких є необхідним ті чи інші зміни у структурі та змісті суспільних відносин. Завданням держави за таких умов є зміна або створення за допомогою правових засобів умов, за яких мета таких суб'єктів може найбільш ефективно досягатися [245, с. 459].

Отже, з урахуванням наукових поглядів пропонуємо під адміністративно-правовим забезпеченням права на безоплатну правничу допомогу розглядати діяльність суб'єктів у сфері надання безоплатної правничої допомоги, зміст якої становить створення та підтримка необхідних правових, інституційних, кадрових, інформаційно-аналітичних та матеріально-фінансових умов для належної реалізації, охорони та захисту права громадян, які опинилися в тяжких життєвих обставинах та потребують безоплатної професійної правничої допомоги шляхом надання правових послуг.

Характерними ознаками адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, на наш погляд, є:

- 1) це діяльність суб'єктів, що володіють загальною та спеціальною компетенцією у сфері надання безоплатної правничої допомоги, а також

суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги та інших провайдерів, які сприяють доступу до безоплатної правничої допомоги;

2) така діяльність знаходить юридичне закріплення в нормах права, зокрема, законах та підзаконних нормативно-правових актах;

3) метою адміністративно-правового забезпечення є гарантування права на безоплатну правничу допомогу;

4) адміністративно-правове забезпечення здійснюється шляхом створення правових, інституційних, кадрових, інформаційно-аналітичних та матеріально-фінансових умов.

Розкриваючи право на безоплатну правничу допомогу крізь призму його адміністративно-правового забезпечення відзначимо, що завданням держави є створення належних умов для реалізації цього права, а не його підпорядкування державній системі. Так, А. В. Іванцова пише: «Теза про те, що «кожен має право на професійну правничу допомогу» є конституційною декларацією, яка передбачає створення в державі умов, за яких кожен міг би задовольнити своє право на отримання необхідної правової допомоги в будь-якому місці й у будь-який час. Це означає, що така допомога за Основним Законом має бути доступною, нічим не обмеженою й реальною» [64, с. 40]. С. В. Вилков, у свою чергу, відзначає, що особливість права на отримання безоплатної правової допомоги полягає в тому, що воно опосередковує суспільні відносини і взаємозв'язки громадян не лише між собою, але й з державою загалом [18, с. 26].

Держава як гарант забезпечення прав і свобод людини і громадянина повинна створити належні реальні, а не формальні умови для реалізації і використання права на безоплатну правничу допомогу категорією осіб, яка має на нього право. На наш погляд, адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу повинно включати:

по-перше, нормативно-правову складову, під якою ми розглядаємо систему національного законодавства та міжнародних документів, які є його частиною та дотримання яких обов'язкове під час надання безоплатної

правничої допомоги. Про право на охорону здоров'я та його реалізацію йде мова в багатьох міжнародно-правових актах, зокрема: у Загальній декларації прав людини (стаття 11) [51], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 14) [105], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 6) [82], Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи «Про юридичну допомогу в цивільних, господарських та адміністративних справах» [174], Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи «Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації» [175] тощо.

Вперше це право було передбачено у статті 11 Загальної декларації прав людини, де вказано, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечують всі можливості для захисту [55]. З положень Загальної декларації прав людини можна зробити висновок, що право на безоплатну правничу допомогу першочергово повинно було гарантуватися саме в межах кримінального провадження.

У статті 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права зазначено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [105].

Відповідно до статті 6 ЄКПЛ кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [82].

У Резолюції (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації йдеться про те, що ніхто не може бути в силу перешкод економічного характеру позбавлений можливості використання або захисту своїх прав у будь-яких судах, повноважних виносити рішення по цивільних, господарських, адміністративних, соціальних чи податкових справах. З цією метою кожна особа має бути наділена правом на необхідну безоплатну правову допомогу в судовому провадженні. При розгляді того, чи така допомога є необхідною, слід враховувати: фінансові можливості та зобов'язання відповідної особи; очікувані судові витрати [175].

Право на безоплатну правничу допомогу в українському законодавстві гарантоване в Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [85], Законі України від 02.06.2011 № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [142], Законі України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [141] та інших нормативно-правових актах.

Таким чином, нормативно-правова основа закріплює позитивне зобов'язання держави створити відповідні умови та гарантувати право на безоплатну правничу допомогу.

По-друге, інституційну складову, як наявність державних інституцій, що володіють загальною та спеціальною компетенцією у сфері надання безоплатної правничої допомоги та мають на меті ефективно забезпечення належного практичного втілення в життя основ захисту прав людини, забезпечення доступу до правосуддя, встановлених нормами права. Суб'єкти, що беруть участь в організації діяльності системи надання безоплатної правничої допомоги можна розділити на ті, що володіють загальною компетенцією (Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України) та ті, що володіють спеціальною компетенцією (Координаційний центр з надання правової допомоги, суб'єкти надання безоплатної первинної правничої допомоги та суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги). Дослідженню компетенції та взаємодії суб'єктів безоплатної правничої допомоги присвячені наступні пункти дисертаційної роботи.

По-третє, кадрову складову, яка включає наявність професійних кадрів, які здійснюють надання безоплатної правничої допомоги. Кадровий потенціал відіграє надзвичайно важливу роль і визначається професійним рівнем працівників системи надання безоплатної правничої допомоги, здатністю відповідних працівників за наявності необхідних знань та умінь виконувати покладені на них функції з надання правових послуг.

Крім того, Законом України від 02.06.2011 № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [142] задекларована вимога якості надання безоплатної правничої допомоги. Саме професійний кадровий склад відіграє ключову роль в цьому контексті.

Так, мережа «Pravokator» створює підґрунтя та простір для професійного розвитку, експертного діалогу та інновацій в сфері права й доступу до правосуддя. Основними напрямками діяльності є: 1. Академія безоплатної правової допомоги. 2. Підвищення правової обізнаності людей. 3. Правова майстерня. 4. Підвищення правової спроможності громад. 5. Спрощення доступу до правосуддя.

Професійний розвиток працівників системи безоплатної правничої допомоги відбувається саме в межах академії безоплатної правової допомоги. Академія являє собою постійно діючу програму професійного навчання та підвищення кваліфікації, що сприяє високій якості надання правових послуг, впровадженню інновацій та дозволяє краще зрозуміти тенденції і обрати оптимальну стратегію розвитку системи надання безоплатної правової допомоги [256].

Ще одним важливим завданням діяльності клубів «Pravokator» є підвищення кваліфікації юристів та адвокатів через участь у тренінгах, менторських сесіях тощо. Як наслідок, в системі надання безоплатної правничої допомоги сформувався внутрішній пул експертів та тренерів у різних галузях права, які можуть поширювати свій практичний досвід по всій країні.

Відзначимо також прогресивність та швидке реагування на виклики та потреби, що виникають в діяльності клубів «Pravokator». Моніторинг проведених ними заходів та вебінарів показує, що організатори обирають актуальні теми та шукають відповіді на питання, яких потребують та шукають громадяни нашої держави.

Перелік осіб, які забезпечують право на безоплатну правничу допомогу сформований у законодавстві доволі широко: це і адвокати, і працівники системи безоплатної правничої допомоги, які надають первинну правничу допомогу, медіатори. Майже у всіх із них затверджені правила професійної етики. Наприклад, такі діють стосовно працівників системи безоплатної правничої допомоги – «Правил етичної поведінки працівників системи надання безоплатної правової допомоги», затверджені наказом Міністерства юстиції України та Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги від 29.03.2019 року № 40 [136], Правила адвокатської етики, затверджені з'їздом адвокатів України [135].

Потребує уточнення питання професійної етики медіаторів, які працюють у системі безоплатної правничої допомоги, тому пропонуємо врегулювати це питання підзаконним нормативно-правовим актом, який матиме назву «Правила етичної поведінки медіаторів, які залучаються центрами безоплатної вторинної правничої допомоги» та затвердити їх Наказом Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги. Це сприятиме утвердженню стандартів поведінки серед медіаторів, забезпеченню репутації професії медіатора, підвищенню рівня довіри до медіації як альтернативного способу вирішення спорів та поваги до самих медіаторів як високопрофесійних, морально-етичних особистостей.

Четвертою складовою забезпечення права на безоплатну правничу допомогу є інформаційно-аналітична складова. У зв'язку з вимогами сучасності щодо інформатизації всіх процесів, їх автоматизації та швидкого

обміну даними інформаційно-аналітична діяльність системи безоплатної правничої допомоги набуває особливої актуальності.

Необхідність у комплексній інформаційно-аналітичній системі забезпечення безоплатної правничої допомоги було визначено у Державній цільовій програмі на 2013-2017 роки: «Комплексна інформаційно-аналітична система, що матиме елементи електронного інтелекту, дасть змогу об'єднати центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги в єдину мережу, забезпечить автоматизацію процесів організації надання безоплатної правової допомоги, оперативний обмін інформацією між суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги, органами, уповноваженими здійснювати затримання, арешт чи взяття під варту осіб, судами, головними управліннями юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, м. Києві та Севастополі, узагальнення та візуалізацію статистичної інформації з можливістю її оперативного оброблення і проведення аналізу» [147]. Крім того, система повинна підтримувати розробку і ведення персоналізованих баз даних користувачів безоплатної вторинної правової допомоги, реєстрів працівників центрів і адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, та розвиток баз даних для забезпечення правової допомоги в адміністративних і цивільних справах, кримінальних провадженнях [147].

Відзначимо, що системою безоплатної правничої допомоги зроблені суттєві концептуальні кроки для становлення інформаційно-аналітичної складової. Так, створено довідково-аналітичну систему WikiLegalAid, яка об'єднує базу для консультувань та містить чіткі алгоритми, щодо конкретних ситуацій та роз'яснення про те, які документи необхідні та куди звертатися.

Крім того, до сервісів системи безоплатної правничої допомоги, які надаються засобами електронного зв'язку через мережу інтернет відносяться: особистий кабінет клієнта безоплатної правової допомоги, мобільні застосунки «Твоє пр@во» та «Безоплатна правова допомога», консультативні пункти, надання допомоги у доступі до сервісів Міністерства юстиції України, отримання письмових консультацій за допомогою соціальних мереж та ботів

у месенджерах Телеграм <http://legalaids.gov.ua/telegram.html> та Вайбер <http://legalaids.gov.ua/viber.html>, які опрацюються в єдиній програмі HelpDesk. Саме за допомогою даних сервісів системи клієнти можуть отримати якісну правову інформацію чи консультацію а також отримати доступ до безоплатної правової допомоги та електронних послуг Міністерства юстиції України [199, с. 183].

П'ята складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу – матеріально-фінансова. У статті 29 Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» визначено, що фінансування безоплатної правничої допомоги здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України [142].

Оплата послуг адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, та відшкодування витрат, пов'язаних з їх наданням, здійснюється лише за бюджетною програмою «Послуги адвокатів з надання безоплатної правової допомоги та відшкодування їх витрат», бюджетні призначення визначаються законом України про Державний бюджет України на поточний рік.

Наприклад, у 2020 році на фінансування системи безоплатної правової допомоги з державного бюджету було витрачено 777,7 млн грн. З них 351,5 млн грн (45%) - за бюджетною програмою «Оплата послуг та відшкодування витрат адвокатів з надання безоплатної вторинної правової допомоги» та 426,2 млн грн (55%) - за програмою «Формування та забезпечення функціонування системи безоплатної правової допомоги». За п'ять місяців 2021 року на фінансування системи безоплатної правової допомоги з державного бюджету було спрямовано 255,2 млн грн, з яких 72,4 млн грн (28%) – за бюджетною програмою «Оплата послуг з надання безоплатної вторинної правової допомоги та відшкодування витрат адвокатів», 182,8 млн грн - за бюджетною програмою «Оплата послуг адвокатів та відшкодування їхньої винагороди». За програмою «Формування та забезпечення функціонування системи безоплатної правової допомоги» було освоєно 72% коштів [254; 171]. У 2021

році у Законі України «Про державний бюджет на 2021 рік» [172] за бюджетною програмою було виділено 385,2 млн грн., у 2023 році ця сума становить 312 млн грн. [173].

Отже, до складових адміністративного забезпечення права на безоплатну правничу допомогу належать:

1. Нормативно-правова складова як сукупність законів та підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих з урахуванням міжнародних стандартів доступу до правосуддя та захисту, які врегульовують порядок, підстави та особливості надання різних видів правничих послуг на безоплатній основі.

2. Інституційна складова як процес об'єктивізації суспільних відносин з приводу реалізації права на безоплатну правничу допомогу, який включає наявність державних інституцій загальної та спеціальної компетенції, що організаційно структуровані та забезпечують доступ до досліджуваного права, а також надання правових послуг на безоплатній основі.

3. Кадрова складова, яка в широкому розумінні включає адвокатів, працівників системи безоплатної правничої допомоги, які надають правові консультації, а також інших агентів, які спільно працюють з метою забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги та надання якісних послуг.

4. Інформаційно-аналітична складова, що має особливу затребуваність в умовах діджиталізації та високого розвитку інформаційних технологій та об'єднує інформаційно-довідкову систему, автоматизовані робочі місця працівників центрів, особистий кабінет отримувача безоплатної правничої допомоги та механізм надання консультацій за допомогою таких засобів.

5. Матеріально-фінансова складова, яка стосується розподілу коштів та є запорукою створення необхідних умов для розвитку та діяльності суб'єктів з надання безоплатної правничої допомоги.

2.2 Міжнародні стандарти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу та їх співвідношення з національним законодавством

За період понад 75 років на міжнародному рівні були вироблені чіткі стандарти надання безоплатної правничої допомоги. Та перш ніж перейти безпосередньо до їх аналізу визначимо поняття «міжнародні стандарти права на безоплатну правничу допомогу». Як влучно зазначає В. Д. Гончар, не зважаючи на досить широке вживання терміна «стандарти прав людини», до цього часу не вироблено єдиного визначення і ознак стандарту як правового явища [34]. Сам згадуваний автор вважає, що стандарти прав людини є комплексною категорією, яка відображає мінімальний набір прав і свобод людини, а також особливостей їх реалізації, що є орієнтиром для держав у правотворчості та правозастосуванні та обґрунтовує думку про те, що хибним є віднесення до стандартів правових норм і юридичних фактів, а тим більше нормативно-правових документів, оскільки «стандарти прав людини» лише отримують в них своє відображення [34]. Схожої думки дотримується В. О. Тімашова, яка вважає, що міжнародні стандарти прав і свобод людини в умовах євроінтеграції становлять систему природних прав і свобод людини, що екстраполюються на фундаментальні загальносоціальні принципи та мають універсальну сутність, є визнаними в усіх державах, які приєдналися до відповідного міжнародного акту з прав людини і мають однакову міру імперативності незважаючи на те, в якій державі вони застосовуються [216].

Протилежну позицію займають автори, які характеризують міжнародні стандарти через норми та принципи. Так, П. М. Рабінович пише, що міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а

також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [170, с. 24].

С. В. Черниченко розглядає міжнародні стандарти прав людини як обов'язки держави [234, с. 38]. Автори навчального посібника «Міжнародно-правові стандарти прав людини» Л. Р. Наливайко та К. В. Степаненко пропонують розглядати міжнародні стандарти прав і свобод людини як загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового і рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, що закріплюють фундаментальні права особистості, які мають визначальне значення для захисту людини від незаконних та необґрунтованих дій держави, посадових і інших осіб, які порушують або обмежують ці права, а також виконують функцію орієнтира для всіх держав при регламентації і забезпеченні прав своїх громадян [112, с. 20].

Таким чином, можна узагальнити три позиції авторів на розгляд поняття «міжнародні стандарти прав людини»: 1) міжнародні стандарти як мінімальний набір прав; 2) як норми та принципи; 3) як обов'язки держави.

Проаналізувавши наведені вище дефініції пропонуємо під стандартами забезпечення права на безоплатну правничу допомогу розуміти фундаментальні положення, що стосуються реалізації та забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, а саме можливості доступу осіб до права на безоплатну правничу допомогу, механізму забезпечення цього права, якості надання послуг, які закріплені у нормах та принципах міжнародного права з метою ефективного нормативного регулювання в національних системах.

Враховувавши міжнародні документи у сфері адміністративно-правового забезпечення прав людини, а також рішення Європейського суду з прав людини та роботи вчених, що досліджували це питання, ми виділили три основні групи міжнародних стандартів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу:

- 1) стандарти доступу осіб до права на безоплатну правничу допомогу;

2) стандарти, що регулюють механізм адміністративно-правового забезпечення цього права;

3) стандарти якості надання послуг, пов'язаних з забезпеченням права на безоплатну правову допомогу.

Окрему увагу пропонуємо звернути на ці групи стандартів та їх співвідношення з національним законодавством. Першу групу складають стандарти, що стосуються можливості доступу осіб до права на безоплатну правничу допомогу. Вона включає коло осіб, які мають право на отримання такої допомоги та вид судочинства, в якому безоплатна допомога надається.

На основі практики ЄСПЛ С. В. Оверчук виділяє дві умови забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу:

1) «умова стану», відома також як «тест на бідність, нужденність», в основі якого лежить фінансовий критерій, що дозволяє визначити брак у особи достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника;

2) «умова суті» («тест на наявність інтересів правосуддя»), яка пов'язує надання безоплатної правової допомоги з вимогами інтересів правосуддя [115].

Щодо «умови стану» можна виділити наступні принципи, якими керується ЄСПЛ:

1. Право визначати мінімальний дохід, при якому особі може надаватися право на безоплатну правничу допомогу залишається за національним законодавством. Саме тому у європейських державах такий показник може суттєво відрізнятись і залежати від національних особливостей.

2. Тягар доказування фінансової малозабезпеченості покладається на особу, що потребує безкоштовної правничої допомоги.

3. Відсутність у особи коштів на оплату послуг власного адвоката, як умова надання безоплатної правничої допомоги, не має універсального визначення і розглядається Європейським судом в контексті конкретних обставин кожної справи та особливостей окремої національної правової системи [115].

Щодо «умови суті» ЄСПЛ виділив три релевантних фактора (параметра) які необхідно враховувати: тяжкість злочину і суворість потенційного покарання; юридична або фактична складність справи; соціальний стан та особисті обставини обвинуваченого. Всі ці фактори аналізуються в сукупності, але кожен з них може бути підставою для надання безоплатної правової допомоги. ЄСПЛ в своїх рішеннях звертає також увагу на здатність обвинуваченого розуміти хід процесу і надавати суду відповідні аргументи на свій захист без допомоги адвоката.

Звертаючись до питання співвідношення міжнародних стандартів доступу до безоплатної правничої допомоги та національного законодавства, перш за все відзначимо, що згідно норм Закону України № 3460-VI від 02.06.2011 року «Про безоплатну правничу допомогу» безоплатна правнича допомога поділяється на первинну та вторинну. Безоплатна первинна правнича допомога є видом державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов'язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Цей вид допомоги включає такі види послуг: надання правової інформації, надання консультацій і роз'яснень з правових питань, складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру), надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [142]. Право на безоплатну первинну правничу допомогу згідно з Конституцією України та аналізованим законом мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України.

У свою чергу, безоплатна вторинна правнича допомога полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя та включає такі види правових послуг: захист, здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших

державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складення документів процесуального характеру [142].

Коло осіб, які мають право на вторинну правничу допомогу в законодавстві України є чітко визначеним. Проаналізувавши відповідні норми, ми пропонуємо класифікувати таких осіб на чотири групи.

1. Першу групу складають особи, які отримали право на безоплатну правничу допомогу у зв'язку з своїм фінансовим становищем. При цьому їх середньомісячний дохід, розрахований відповідно до методики, затвердженої Міністерством юстиції України, не повинен перевищувати двох розмірів прожиткового мінімуму [149].

2. Другу групу складають ті, хто затриманий в рамках адміністративного чи кримінального провадження, а також ті, хто потребують захисту у кримінальному провадженні на різних етапах досудового розслідування, судового розгляду чи оскарження рішень.

3. Третю групу складають категорії осіб, які мають спеціальний статус, що надає їм право на безоплатну правничу допомогу (наприклад, внутрішньо переміщені особи, ветерани війни).

4. Четверту групу складають люди, які опинилися в складних життєвих обставинах (наприклад, особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі).

Такі положення національного законодавства повністю узгоджені з міжнародними стандартами надання безоплатної правничої допомоги. Зокрема, в українському законодавстві існує і «умова стану» (фінансовий тест), і «умова суті» (субстантивний тест).

Новелою законодавства є встановлення семи категорій осіб, які мають право на безоплатну правничу допомогу з певними обмеженнями. Зокрема, малозабезпечені особи, внутрішньо переміщені особи, ветерани війни, реабілітовані особи, викривачі та особи, які повідомили про акти можуть отримати допомогу не більше шести разів протягом року та одночасно не більше ніж за шістьма рішеннями. Ми вважаємо такі обмеження цілком

прийнятними та такими, що загалом відповідають міжнародним стандартам та основним аспектам забезпечення прав людини.

Щодо видів судочинства, то прецедентна практика ЄСПЛ засвідчує, що стандарти і принципи надання безоплатної правничої допомоги, які ЄСПЛ використовує стосовно допомоги захисника у кримінальних справах, поширюється ним і на осіб, що притягуються до дисциплінарної чи адміністративної відповідальності [115]. Поширюються вони також і на цивільне судочинство. Так, перед розглядом справи Ейрі проти Ірландії заявник намагалась отримати допомогу адвоката у справі про роздільне проживання подружжя, однак не змогла знайти нікого, хто б погодився представляти її інтереси, оскільки безоплатна правова допомога по даній категорії справ не надається. У рішенні по справі ЄСПЛ відмітив, що пп. «с» пункту 3 статті 6 відноситься тільки до кримінального процесу. Тим не менш, суд також відзначив, що стаття 6 може у деяких випадках спонукати державу надавати допомогу адвоката, коли вона є необхідною для реального доступу до правосуддя у випадках, коли по деяким категоріям справ юридичне представництво є обов'язковим за внутрішнім законодавством або у силу складності процесу [181]. Українське законодавство також не обмежується кримінальним судочинством, надання правових послуг на безоплатній основі можливе і в цивільній, і в адміністративній юрисдикції за наявності «умови стану».

Друга група стандартів, що регулюють адміністративно-правовий механізм забезпечення права на безоплатну правничу допомогу стосується організації процесу надання безоплатної правничої допомоги. Як відзначає С. В. Оверчук, забезпечення справедливості і ефективності процедур вирішення питання про надання субсидованої юридичної допомоги, розглядається Судом з прав людини як позитивний обов'язок держави [115]. Забезпечення права на безоплатну правову допомогу у відповідності до конкретизованих умов її надання, вимагає впровадження державою ефективного правового механізму, заснованого на європейських стандартах. Страсбурзький суд вимагає, щоб

умови надання допомоги за рахунок держави були досить чітко визначені, а процедура розгляду запиту на допомогу була прозорою і зрозумілою громадянам [115]. Аналіз прецедентної практики ЄСПЛ дозволяє виділити такі основні порушення в організації процесу надання безоплатної правничої допомоги:

1. невнесення національними інстанціями формального рішення у відповідь на клопотання про надання юридичної допомоги.

2. Нечітке формулювання підстав відмови чи невмотивованість рішення у відмові у наданні безоплатної правової допомоги.

3. Недостатня активність в інформуванні громадян про можливість отримати безоплатну правову допомогу.

4. Відсутність можливості оскаржити відмову у наданні безоплатної правової допомоги.

5. Несвоєчасність винесення рішення. У справі «Табір проти Польщі» заявнику було відмовлено у наданні безоплатної правової допомоги при зверненні до суду касаційної інстанції. Європейський суд з прав людини знайшов порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції в тому, що рішення було доведено до заявника через місяць після закінчення терміну на подачу скарги, що позбавило його можливості реалізувати своє право на оскарження такого рішення [192].

З цих порушень можна сформулювати основні вимоги до адміністративно-правового забезпечення надання безоплатної правової допомоги:

1. Національні інституції зобов'язані приймати рішення у відповідь на клопотання про надання безоплатної правничої допомоги у встановлені строки, яке повинно бути чітко вмотивованим.

2. У національній системі повинен бути встановлений порядок оскарження відмови у наданні безоплатної правничої допомоги.

3. Держава зобов'язана проводити активну інформаційну кампанію з метою повідомлення громадянам їх права на безоплатну правничу допомогу.

В свою чергу у Рекомендаціях № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи «Про ефективний доступ до закону і правосуддя найбідніших верств населення» від 8 січня 1993 року йдеться про те, що уряд має сприяти доступу найбідніших верств населення до закону («права на захист законом») шляхом: а) заохочення, де це є необхідним, дій з підвищення обізнаності правників щодо проблем найбідніших верств населення; б) заохочення розвитку служб юридичного консультування для найбідніших верств населення; в) відшкодування вартості юридичних консультацій для найбідніших верств населення наданням безоплатної правової допомоги, не виключаючи здійснення невеликого внеску особами, які користуються такою допомогою, там, де цього вимагає внутрішнє законодавство; г) сприяння створенню, коли це видається доцільним, консультаційних центрів у районах проживання бідноти [145].

Співвідносячи норми національного законодавства з вимогами міжнародних стандартів до механізму забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, варто зазначити наступне:

по-перше, в Україні створена система надання безоплатної правничої допомоги, яка спрямована на гарантування відповідного конституційного права. Бюро безоплатної правової допомоги працюють у всіх адміністративно-територіальних одиницях.

По-друге, Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» передбачає, порядок звернення та розгляду звернень осіб, які потребують первинної та вторинної правничої допомоги. Для отримання первинної правничої допомоги особа має звернутися до центру в усній або письмовій формі. При цьому звернення може бути подане трьома способами: 1) особисто; 2) за допомогою єдиного контактного номеру; 3) інші засоби телекомунікаційного зв'язку. При цьому письмове звернення має бути подано не пізніше трьох робочих днів з дня його надходження. Загальний строк розгляду, якщо є об'єктивні причини чи складнощі, не може перевищувати десяти днів.

Рішення з приводу звернення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги у разі документального підтвердження відповідного статусу центр приймає на протязі десяти днів. Окрема процедура прийняття рішень у таких випадках передбачена для затриманих осіб, оскільки тут важлива своєчасність надання правничої допомоги. Таке рішення приймається невідкладно.

Підставами відмови у наданні безоплатної вторинної правничої допомоги є: 1) особа не належить до жодної з категорій осіб, яким гарантоване право на безоплатну вторинну правову допомогу; 2) особа подала неправдиві відомості або фальшиві документи з метою віднесення її до однієї категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу; 3) вимоги особи щодо захисту стосуються вчинення дій чи підготовки документів, які не передбачені законодавством; 4) особі раніше надавалася безоплатна вторинна правова допомога з одного і того ж питання; 4-1) особа використала право на отримання безоплатної вторинної правничої допомоги (це правило стосується лише окремих категорій осіб); 5) особа використала всі національні засоби правового захисту у справі, з якої звертається за наданням безоплатної вторинної правової допомоги [142].

Також відповідно до статті 31 Закону дії та бездіяльність посадових і службових осіб, які порушують порядок та строки розгляду звернень про надання безоплатної правничої допомоги, надання неякісної правової допомоги можуть бути оскаржені в установленому законом порядку до суду та в адміністративному порядку. Отже, у законодавстві передбачений чіткий порядок розгляду клопотань про надання безоплатної правової допомоги, що цілковито відповідає міжнародним стандартам.

По-третє, Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [142] передбачає порядок оскарження відмови у наданні безоплатної правової допомоги, який повідомляється заявнику разом з рішенням про відмову. Відмова органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, установи у наданні безоплатної первинної правової

допомоги, службових та посадових осіб у наданні первинної правової допомоги може бути оскаржена в установленому законом порядку до суду. Рішення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги може бути оскаржена в установленому законом порядку до суду. Позовна заява подається в порядку адміністративного судочинства до окружного адміністративного суду за вибором позивача за місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача [78].

Третя група стандартів стосується якості надання послуг, пов'язаних з забезпеченням права на безоплатну правову допомогу. У справі «Артіко проти Італії» від 13 травня 1980 року [177]. ЄСПЛ пояснив, що «пункт 3 (с) статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод здійснюється гарантує право на адекватний захист у ході судового розгляду, який як особисто, так і за допомогою адвокат. Це право підсилюється обов'язком з боку держави надати в певних випадках безоплатну юридичну допомогу». При цьому зауважив, що «Конвенція покликана гарантувати «допомогу», а не «призначення захисника», оскільки призначений адвокат може або померти, або захворіти, або може бути позбавлений можливості виконувати свої обов'язки або навіть ухилитися від їх виконання. Влада, якщо вона повідомлена про ситуацію, що виникла, повинна або замінити його, або примусити виконувати свої обов'язки» (абз. 1, 3 п. 33) [253].

У ряді рішень ЄСПЛ було сформульовано вимогу про ефективність наданої правової допомоги. Так, наприклад, у справі «Бертуцці проти Франції» Суд зазначив, що в порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції заявник не мав ефективного доступу до суду в зв'язку з тим, що, виступаючи в справі проти професійного юриста, був позбавлений професійного представника (кілька призначених у справі юристів відмовилися представляти його інтереси, посилаючись на особисті зв'язки з відповідачем) [34].

В той же час у справі «Ніколаєнко проти України» Суд наголосив, що держава не може нести відповідальності за кожен недолік у роботі захисника, призначеного з метою надання юридичної допомоги, або обраного обвинуваченим. Незалежність представників юридичної професії від держави передбачає, що здійснення захисту є по суті відносинами між підсудним та його захисником незалежно від того, чи призначається захисник для надання юридичної допомоги, чи його послуги оплачуються з приватного джерела. Згідно з підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції втручання компетентних національних органів вимагається лише у тому випадку, коли нездатність захисника ефективно представляти інтереси підзахисного є очевидною або у достатній мірі доведена до їхнього відома якимось іншим способом [180].

Таким чином, загальними вимогами до якості надання безоплатної правової допомоги, сформованими у міжнародних стандартах, в тому числі практиці ЄСПЛ, є:

1. захист, здійснюваний адвокатом повинен бути реальним, а не формальним.
2. Адвокат повинен бути компетентним і ефективно проводити свою діяльність.
3. Національним законодавством повинні бути передбачені випадки заміни адвоката.
4. Адвокат повинен бути незалежним у своїй діяльності.

З метою узагальнення основних характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами Міністерством юстиції України були затверджені Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі (Наказ Міністерства юстиції України від 21.12.2017 року № 4125/5) [204]. Стандарти містять чотири розділи: 1) загальні стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі; 2) окремі стандарти якості надання

безоплатної вторинної правової допомоги на стадії досудового врегулювання цивільного/адміністративного спору; 3) окремі стандарти надання безоплатної вторинної правової допомоги під час судового розгляду цивільних та адміністративних справ; 4) окремі стандарти здійснення представництва суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу у кримінальному процесі.

Наведені стандарти поєднують дуальну природу правовідносин, що виникають у сфері надання безоплатної вторинної правової допомоги, тобто поєднують інтереси двох сторін – адвоката і клієнта, а тому ґрунтуються на таких принципах, як верховенство права, законність, незалежність адвокатської діяльності, конфіденційності, уникнення конфлікту інтересів, пріоритету інтересів клієнта, компетентності та добросовісності у виконанні адвокатом своїх професійних обов'язків. Під стандартом якості надання безоплатної вторинної правової допомоги варто розуміти нормативно-правове регулювання системи вимог до змісту, порядку і умов надання безоплатної вторинної правової допомоги в інтересах її одержувача (клієнта). Н. П. Шестерніна зводить стандарти до таких якісних критеріїв, як, наприклад, своєчасність, повнота, компетентність та добросовісність [242, с. 122].

Враховуючи особливості національного законодавства пропонуємо виділити загальні та спеціальні критерії якості надання безоплатної правової допомоги. На наш погляд, загальними критеріями є незалежність інституту адвокатури, дотримання адвокатської етики та наявність норм, що регулюють питання заміни адвоката та його відповідальність у випадку порушення законодавства. Спеціальними критеріями якості є ті, що стосуються конкретної справи, а саме ефективність, своєчасність, компетентність

Зазначимо, що якість надання безоплатної правової допомоги не може бути реалізована у випадку, коли державою не буде забезпечено незалежність інституту адвокатури. Як влучно зазначає Н. О. Бочуляк, незалежність як домінанта адвокатської діяльності є органічним й невід'ємним елементом якісного функціонування інституту адвокатури, без гарантування якого

неможливо забезпечити успішний захист прав та свобод людини і громадянина. Задля оптимальної реалізації власної професійної діяльності адвокату вкрай необхідна незалежність, передусім від осіб та органів, у провадженні яких перебуває довірена йому справа, а також від інших посадових осіб і владних структур [13, с. 17].

Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права. Етичний аспект діяльності під час надання адвокатами безоплатної правової допомоги врегульовано Правилами адвокатської етики [135].

Ще одним загальним аспектом надання якісної безоплатної правової допомоги є інститут відповідальності адвокатури у випадку неякісного надання правової допомоги. Тут варто відмітити, що оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної первинної правової допомоги здійснюється комісією, яка діє на основі Положення про комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги, затвердженої Рішенням Національної асоціації адвокатів України від 15.12.2017 року № 281 [126]. Згідно положення у разі прийняття рішення про невідповідність дій/бездіяльності адвоката Стандартам якості надання безоплатної правової допомоги Комісія може звертатися із заявою (скаргою) до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури щодо поведінки адвоката, діяльність якого оцінювалася Комісією, яка може бути підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Спеціальними вимогами, які розкривають якість, є ефективність, своєчасність та повнота. Так, відповідно до Академічного тлумачного словника «ефективний – який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [2]. Ефективним, на наш погляд, є таке надання

безоплатної правової допомоги, за якого адвокат використав всі необхідні засоби захисту клієнта.

Ще одним аспектом якості надання безоплатної правової допомоги є компетентність адвоката, яка напряму пов'язана з підвищенням кваліфікації. У свою чергу, Порядком підвищення кваліфікації адвокатів України, затвердженим рішенням Ради адвокатів України № 20 від 14 лютого 2019 р., встановлено, що підвищення кваліфікації адвокатів спрямовано, у тому числі, й на підвищення рівня усвідомлення ними правил адвокатської етики (п. 3).

Своєчасним є таке надання безоплатної правової допомоги, що відповідає встановленим у законодавстві строком та терміном конкретної справи, яку розглядає адвокат.

Таким чином, можна констатувати, що міжнародними інстанціями сформовані чіткі стандарти у сфері надання безоплатної правничої допомоги, що стосуються реалізації та забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Особливе значення у встановленні перерахованих стандартів відіграє прецедентна практика ЄСПЛ.

Розглянувши міжнародні стандарти, виділивши їх у три основні групи, ми співставили їх з національним законодавством, що дала можливість запропонувати прийняття на національному рівні загальних Стандартів надання безоплатної правничої допомоги, які б включали стандарти доступу до безоплатної правничої допомоги, стандарти механізму забезпечення безоплатної правничої допомоги та стандарти якості.

2.3 Принципи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу

Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу повинно ґрунтуватися на певних принципах, як основоположних ідеях, відштовхуючись від яких в життя буде втілена певна інституційна

модель такої допомоги. В цьому контексті важливо визначити, що це за принципи та які цінності у них закладені.

Як влучно відзначає Г. С. Лопушняк, принцип є центральним поняттям, основоположною ідеєю, що пронизує систему будь-яких знань і субординує її [98]. Під принципами діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги М. В. Стаматіна пропонує розуміти відправні начала, що визначають напрямки реалізації компетенції, завдань і функцій суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, їх повноважень і мають призначення забезпечити реалізацію прав і свобод людини і громадянина [202].

Відзначимо, що у статті 5 Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» передбачені принципи державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги. До їх переліку законодавець відносить: верховенство права, законність, доступність безоплатної правничої допомоги, забезпечення якості безоплатної правничої допомоги, гарантоване державне фінансування [142]. Розглянемо ці принципи:

1. Принцип верховенства права є загальним принципом і має дуже глибоке змістовне наповнення, а тому стосується практично всіх сфер діяльності і сфера безоплатної правничої допомоги не є винятком. Багатоаспектність принципу верховенства права проявляється в тому, що він охоплює не лише ознаку примату права, а й рівність перед законом, визначеність правових норм, їх неупереджене застосування, відповідальність перед законом, дотримання прав людини, недопущення свавілля, прозорість та відкритість. У цьому ракурсі принцип верховенства права розглядається доволі широко і в тому числі включає рівний доступ до безоплатної правничої допомоги як частину доступу до правосуддя.

На думку Пола Гаудера, верховенство права має моральну цінність, адже воно вимагає від держави поводитися із суб'єктами як рівними («теза рівності»). Зокрема, верховенство права сприяє вертикальній рівності між посадовцями і пересічними людьми та горизонтальній рівності серед останніх

[31]. Автор розкриває подвійну роль принципу верховенства права на державному та громадському рівнях, які взаємодіють.

П. М. Рабінович дуже влучно підкреслював, що верховенство права, задля його практично-регулятивного впливу, має бути ще конкретизовано через опис емпірично фіксованих ознак певних соціальних явищ, в яких зараз і знаходить вияв верховенство права [169, с. 20]. Розкриваючи значення принципу верховенства права для права на професійну правничу допомогу, то саме цей принцип підкреслює важливість забезпечення досліджуваного права, його пріоритетність, вплив на справедливість та доступ до правосуддя.

2. Принцип законності є ще одним принципом державної політики у сфері правничої допомоги. Цей принцип можна розглядати як вимогу до суб'єктів, які забезпечують і потребують забезпечення права на безоплатну правничу допомогу діяти в межах своєї компетенції та повноважень, дотримуватися прав та обов'язків. Законність також передбачає гарантування права на безоплатну правничу допомогу від держави на законодавчому рівні, врегулювання порядку та особливостей її надання.

3. Принцип доступності безоплатної правничої допомоги є частиною більш загального принципу доступу до правосуддя, а останній часто розглядається ще й як складова принципу верховенства права. Тоні Блер у своєму дослідженні «Деякі роздуми про зв'язок між громадянством, доступом до правосуддя та реформою правової допомоги» підкреслює, що закріплені законом права та обов'язки лежать в основі демократичного суспільства, і доступ до правосуддя має важливе значення для того, щоб зробити ці права та обов'язки реальними [282].

Можна констатувати, що принцип доступності безоплатної правничої допомоги та принцип доступу до правосуддя взаємопов'язані. За відсутності доступу до правосуддя люди не можуть дізнатися про свої права, скористатися ними, оскаржити будь-які порушення прав, притягнути до відповідальності тих, хто приймає рішення і таке інше. Однією з головних перешкод у доступі до правосуддя є вартість юридичних консультацій та представництва.

З цього приводу Є. В. Дуліба та В. О. Теремецький пишуть, що доступ до правосуддя є головним викликом для розбудови демократії та соціального миру у світі. До того ж забезпечення доступу до правосуддя є складним для більшості розвинених країн світу і країн, що розвиваються. Перешкоди для доступу до правосуддя впливають на розвиток будь-якої держави, а зменшення бідності, сталий розвиток і доступ до правосуддя фундаментально пов'язані між собою. Не має доступу до правосуддя там, де громадяни бояться системи, вважають її чужою та не мають доступу до неї; де система правосуддя є фінансово недоступною, де особи не мають інформації або знань про свої права, де є слабка система правосуддя. Обмежений доступ до правосуддя позбавляє окремих осіб і громади можливості відстоювати свої права та захищатися від несправедливості. Таким чином, доступ до правосуддя пов'язаний з економічним зростанням і соціальним розвитком [51, с. 137].

Забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, в тому числі адміністративно-правовими засобами, є одним із центральних компонентів стратегій розширення доступу до правосуддя. У правовій державі, яка захищає права людей, кожен повинен розраховувати на справедливе вирішення своєї справи, важливим елементом якого є отримання захисту чи безоплатної правничої допомоги. Обов'язком держави є забезпечити такий результат, щоб її правова система сприяла правосуддю на основі рівних можливостей для всіх осіб без будь-якого винятку, особливо для тих, хто не може отримати доступ до правосуддя через економічні причини та інші обмеження, та гарантувати ефективний і повний вільний доступ до правосуддя.

На наше переконання, принцип рівного доступу до безоплатної правничої допомоги втілюється за допомогою:

по-перше, розгалуженої інституційної системи. Так, сьогодні в системі функціонує 436 бюро правничої допомоги [62].

по-друге, розвитку інформаційно-комунікативних технологій, які забезпечують доступ до правничої допомоги громадянам, в тому числі тих, хто знаходиться в окупації. Завдяки інформаційно-телекомунікаційним

технологіям держава мала можливість забезпечити право на безоплатну правничу допомогу незалежно від місця знаходження особи.

4. Принцип забезпечення якості безоплатної правничої допомоги є ще одним принципом державної політики у сфері безоплатної правничої допомоги. Якість безоплатної правничої допомоги є місією та посідає центральне місце в системі цінностей безоплатної правничої допомоги. Стереотип про те, що безоплатно, означає неякісно давно вже спростовано. Однак якість як оціночне поняття важко виміряти у якихось точних показниках, а тому ця категорія потребує особливого дослідження.

Принцип забезпечення якості втілюється через затвердження стандартів якості надання безоплатної правової допомоги, які є комплексом основних характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких та з урахуванням узгодженої правової позиції із суб'єктом права на безоплатну правову допомогу адвокат є незалежним в обранні правової позиції для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів всіма не забороненими законом способами. Моніторинг якості надання адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги здійснюють Координаційний центр з надання правової допомоги та регіональні центри [33, с. 113-114].

5. Принцип державного фінансування. Безоплатність, яка є визначальною ознакою для такої допомоги та втілюється за допомогою механізмів державного фінансування. Останнє відбувається за прозорою процедурою з урахуванням принципу об'єктивності.

Отже, принципи надання безоплатної правничої допомоги є основоположними ідеями та повинні бути враховані при стратегічному плануванні напрямів розвитку та державної політики у сфері правничої допомоги.

Від принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги варто відрізнити принципи адміністративно-правового

забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Вони співвідносяться як ціле та частина, оскільки принципи адміністративно-правового забезпечення включають принципи державної політики, проте не обмежуються ними і враховують інші основоположні ідеї, які сприяють рівному доступу до права на безоплатну правничу допомогу. На наше переконання до принципів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правову допомогу варто віднести наступні: принцип взаємодії та координації, принцип відкритості та прозорості діяльності, принцип відповідальності, активної участі громадськості, заборони зловживання державною правничою допомогою, матеріальними та процесуальними правами.

1. Принцип взаємодії та координації суб'єктів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Ефективність діяльності у сфері забезпечення права на безоплатну правничу допомогу повною мірою залежить від синергії та налагодженої співпраці команди системи безоплатної правничої допомоги з органами державної влади, місцевого самоврядування, територіальними громадами, громадськими, міжнародними організаціями, благодійними фондами, волонтерами та іншими у сфері надання безоплатної правової допомоги (інтеграція спільних зусиль із зацікавленими сторонами в процесі реалізації завдань для забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу, визначення підходів до залучення різних стейкхолдерів для процесу стратегічного планування діяльності

Така взаємодія повинна існувати на декількох рівнях: 1) між суб'єктами, які надають безоплатну правничу допомогу; 2) між надавачами первинної правничої допомоги та установами, які надають інші види послуг. Йдеться, насамперед, про механізм перенаправлення звернень громадян, які не стосуються повноважень органів надання безоплатної правничої допомоги; 3) між надавачами первинної правничої допомоги та надавачами вторинної правничої допомоги [202]. Закріплення принципу взаємодії, на наш погляд,

позитивно сприятиме налагодження в подальшому співпраці між різними органами та суб'єктами з метою забезпечення права на правничу допомогу.

Загалом можна стверджувати, що центри з надання безоплатної правової допомоги стали потужними хабами, на основі яких відбувається взаємодія з найрізноманітніших питань. Для прикладу, центри безоплатної правової допомоги взаємодіють з соціальними установами в контексті захисту жертв домашнього насильства. К. С. Рогозіннікова відзначає з цього приводу, що центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги займають важливе місце в системі суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, оскільки відіграють подвійне значення: по-перше, як ті, хто надає безкоштовні правові послуги для таких осіб; по-друге, як ті хто здійснює попередження та запобігання домашньому насильству через функцію правопросвітництва. Можна констатувати ефективну роботу центрів в цьому напрямку, адже вони налагоджують взаємодію з іншими суб'єктами запобігання домашньому насильству, створюють консультаційні пункти а також сприяють формування нульової толерантності до проявів домашнього насильства через інформаційні компанії [186, с. 268].

Цікавим також є запровадження пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. Пілотний проєкт спрямований на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальних провадженнях та надання допомоги слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді, суду щодо визначення кандидатур психологів для залучення до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб і не змінює порядок їх залучення та інші засади кримінального провадження, визначені Кримінальним процесуальним кодексом України [146].

2. Принцип відкритості та прозорості діяльності. «Відкритість» стала організаційним лейтмотивом нашого часу, поширюючись на дедалі більше організаційних сфер [276]. І з цим неможливо не погодитися, адже відкритість

та прозорість у діяльності різних організацій мають ряд переваг, дозволяє сформувати довіру до таких установ, удосконалюватися на основі взаємодії з іншими суб'єктами. Загальна концептуалізація відкритості як організаційного принципу наголошує на прозорості у питаннях прийняття рішень.

3. Принцип відповідальності. «В управлінні будь якою системою не повинно бути напів відповідальності: вона з неминучістю веде до приховування, розтрата і невиконання законів» - писав Наполеон I. І це дійсно так, відповідальність є важливим елементом у забезпеченні будь-яких прав. Законом України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» встановлено, що особи, які порушили законодавство про безоплатну правову допомогу несуть юридичну відповідальність (стаття 32), а дії та бездіяльність посадових і службових осіб, які порушують порядок та строки розгляду звернень про надання безоплатної правової допомоги, надання неякісної правової допомоги можуть бути оскаржені в установленому законом порядку до суду та в адміністративному порядку (стаття 31) [142]. Принцип відповідальності дисциплінує всіх суб'єктів забезпечення права на безоплатну правничу допомога, сприяє дотриманню інших принципів.

4. Принцип активної участі громадськості наглядно реалізується через інститут волонтерів безоплатної правничої допомоги, яких можна віднести до ініціативної частини громадськості, і які добровільно беруть участь у брокерстві безоплатної правової допомоги.

Неможливо не підкреслити, що власне право на безоплатну правничу допомогу сприяє усвідомленню суспільством своїх прав і підвищує правосвідомість населення.

5. Принцип заборони зловживання державною правничою допомогою, матеріальними та процесуальними правами. Зловживання правами в теорії права визначається як етично й юридично девіантне (неправомірне) діяння вмотивованого власним інтересом правомочного суб'єкта, що вчиняється формально в кордонах, але всупереч змісту суб'єктивного права з використанням способів його реалізації, які виходять за межі юридично

гарантованої можливості здійснення та порушує права інших юридично рівних (в приватних відносинах) чи юридично підпорядкованих (в публічних чи службових відносинах) осіб, завдаючи їм шкоди [116, с. 353]. Зловживання є одним з негативних проявів поведінки, яка перешкоджає правомірному використанню прав іншими особами, через яку можливе завдання матеріальної шкоди (у формі витрат ресурсів та бюджету).

Лише змінами від 2023 року вперше були передбачені обов'язки суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу, що є позитивним кроком, адже дисциплінує їх та є засобом попередження зловживання правами. Так, серед таких обов'язків своєчасність та правдивість подання всіх необхідних документів, інформування про обставини, що змінюють правовий статус, своєчасне прибуття для отримання правової допомоги. Така норма в законодавстві, на наше переконання, є позитивним кроком і потребує належного механізму її реалізації. У випадку невиконання обов'язків центр може припинити надання безоплатної правничої допомоги.

6. Принцип пріоритетності мирного вирішення спорів. Як бачимо законодавець серед іншого передбачає надання послуг з медіації як складову безоплатної правової допомоги. Аналіз інформаційних публікацій щодо надання послуг медіації у сфері надання безоплатної правничої допомоги дозволяє констатувати, що центри з надання безоплатної правничої допомоги зроблено суттєві кроки до налагодження взаємодії та співпраці з медіаторами. Так, наказом Міністерства юстиції України від 28 листопада 2022 року № 5298/5 затверджено «Порядок проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної вторинної правничої допомоги» [132].

В. І. Цимбалюк в своїй публікації відзначає, що надання доступу до медіації через систему безоплатної правової допомоги має свої проблемні питання, які потребують перевірки часом та системного підходу до їх вирішення. Серед таких питань: 1. Низький рівень поширення медіації серед населення та невисокий рівень довіри до медіації як послуги. 2. Визначення

медіабельності спору. 3. Підготовка кадрів [229]. Автор влучно підкреслює, що імплементація інституту медіації в систему безоплатної правової допомоги є надзвичайно позитивним кроком, який допоможе забезпечити доступ до цієї послуги малозабезпечені верстви населення, популяризувати інститут медіації та використати його переваги. В той же час на початковому етапі існує ряд питань, які потребують більш детального вивчення та вирішення з метою досягнення максимальної ефективності та якості медіації [229].

Відповідно до підпункту 10 пункту 8 Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 липня 2012 року № 967/5 [130], регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують проведення медіації у межах пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», затвердженого наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10 (медіація між потерпілим та неповнолітнім, який вперше вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин) [195]. Цей напрям медіації є теж надзвичайно важливим в контексті доступу до безоплатної правничої допомоги неповнолітніх осіб.

Отже, медіація в системі надання безоплатної правничої допомоги відкриває нові можливості у вирішенні конфліктів та якісно впливатиме на механізм надання правничої допомоги. Однак важливо також забезпечити місцевим центрам відповідні умови, зокрема, створити кабінети медіації, підготувати інформаційні матеріали та підготувати тренерів з числа працівників місцевих центрів з надання з надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Підсумовуючи зазначимо, що принципи надання безоплатної правничої допомоги є основоположними ідеями та повинні бути враховані при стратегічному плануванні напрямків розвитку та державної політики у сфері правової допомоги. Від принципів державної політики у сфері надання

безоплатної правничої допомоги варто відрізнити принципи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правову допомогу. Вони співвідносяться як ціле та частина, оскільки принципи адміністративно-правового забезпечення включають принципи державної політики, проте не обмежуються ними і враховують інші основоположні ідеї, які сприяють рівному доступу до права на безоплатну правничу допомогу.

Враховуючи все вищенаведене пропонуємо розширити систему принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги та викласти статтю 5 Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» в наступній редакції: «1. Державна політика у сфері надання безоплатної правничої допомоги ґрунтується на таких принципах: 1) верховенство права; 2) законність; 3) доступність безоплатної правничої допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правничої допомоги; 5) гарантоване державне фінансування; 6) взаємодії та координації системи безоплатної правничої допомоги; 7) відкритості та прозорості діяльності суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги; 8) пріоритетності мирного вирішення спорів.»

За аналогією зі статтею 4 Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу», яка передбачає гарантії недискримінації осіб у доступі до безоплатної правничої допомоги, передбачити статтю 4-1 «Заборона зловживання правом на безоплатну правничу допомогу. При реалізації права на безоплатну правничу допомогу не допускається зловживання матеріальними та процесуальними правами».

2.4 Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу

Відштовхуючись від поняття адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу та з урахуванням функціонального

навантаження суб'єктів, які беруть участь в його забезпеченні вважаємо за необхідне розподілити їх на чотири групи:

1. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері безоплатної правничої допомоги з загальною та спеціальною компетенцією.
2. Суб'єкти надання первинної правничої допомоги.
3. Суб'єкти надання вторинної правничої допомоги.
4. Інші агенти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Так, одним із аспектів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу є ефективне публічне адміністрування системою безоплатної правничої допомоги через уповноважених суб'єктів.

У наукових колах публічне адміністрування переважно розглядають як: а) спосіб реалізації публічного інтересу як інтересу певної соціальної спільноти, об'єднаної у межах території держави; б) як механізм реалізації державної політики; в) як діяльність органів публічної влади (або державних органів та органів місцевого самоврядування), спрямована на досягнення загальносуспільних цілей [63, с. 223]. Однією із сфер публічного адміністрування є сфера надання безоплатної правничої допомоги.

Публічне адміністрування системою безоплатної правничої допомоги являє собою цілеспрямовану діяльність уповноважених органів, спрямовану на забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. До системи суб'єктів, які здійснюють публічне адміністрування, віднесено: Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України та Координаційний центр. Розглянемо детальніше їх публічно-владні повноваження.

Кабінет Міністрів України є вищим органом в системі центральних органів виконавчої влади, який на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України, щорічного послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України видає обов'язкові для виконання акти – постанови і розпорядження України [156].

Метою функціонування Кабінету Міністрів України як суб'єкта публічної адміністрації є забезпечення публічних інтересів, а також здійснення належного публічного адміністрування в тих сферах суспільних відносин, у межах яких його наділено повноваженнями [121].

Нормотворчі повноваження Кабінету Міністрів України щодо забезпечення права на безоплатну правничу допомогу проявляються, зокрема, через прийняття акту нормативного характеру – постанови. Так, Кабінет Міністрів України затверджує порядок і умови проведення конкурсу та вимоги до професійного рівня адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правничої допомоги [133], затверджує положення про Координаційний центр з надання правової допомоги.

Крім того, Кабінет Міністрів України має також повноваження організаційно-регулятивного характеру щодо, по-перше, співпраці центрів з надання безоплатної правничої допомоги з адвокатами (встановлює порядок укладення договорів з адвокатами, які надають безоплатну правничу допомогу, розмір та оплати діяльності суб'єктів надання безоплатної вторинної правничої допомоги); по-друге, співпраці центрів з надання безоплатної правничої допомоги з органами досудового розслідування в частині інформування про випадки затримання осіб.

Таким чином, в системі суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги Кабінет Міністрів України є суб'єктом публічного адміністрування, що володіє загальною управлінською компетенцією, яка проявляється в нормотворчих та організаційно-регулятивних повноваженнях щодо системи надання безоплатної правничої допомоги.

Міністерство юстиції України в свою чергу здійснює загальне управління системою як первинної, так і вторинної правничої допомоги. Його повноваження визначені в статті 28 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 року № 3460-VI можна поділити на чотири групи.

Першу групу складають повноваження організаційного характеру. Це, зокрема, загальне управління у сфері надання безоплатної первинної

правничої допомоги та безоплатної вторинної правничої допомоги; відповідає за впровадження та функціонування системи безоплатної вторинної правничої допомоги; утворює центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Також до внесення змін до Закону Міністерство юстиції забезпечувало проведення конкурсів головними управліннями юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі для залучення адвокатів для надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Друга група охоплює повноваження правотворчого та нормативного характеру, а саме затверджує Типове положення про установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги; затверджує порядок та критерії залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правничої допомоги; затверджує Положення про центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги; затверджує стандарти якості надання безоплатної правничої допомоги; подає до Кабінету Міністрів України проекти законів та інших нормативно-правових актів у сфері надання безоплатної правничої допомоги. Встановлює порядок ведення Координаційним центром з надання правової допомоги Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу [196].

Наприклад, Наказом Міністерства юстиції України від 25 лютого 2014 року затверджені стандарти якості надання безоплатної правової допомоги в кримінальному процесі [204]. 2017 році Міністерством юстиції України затверджені стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному, адміністративному процесі та представництво в кримінальному процесі [204]. Як зазначає Я. Я. Буряк, ці стандарти передбачають комплекс основних характеристик моделі гарантованого державного захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких узгоджено правову позицію суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу (клієнта), адвокат є незалежним в обранні правової позиції для здійснення активного та розумного

захисту прав, свобод та законних інтересів всіма дозволеними законом способами [15, с. 179].

Тривалий час до повноважень Міністерства юстиції України належали також координаційні та консультативні повноваження, а саме забезпечення координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання безоплатної правничої допомоги та методична допомога органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань, що стосуються надання безоплатної первинної правової допомоги. Внесеними в 2023 році змінами ці повноваження були виключені. На наше переконання, віднесення функцій координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання безоплатної правничої допомоги до компетенції Координаційного центру є суперечливим рішенням, оскільки по-перше, виникає неузгодженість між Законом України від 17.03.2011 року № 3166-VI «Про центральні органи виконавчої влади», де зазначено, що саме міністерства відповідають за формування державної політики та забезпечують здійснення діалогу на галузевому рівні [142], по-друге, в положенні про Міністерство юстиції, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 [129] за Міністерством юстиції України збережені повноваження по здійсненню координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги, взаємодії з центральними органами виконавчої влади з питань реалізації Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу». Аналізовані повноваження віднесено до компетенції Координаційного центру, однак останній не є центральним органом виконавчої влади. Саме тому, пропонуємо зберегти повноваження координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання безоплатної правничої допомоги за Міністерством юстиції України. Щодо повноважень з методичної допомоги органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з

питань, що стосуються надання безоплатної правничої допомоги, то їх перенаправлення до компетенції Координаційного центру є закономірним, адже саме останній уже здійснює експертно-аналітичні функції.

Отже, Міністерство юстиції України здійснює загальне управління системою безоплатної правової допомоги, виконуючи при цьому повноваження організаційного, правотворчого та нормативного характеру в системі забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Органом спеціального управління, на наш погляд, є Координаційний центр з надання правової допомоги [127]. До 2023 року Координаційний центр діяв на підставі Положення про Координаційний центр правової допомоги, затвердженого від 6 червня 2012 року № 504. Внесеними змінами до Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» [142] в названому законі передбачена стаття 28-1, в якій врегульовано правовий статус та повноваження центру. Вказана стаття визначає Координаційний центр як державну установу, яка належить до сфери управління Міністерства юстиції України. Аналіз закону та Положення дозволив нам виділити певні групи його завдань та кореспондуючі їм повноваження.

Так, першу групу завдань складають організаційно-координаційні – це група повноважень щодо управління системою безоплатної правової допомоги (зокрема, утворення центрів та організаційне забезпечення їх діяльності), а також налагодження взаємодії між центрами. До цієї групи повноважень віднесено:

1. Управління системою безоплатної вторинної правової допомоги. Зокрема, саме Координаційний центр забезпечує за рішенням Мін'юсту утворення регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, у тому числі міжрегіональних ресурсно-комунікаційних (правових) платформ, як своїх територіальних відділень та затверджує Регламент цих центрів.

2. Координація діяльності спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги та інші координаційні завдання.

взаємодіє з Наглядовою радою Координаційного центру;

взаємодіє з іноземними та міжнародними організаціями, а також їх представництвами в Україні з питань, що належать до його компетенції;

взаємодіє з громадськими організаціями з метою збирання, проведення аналізу, узагальнення, обговорення та використання кращих напрацювань з питань надання безоплатної правової допомоги.

Друга група – це експертно-аналітичні завдання та повноваження – це група повноважень щодо забезпечення компетентної діяльності кадрів, єдності застосування норм права, моніторингу діяльності центрів та надання методичних рекомендацій з метою вдосконалення чинних та впровадження нових стандартів і процедур у сфері надання безоплатної правової допомоги. Ця група по-суті є найбільшою і включає: аналіз практики застосування з питань надання безоплатної правової допомоги; розробка та затвердження стандартів якості, організація підвищення кваліфікації адвокатів.

Третю групу повноважень складають інформаційні – група повноважень щодо інформування населення про можливості безоплатної правової допомоги та забезпечення її інформаційно-аналітичної діяльності. Так, Координаційний центр забезпечує впровадження сучасних інформаційних технологій у сфері надання безоплатної правової допомоги; забезпечує заснування друкованих засобів масової інформації, видання та розповсюдження книг, іншої друкованої продукції, у тому числі на платній основі, виготовлення та розміщення соціальної реклами, виготовлення, тиражування і розповсюдження відео- та аудіопродукції [127].

Окреме місце серед повноважень Координаційного центру займає правотворча група повноважень, яка окреслює компетенцію Координаційного центру щодо розробки нормативно-правових актів у сфері надання безоплатної правової допомоги та участі у формуванні державної політики.

Четверта група повноважень – контролюючі – охоплюються проведенням перевірки діяльності центрів з надання безоплатної правової допомоги, веденням реєстрів та прийняттям рішень про виключення адвокатів з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Варто погодитися з зауваженням наведеним у Висновку на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» [23], де зазначається що 1) визначення Координаційного центру як державної установи, віднесеної до компетенції Міністерства юстиції України не відповідає закріпленим у законі повноваженням, його правовій природі та не характеризує його місця в системі органів виконавчої влади; 2) повноваження Координаційного центру розписані настільки широко, що цей орган має ознаки центрального органу виконавчої влади, оскільки він управляє системою, вносить пропозиції щодо формування державної політики.

З метою виправлення цих неузгодженостей, на наше переконання, варто розмежувати сфери управління Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги чітко прописавши це у Положенні про Координаційний центр з надання безоплатної правничої допомоги та, як ми уже зазначали, зберегти повноваження координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання безоплатної правничої допомоги за Міністерством юстиції України.

Отже, Координаційний центр це орган спеціального управління, який здійснює повноваження організаційно-координаційного, експертно-аналітичного, інформаційного та контролюючого характеру.

Узагальнюючи відзначимо, що система суб'єктів, які здійснюють публічне адміністрування характеризується наступними іманентними ознаками: по-перше, включає Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України та Координаційний центр; по-друге, на відмінно від інших систем публічного адміністрування вона не є розгалуженою, по-третє, вона

включає суб'єктів, що володіють загальною управлінською компетенцією та спеціальною; по-третє, сфера суспільних відносин стосовно якої здійснюється публічне адміністрування є специфічною і включає позитивне зобов'язання держави щодо забезпечення права на безоплатну правову допомогу [193].

Окрему увагу хотілося б звернути на Наглядову раду, яка здійснює свою діяльність на підставі Положення «Про Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги», затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 14 серпня 2019 року № 2551/5 [151].

Діяльність Наглядової ради спрямована на забезпечення рівного доступу до правосуддя, реалізацію громадянами свого права на захист та належну, якісну правову допомогу надану компетентними суб'єктами. При цьому організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Наглядової ради здійснюється Координаційним центром. Хоча Наглядова рада відповідно до Положення створена Міністерством юстиції України, однак свою роботу вона здійснює в межах Координаційного центру, має тісний робочий взаємозв'язок з його директором та взаємодіє зі структурними підрозділами Координаційного центру [244, с. 74].

Наступну групу складають суб'єкти, які безпосередньо надають безоплатну первинну правничу допомогу. Такими є:

1. Органи виконавчої влади. Такими органами виконавчої влади, на які покладені обов'язки щодо організації та забезпечення роботи громадських приймалень з питань надання безоплатної первинної правової допомоги є Головні територіальні органи Міністерства юстиції України [116]. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2019 року № 870 «Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції України» [40] такі органи підлягають ліквідації.

2. Органи місцевого самоврядування. У законодавстві України передбачені різні способи забезпечення правової спроможності територіальних громад та права для її мешканців. Відповідно до статті 38-1 Закону України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве

самоврядування» виконавчі органи сільських, селищних, міських рад наділені повноваженнями у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги. До таких повноважень, зокрема, належать організаційні (стосуються внесення пропозицій та утворення в установленому порядку спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правничої допомоги з урахуванням потреб територіальної громади, залучення на підставі договорів адвокатів, інших фахівців у відповідній галузі права та юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правничої допомоги), координаційні (налагодження взаємодії), фінансові, надання безоплатної правничої допомоги та правопросвітницькі [158].

3. Спеціалізовані установи, що надають безоплатну первинну правничу допомогу. Такі установи, по-перше, створюються органами місцевого самоврядування за ініціативою сільських, селищних, міських рад: по-друге, під час їх створення враховуються потреби територіальних громад; по-третє, ці установи фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, інших не заборонених законодавством джерел.

4. Юридичні особи приватного права, з якими органи місцевого самоврядування можуть укладати договори про надання на постійній або тимчасовій основі первинної правничої допомоги на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

5. Адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, яких органи місцевого самоврядування можуть залучати до надання безоплатної первинної правничої допомоги та які зобов'язані надавати високоякісну допомогу в обсязі та строки, визначені договором.

З аналізу положень Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI, «Про безоплатну правничу допомогу» можна побачити, що переважна більшість перерахованих в статті суб'єктів спрямована на забезпечення правової спроможності в територіальних громадах. Правова спроможність територіальної громади, згідно Словника української мови, розуміється як правова здатність усвідомлювати та захищати інтереси громадян, що є їх

мешканцями, включаючи правову допомогу [200, с. 605].

М. М. Компанієць з цього приводу підкреслює, що здійснення організаційної та організаційно-правової діяльності органів місцевого самоврядування щодо здійснення безоплатної правничої допомоги в територіальних громадах є об'єктивним та важливим напрямом супроводження і забезпечення реалізації конституційних і законодавчих настанов щодо надання такої допомоги [81].

У дослідженні, впроваджуваному Мережею правового розвитку спільно з Асоціацією міст України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Європейського Союзу «Доступ до правосуддя, безпека та місцеві бюджети в українських громадах під час повномасштабної війни» [43] підкреслюються проблеми забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в територіальних громадах. Зокрема, відзначається, що у жодній громаді не ведеться комплексної та системної роботи зі збору та аналізу інформації щодо правових потреб та якості правових сервісів. Звернення з питаннями правового характеру обліковуються та опрацьовуються у загальному порядку у відповідності до закону «Про звернення громадян», окремої процедури немає. Відсутні також формалізовані механізми перенаправлення від органів місцевого самоврядування до інших надавачів правових сервісів [43].

Іншим проблемним питанням забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в територіальних громадах є постійне зростання запиту на правничу допомогу, яке явно перевищує можливості системи. Війна додала нові виклики: питання, пов'язані зі зруйнованим житлом, отриманими пораненнями, службою у Збройних силах, воєнними злочинами, соціальною допомогою внутрішньо переміщеним особам та родинам загиблих військовослужбовців, виїздом за кордон тощо [43].

Ще одним проблемним аспектом є неузгодженості між положеннями Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI, «Про безоплатну правову допомогу» [142], Закону України від 25.12.2015 року № 922-VIII «Про публічні закупівлі» [159] та Порядку та критеріїв залучення органами

місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 15.06.2012 року №891/5 [154]. Суть неузгодженості полягає в тому, що Порядок зобов'язує органи місцевого самоврядування проводити окрему конкурсну процедуру для залучення юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги, що прямо суперечить положенням Закону України «Про публічні закупівлі», вимоги якого є обов'язковими для органів місцевого самоврядування при закупівлі послуг із надання безоплатної первинної правової допомоги.

Ця проблема існує з 2016 року та особливо загострилася у зв'язку із набуттям 19 квітня 2020 року чинності нової редакції Закону України від 25.12.2015 року № 922-VIII «Про публічні закупівлі» [], згідно із якою поріг для обов'язкового проведення закупівель через офіційний майданчик електронної системи публічних закупівель України ProZorro знизився з 200 до 50 тисяч грн. Наслідком описаної ситуації стало відсутність реального фінансування та виконання існуючих місцевих цільових програм щодо залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги. Неможливість фінансування безоплатної первинної правової допомоги із місцевих бюджетів перешкоджає доступу мешканців громад до отримання правових послуг для вирішення їх правових проблем.

Це питання також потребує негайного вирішення, оскільки перешкоджає забезпеченню права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах. З цього приводу автори Експертного звіту Мережі правового розвитку зазначають, що для договорів залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги з вартістю вище 50000 грн. замовники повинні або проводити спрощені закупівлі (якщо вартість в діапазоні від 50000 до 200000 грн.) згідно статті 14 Закону про закупівлі або, для договорів з вартістю

вище 200000 грн., застосовувати процедури закупівель, визначені частинами першою і другою статті 13 Закону про закупівлі. Відповідно існує низка проблем з забезпеченням ефективного процесу закупівель доволі специфічних послуг [52].

Перспективними шляхами вирішення цих проблемних аспектів у територіальних громадах, на наше переконання є: 1) проведення правопросвітницьких заходів та інформаційних кампаній про право на безоплатну правничу допомогу та процедури її отримання, що допоможе збільшити освіченість серед мешканців; 2) забезпечення достатнього фінансування державними органами та іншими джерелами, що допоможе забезпечити сталу роботу центрів та ініціатив для надання безоплатної правничої допомоги; 3) усунення суперечностей в законодавстві з метою забезпечення ефективного процесу залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права; 4) встановлення механізмів взаємодії між органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Отже, не дивлячись на наявність організаційних передумов для забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, органи місцевого самоврядування стикаються з певними труднощами, що потребують негайного вирішення.

Третю групу суб'єктів складають суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги в Україні, якими є центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги; адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу.

Центри безоплатної вторинної правової допомоги діють на підставі Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги від 02 липня 2012 року № 967/5. Створення центрів, їх реорганізація та ліквідація віднесено до повноважень Міністерства юстиції України. Пропозицію щодо цього подає Координаційного центру з надання правової допомоги. При цьому враховуються потреби відповідної адміністративно-

територіальної одиниці та забезпечення доступу осіб до безоплатної правової допомоги [130].

Як ми уже відзначали, згідно наказу Міністерства юстиції України від 08.05.2023 року № 1733/5 «Питання оптимізації системи надання безоплатної правової допомоги» [124], відбуваються зміни у структурі безоплатної правничої допомоги. Так, Регіональні та місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги приєднуються до міжрегіональних. Наприклад, Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Тернопільській області перейменовано у Західний регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги, до якого приєднано 6 регіональних та 23 місцевих центри. Його юрисдикція поширюватиметься на 7 областей західного регіону. Зміни у системі ми узагальнили в таблиці 3.1. дисертаційного дослідження.

Таблиця 3.1.

<p>Структура системи безоплатної правової допомоги до 3 серпня 2023 року</p>	<p>Структура системи безоплатної правової допомоги після 3 серпня 2023 року</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● Координаційний центр з надання правової допомоги; ● 16 регіональних центрів з надання безоплатної вторинної допомоги; ● 62 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної допомоги; ● 504 бюро правової допомоги; ● 5 правових клубів 	<ul style="list-style-type: none"> ● Координаційний центр з надання правової допомоги; ● 5 регіональних центрів з надання безоплатної вторинної допомоги; ● 504 бюро правової допомоги; ● 5 правових клубів «Pravokator».

«Pravokator».	
---------------	--

Як бачимо, зміни стосуються саме реорганізації регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної правничої допомоги. До оптимізації ці центри мали статуси юридичних осіб, юрисдикція яких поширювалася на певні адміністративно-територіальні одиниці. У кожній області існував Регіональний центр з надання безоплатної правової допомоги. Компетенцію регіональних центрів умовно можна поділити на чотири групи:

1. виконання безпосередніх повноважень щодо забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Вони стосувалися забезпечення участі адвоката в кримінальному провадженні, чи під час адміністративного затримання, а також захисту осіб у випадках встановлених законом;

2. організаційні аспекти забезпечення участі адвокатів в системі безоплатної правничої допомоги. Ці повноваження стосувалися укладення контрактів з адвокатами, видання доручень, оплати послуг адвокатів та прийняття звітних документів, затвердження графіків чергувань;

3. контрольно-моніторингові повноваження (контроль за діяльністю місцевих центрів, моніторинг та оцінювання забезпечення підпорядкованими їм місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги)

4. методичні та інформаційно-роз'яснювальні повноваження (збір статистичних даних, організація підвищення кваліфікації, моніторинг дотримання адвокатами, забезпечують вивчення потреб та рівня задоволеності осіб, які звертаються щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги) [130].

З реформуванням у міжрегіональних центрів з'явилися додаткові повноваження, зокрема, правопросвітництво, координаційні повноваження та власне надання первинної правничої допомоги.

Ще одним суб'єктом безоплатної вторинної правничої допомоги є адвокати. До системи безоплатної правничої допомоги адвокати залучаються

шляхом відбору, що проводиться на конкурсній основі та у відповідності з Порядком і умовами проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1362 [133]. Конкурс із залучення адвокатів для надання безоплатної вторинної допомоги складається з двох етапів. На першому етапі комісія розглядає надіслані Координаційним центром скановані копії документів адвоката та на підставі інформації, що міститься у зазначених документах, оцінює адвоката за критеріями стажу адвокатської діяльності, наявності або відсутності застосування до адвоката дисциплінарних стягнень, а також враховує результат проходження адвокатом дистанційного курсу. На другому етапі конкурсу комісією проводиться індивідуальна співбесіда з адвокатом. Під час проведення зазначеної співбесіди адвокат оцінюється за критеріями мотивації до надання безоплатної правової допомоги, комунікабельності, емоційної зрівноваженості та вміння представити приклади надання ним правової допомоги [76, с. 60].

Складним досі залишається питання розподілу справ між адвокатами. Т. М. Юзько відзначає, що центри з надання безоплатної вторинної доволіно розподіляються справи між адвокатами, які мають право надання такої допомоги, тобто йдеться про «ручний» розподіл справ державою між адвокатами. Існує також ризик впливу центрів з надання безкоштовної правової допомоги на призначених ними адвокатів. У контексті цього, головним недоліком Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» є відсутність ефективного механізму контролю за діяльністю центрів із надання безкоштовної правової допомоги [249, с. 62]. В. І. Цимбалюк підкреслює, що наявність цієї проблеми підтверджується судовими рішеннями, в яких адвокати оскаржують порядок розподілу справ. Крім того, Національна асоціація адвокатів України висловлювала певну критику щодо браку прозорості в розподілі справ між різними адвокатами та їхню нерівномірну завантаженість [228].

На наше переконання процес розподілу справ між адвокатами потребує удосконалення, зокрема, необхідно виробити чіткі критерії, за якими він буде здійснюватися. Такими критеріями, на наше переконання, мають бути спеціалізація адвоката у певній сфері та коефіцієнт навантаження.

Отже, ця група суб'єктів своїм основним завданням має власне забезпечення безоплатної вторинної правничої допомоги та створення рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Четверту групу суб'єктів становлять інші агенти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Так, система суб'єктів безоплатної правової допомоги є чітко визначеною Законом України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу». Однак гострі наукові дискусії досі викликає місце юридичних клінік в системі цих суб'єктів, що пов'язано з їх подвійним значенням. По-перше, юридичні клініки виконують навчальну роль, де здобувачі вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 081 «Право» отримують знання з приводу консультування з правових питань та проходять практику, а з іншої сторони – це суб'єкти, що безоплатно надають правову допомогу вразливим верствам населення. Саме така особливість юридичних клінік зумовлює неоднозначність їх правового статусу в системі суб'єктів безоплатної правової допомоги.

Відомо, що редакція проекту Закону України від 02.06.2011 № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу», підготовлена Міністерством юстиції України, включала юридичні клініки до суб'єктів надання безоплатної правової допомоги вразливим верствам населення. Однак, у наступній редакції Проекту Закону, юридична клініка вже не згадується серед суб'єктів надання безоплатної правової допомоги і, навіть, підготовлений Асоціацією юридичних клінік України законопроект про внесення юридичної клініки до складу суб'єктів надання безоплатної первинної і вторинної правової допомоги був прийнятий Верховною радою України в першому читанні, але згодом його було відкликано [218, с. 236].

В науковій спільноті теж існує плюралізм думок з приводу місця юридичних клінік в забезпеченні права на безоплатну правову допомогу.

Так, М. В. Удод зазначає, що юридична клініка, як незалежний провайдер безоплатної правової допомоги повинен бути одним із суб'єктів системи безоплатної правової допомоги. В такому разі зменшується навантаження на центри і бюро безоплатної правової допомоги і витрати місцевого бюджету на первинну безоплатну правову допомогу вразливим верствам населення відповідної територіальної громади [218, с. 236]. Ми підтримуємо таку думку, однак важливу роль тут також відіграє якість вищої клінічної освіти.

На думку М. І. Пашковського, у деяких випадках юридичні клініки залишаються для найбільш соціально незахищених громадян останнім шансом захистити свої порушені права. З цієї точки зору юридичні клініки є тією ланкою правового захисту, якої не вистачало, щоб забезпечити правову допомогу таким громадянам [122, с. 13].

В. І. Теремецький і Є. В. Дуліба наголошують, що юридичні клініки набули значного поширення як в країнах західної, так і східної Європи. Важлива роль таких клінік полягає у тому, що вони дозволяють студентам юридичних спеціальностей здобути практичний досвід під час навчання в університеті [284, с. 41].

Законодавство на сучасному етапі окреслює допоміжну роль юридичних клінік в системі суб'єктів забезпечення права на безоплатну правову допомогу.

В Додатку 1 до Порядку взаємодії місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з партнерськими організаціями щодо перенаправлення осіб, які потребують правової допомоги від 19.07.2019 року № 61, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України, Координаційного центру з надання правової допомоги [39] юридичні клініки передбачаються у переліку таких партнерських організацій, з якими встановлюється взаємодія місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

В той же час нова реальність, пов'язана з збройною агресією росії проти України ставить нові виклики перед системою безоплатної правничої допомоги і вимагає нових підходів. Зокрема, суб'єкти надання безоплатної правової допомоги зіткнулася зі збільшенням запитів та необхідністю забезпечення правового захисту цивільного населення в умовах воєнного стану.

На наше переконання, в ситуації що склалася може збільшитися роль юридичних клінік в системі безоплатної правничої допомоги. Зокрема, вони як незалежний провайдер, який надає консультації соціально незахищеним верствам населення могли б відіграти важливу роль в наданні правових послуг. Як влучно підкреслює з цього приводу І. Г. Боганюк, в час надзвичайно великих викликів перед Україною, юридична клінічна робота набуває особливої ваги, так як забезпечує надання безоплатної юридичної допомоги тим, хто цього потребує. Крім того, що юридичні клініки стоять на сторожі захисту прав і свобод громадян, для студентства вони створюють умови для хорошої практики, відкриваючи зовсім нові можливості та нові напрями роботи юриста, які до цього не використовувались. Робота в клініці в умовах воєнного стану дозволяє здобувачам вищої юридичної освіти глибше та ґрунтовніше вивчати новели законодавства та вникати в суть інших юридичних документів [9, с. 233].

Особливу увагу варто звернути на налагодження взаємодії між місцевими центрами з надання безоплатної правничої допомоги та юридичними клініками при університетах. Крім того, здобувачам вищої освіти, які відвідують юридичну клініку варто рекомендувати пройти курс волонтерів безоплатної правничої допомоги. Це допоможе їм також перенаправити особу до центру, коли є підстави та необхідність.

Отже, четверта група суб'єктів має своїм основним завданням розширити спроможність системи безоплатної правничої допомоги через альтернативні способи та агентів, які надають правові послуги безкоштовно.

Висновки до Розділу 2

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення» та запропоновано під адміністративно-правовим забезпеченням права на безоплатну правничу допомогу розглядати діяльність суб'єктів у сфері надання безоплатної правничої допомоги, зміст якої становить створення та підтримка необхідних правових, інституційних, кадрових, інформаційно-аналітичних та матеріально-фінансових умов для належної реалізації, охорони та захисту права громадян, які опинилися в тяжких життєвих обставинах та потребують безоплатної професійної правничої допомоги шляхом надання правових послуг.

Втілення в життя адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу відбувається за допомогою наступних складових: 1) нормативно-правової, тобто сукупності законів та підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих з урахуванням міжнародних стандартів доступу до правосуддя та захисту, які врегульовують порядок, підстави та особливості надання різних видів правничих послуг на безоплатній основі; 2) інституційної як процесу об'єктивізації суспільних відносин з приводу реалізації права на безоплатну правничу допомогу, який включає наявність державних інституцій загальної та спеціальної компетенції, а також тих, які надають первинну та вторинну правничу допомогу, що організаційно структуровані та забезпечують доступ до досліджуваного права, а також надання правових послуг на безоплатній основі; 3) кадрової, яка в широкому розумінні включає суб'єктів адміністрування, адвокатів, працівників системи безоплатної правничої допомоги, які надають правові консультації, а також волонтерів безоплатної правової допомоги, які спільно працюють з метою забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги та надання якісних послуг; 4) інформаційно-аналітичної складової, що має особливу затребуваність в умовах діджиталізації та високого розвитку інформаційних технологій та об'єднує інформаційно-довідкову систему, автоматизовані

робочі місця працівників центрів, особистий кабінет отримувача безоплатної правничої допомоги та механізм надання консультацій за допомогою таких засобів; 5) матеріально-фінансової складової, які є запорукою створення необхідних умов для розвитку та діяльності центрів з надання безоплатної правничої допомоги.

Стандарти забезпечення права на безоплатну правову допомогу – це фундаментальні положення, що стосуються реалізації та забезпечення права на безоплатну правову допомогу, а саме можливості доступу осіб до права на безоплатну правову допомогу, механізм забезпечення цього права, якість надання послуг, закріплені у нормах та принципах міжнародного права з метою ефективного нормативного регулювання в національних системах.

На основі аналізу міжнародних стандартів, які виділені у три групи та співставлені з українським законодавством, запропоновано прийняття на національному рівні Стандарти надання безоплатної правничої допомоги, які б включали: 1) стандарти доступу осіб до права на безоплатну правничу допомогу; 2) стандарти, що регулюють механізм адміністративно-правового забезпечення цього права; 3) стандарти якості надання послуг, пов'язаних з забезпеченням права на безоплатну правову допомогу.

Принципи надання безоплатної правничої допомоги є основоположними ідеями та повинні бути враховані при стратегічному плануванні напрямків розвитку та державної політики у сфері правничої допомоги. Від принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги варто відрізнити принципи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Вони співвідносяться як ціле та частина, оскільки принципи адміністративно-правового забезпечення включають принципи державної політики, проте не обмежуються ними і враховують інші основоположні ідеї, які сприяють рівному доступу до права на безоплатну правничу допомогу. Лише за умови врахування та ефективної реалізації принципів буде забезпечена належна кваліфікована робота системи органів надання безоплатної правової допомоги.

Запропоновано розширити систему принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги та викласти статтю 5 Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» в наступній редакції: «1. Державна політика у сфері надання безоплатної правничої допомоги ґрунтується на таких принципах: 1) верховенство права; 2) законність; 3) доступність безоплатної правничої допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правничої допомоги; 5) гарантоване державне фінансування; 6) взаємодії та координації системи безоплатної правничої допомоги; 7) відкритості та прозорості діяльності суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги; 8) пріоритетності мирного вирішення спорів.»

За аналогією зі статтею 4 Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу», яка передбачає гарантії недискримінації осіб у доступі до безоплатної правничої допомоги, передбачити статтю 4-1 «Заборона зловживання правом на безоплатну правничу допомогу. При реалізації права на безоплатну правничу допомогу не допускається зловживання матеріальними та процесуальними правами».

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу є надзвичайно широкою, сюди належать, по-перше, суб'єкти публічного адміністрування у сфері безоплатної правничої допомоги з загальною та спеціальною компетенцією, по-друге, суб'єкти надання первинної правничої допомоги, по-третє, суб'єкти надання вторинної правничої допомоги, по-четверте, інші агенти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

З метою удосконалення системи адміністрування системою безоплатної правничої допомоги запропоновано розмежувати сфери управління Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги чітко прописавши це у положеннях про їх діяльність та зберегти повноваження координації діяльності центральних

органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання безоплатної правничої допомоги за Міністерством юстиції України.

Окрему увагу звернено на проблемні аспекти у забезпеченні первинної правничої допомоги в територіальних громадах, а саме відсутність комплексного підходу з визначення правових проблем у територіальних громадах, постійне зростання запиту на правову допомогу, яке явно перевищує можливості системи, законодавчі неузгодженості, пов'язані з фінансовими аспектами залучення юридичних осіб приватного права органами місцевого самоврядування.

Перспективними шляхами вирішення цих проблемних аспектів у територіальних громадах, на наше переконання є: 1) проведення правопросвітницьких заходів та інформаційних кампаній про право на безоплатну правничу допомогу та процедури її отримання, що допоможе збільшити освіченість серед мешканців; 2) забезпечення достатнього фінансування державними органами та іншими джерелами, що допоможе забезпечити сталу роботу центрів та ініціатив для надання безоплатної правничої допомоги; 3) усунення суперечностей в законодавстві з метою забезпечення ефективного процесу залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

3.1 Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу

Євроінтеграційний шлях України потребує вивчення зарубіжного досвіду в контексті адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. В європейських державах застосовують різні підходи щодо організації та формування досліджуваного права. На наше переконання, корисним буде порівняти правові інститути адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в таких країнах як: Литва, Польща, Німеччина, Норвегія, Велика Британія. Вважаємо, що саме така вибірка дозволить в повній мірі розглянути європейський досвід та різні моделі адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Як критерії для порівняння нами обрані нормативно-правова, інституційна, кадрова, інформаційно-аналітична та матеріально-фінансова складові, описані нами в пункті 2.1. дисертаційної роботи. Окрему увагу ми звертаємо на роль та місце юридичних клінік у адміністративно-правовому забезпеченні права на безоплатну правничу допомогу.

Першою державою, в якій ми розглянемо основні аспекти адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу є Литва. У Литві досліджуване право знайшло своє правове закріплення в статті 31 Конституції Литви [257] та Законі Литви про правничу допомогу, гарантовану державою від 20 січня 2005 року № Х-78 [264]. На початковому етапі становлення гарантована державою правнича допомога була пов'язана виключно із захистом у кримінальних справах, що є найбільшим втручанням і порушенням прав людини [257]. Закон Литви про

правничу допомогу, гарантовану державою від 20 січня 2005 року Nr. X-78 [264] був прийнятий, як наслідок зобов'язань взятих державою на міжнародному рівні та необхідністю забезпечення реального, а не формального права на безоплатну правничу допомогу.

Систему органів публічного адміністрування складають Уряд Литви, Міністерство юстиції Литви, Координаційна рада, Державна служба гарантованої правничої допомоги, муніципальні установи, Асоціація адвокатів Литовської Республіки. Як і в Україні, у Литві правнича допомога, гарантована державою, поділяється на дві категорії: первинну та вторинну.

Право на первинну правничу допомогу має кожен. Це право включає правову інформацію та правові консультації, підготовку документів в державні органи та органи місцевого самоврядування, допомогу у вирішенні спору у досудовому порядку та укладенні мирової угоди. За його забезпечення відповідають муніципальні установи. У Литві запроваджений облік надання первинної правничої допомоги, який ведуть суб'єкти, які її надають, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, місця проживання особи, що звернулася, питання, з якого надавалася первинна правнича допомога, тривалості надання первинної правничої допомоги.

Забезпечення вторинною правничою допомогою відбувається через Державну службу гарантованої правничої допомоги. До вторинної допомоги включені такі послуги як підготовка процесуальних документів, захист або представництво адвокатом у судах, представництво під час досудового вирішення спору, якщо такий порядок передбачено законодавством або рішенням суду, звільнення від витрат на адвоката, процесуальних та інших судових витрат, послуги позасудової, судової та обов'язкової медіації. Така допомога надається обмеженій категорії осіб (наприклад, малозабезпеченим верствам населення, особам, які страждають від тяжких психічних розладів, інвалідам, особам, які перебувають у стаціонарних державних установах тощо) [264].

Організація надання такої допомоги покладається на управління при судах, які відповідають за укладення договорів з адвокатами та перевірку майнового стану осіб, що потребують правничої допомоги. З урахуванням майнового стану та рівня доходів особи держава зобов'язується покрити 50% або 100% витрат на вторинну правничу допомогу у першій справі та 15 % або 30 % в наступних справах. При цьому особа може обрати будь-якого адвоката зі списку, наданого Державною службою гарантованої правничої допомоги, або на свій розсуд за його згодою. Контроль за якістю надання безоплатної вторинної правничої допомоги в Литві здійснює Асоціація адвокатів Литви [265].

При університетах також діють юридичні клініки, які надають безоплатну первинну правничу допомогу, зокрема для молодих компаній, що розвиваються, і стартапів, неурядових організацій, для соціально незахищених фізичних осіб, для співробітників і студентів університету, для мешканців міста незалежно від доходів і майна.

Щодо параюристів, то такими в Литві є помічники адвокатів, які можуть надавати первинну правничу допомогу. Зокрема, законодавством дозволено укладати з ними договори на рівні муніципалітетів щодо надання безкоштовної первинної правничої допомоги.

Отримати безоплатну правничу допомогу можна особисто або за допомогою інформаційної системи юридичних послуг. Міністерством юстиції розроблено положення про інформаційну систему надання правничої допомоги від 16 липня 2018 року [257], яке регулює правові основи створення інформаційної системи надання правничої допомоги, мету, завдання, основні функції, організаційну, інформаційну та функціональну структуру, а також інформаційну систему надання правничої допомоги, порядок надання та використання даних, вимоги безпеки та захисту персональних даних.

Адміністративно-правове забезпечення права а безоплатну правничу допомогу в Литві характеризується наступними визначальними ознаками: законодавче врегулювання здійснюється за допомогою спеціального закону,

який закріплює поділ правничої допомоги на первинну та вторинну; система публічного адміністрування має ієрархічну побудову; первинну правничу допомогу надають юристи та помічники адвокатів, вторинну – адвокати; при цьому існує можливість вільного вибору адвоката; юридичні клініки забезпечують надання безоплатної первинної правничої допомоги; законодавчо врегульовано та високо розвинуте інформаційна складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу; застосовується диференційований підхід щодо покриття витрат на безоплатну вторинну правничу допомогу з урахуванням майнового стану особи та кількості звернень.

Право на безоплатну правничу допомогу в Республіці Польща як суб'єктивне право особи Конституцією прямо не гарантоване, однак дослідники стверджують, що воно впливає з інших конституційних положень, зокрема з: 1) принципу рівного ставлення (стосовно забезпечення прав та свобод – ст. 32 Конституції Республіки Польща); 2) принципу соціальної справедливості (право на людську гідність – стаття 2 Конституції Республіки Польща); 3) права на захист (статті 42 (2), 45 (1) і 45 (2), 77 (2), 78); 4) принципу рівного захисту прав і свобод людини і громадянина (Розділ II Конституції Республіки Польща, у тому числі ст. 80 Конституції Республіки Польща, яка є певною мірою основою для надання досудової безоплатної правничої допомоги, оскільки конституційний орган надав кожному право звертатися на умовах, визначених у Законі, до Уповноваженого з прав людини за сприяння у захисті їх свобод або прав, порушених органами державної влади) [264].

Деталізація цих конституційних положень знайшла своє закріплення спершу в Законі Польщі про безоплатну правничу допомогу та правничу освіту від 5 серпня 2015 року [283]. Головною організацією, відповідальною за надання безоплатної правничої допомоги, є Рада безоплатної правничої допомоги, безоплатних громадських консультацій та правової освіти. Ця Рада є консультативно-дорадчим органом при Міністрі юстиції.

Безкоштовна допомога складається з трьох видів:

1) безоплатні громадські консультації, які адресовані людям, що мають проблеми не лише юридичного характеру. Громадський радник аналізує проблему з бенефіціаром та представляє його права та обов'язки. Консультації громадян мають ширшу тематику, ніж юридичні, оскільки стосуються і тих питань повсякденного життя, які не врегульовані законодавством. Безкоштовні громадські консультації адресовані всім громадянам, які опинилися у складній ситуації та шукають допомоги, яка дозволить з неї вийти.

2) безоплатна правнича допомога, яку можуть надавати як професійні адвокати – адвокати та юрисконсульти, так і неурядові організації. Правова консультація надається, коли проблема, з якою зіткнувся громадянин, носить типово правовий характер. Підставою для використання допомоги є виникнення ситуації, яку бенефіціар оцінює як неможливість оплатити послуги адвоката. Визначена таким чином умова доступу до системи охоплює як ситуації бідності, так і випадкову кризову ситуацію, що призводить до неможливості скористатися платною допомогою під час звернення за консультацією. Таким чином, допомога призначається не лише малозабезпеченим, а й незаможним, які, як правило, не мають права на соціальну допомогу та виявляють винахідливість у задоволенні основних життєвих потреб [283].

3) безоплатне посередництво полягає у наданні примирних процедур.

Інформацію про пункти консультування розміщують муніципалітети на місцевому рівні. Вони також стежать за організацією надання безкоштовної правничої допомоги. Обирають адвокатів та юристів для надання правничої допомоги професійні асоціації адвокатів. Щоб скористатися допомогою можна звернутися особисто, по телефону, написати на електронну пошту, скористатися спеціальною формою. Фінансування безоплатної правничої допомоги відбувається з державного та місцевого бюджетів.

У Польщі правничу допомогу надають не лише юристи та адвокати, а й громадські організації, які повинні відповідати певним критеріям, зокрема, мають досвід надання консультацій та договори з адвокатами чи юристами.

Варто зазначити, що закон жодним чином не обмежує діяльність у сфері надання безоплатних юридичних консультацій студентськими юридичними клініками. Юридичні клініки пропонують допомогу з кримінального, цивільного, адміністративного та трудового права. Деякі з них спеціалізуються на таких напрямках, як підтримка іноземців, стартапів, пацієнтів, людей з обмеженими можливостями. Перелік доступних юридичних клінік та інформація про їх діяльність розміщена на офіційному сайті Міністерства юстиції [273].

Отже, у Республіці Польща можна виділити наступні особливості адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: нормативне врегулювання досліджуваного права відбувається в спеціальному законі, відповідно до якого виділяють безкоштовні громадські консультації, безоплатну правничу допомогу та безкоштовне посередництво; управління системою здійснює Міністерство юстиції та створений при ньому консультативно-дорадчий орган – Раду безоплатної правничої допомоги, безоплатних громадських консультацій та правничої освіти; кадрова складова включає адвокатів, юрисконсультів та неурядові організації, які надають консультації безкоштовно; коло отримувачів допомоги сформовано широко; юридична клінічна освіта розвинена, деякі юридичні клініки мають спеціалізацію.

Основу правового регулювання права на безоплатну правничу допомогу в Німеччині складає п. 3 статті 44 Конституції Німеччини, де зазначено, що суди та адміністративні органи зобов'язані надавати правову та адміністративну допомогу [260]. До спеціального законодавства віднесено Закон про консультативну допомогу також відомий як Закон про юридичні консультації та представництво малозабезпечених громадян від 18.06.1980 року [259]. Окремі аспекти надання професійної правничої допомоги

безкоштовно врегульовані також Цивільним процесуальним та Кримінальним процесуальними кодексами.

У Німеччині існує дві форми надання безкоштовної правничої допомоги: 1 – консультативна правнича допомога (Beratungshilfe) і 2 – правнича допомога під час судового розгляду (Prozesskostenhilfe). Перший вид правової допомоги надають з будь-якого питання поза судовим провадженням адвокати та юристи а також в місцеві суди.

Модель забезпечення безоплатної правничої допомоги відрізняється від української та литовської. Так, у Німеччині надавати правничу допомогу безкоштовно – обов'язок адвоката. Виключенням є відсутність досвіду або знань у складній юридичній сфері, яка стосується справи потенційного клієнта. Також у судах є працівники, яким доручено надавати такі консультації. У будь-якому випадку клієнт повинен звернутися до місцевого суду за місцем його або її проживання, щоб подати заяву на отримання документа, який свідчить про те, що клієнт не може сплатити за правничі послуги. З цим клієнт може звернутися до будь-якого адвоката та отримати правничу допомогу у формі консультації [261].

Щоб отримати правничу допомогу від адвоката, клієнти повинні спочатку заповнити в місцевому суді декларацію про доходи (підкріплену відповідними документами щодо доходів, майна та фінансових зобов'язань, наприклад, щодо дітей), після чого суд видає їм сертифікат правничої допомоги (Beratungshilfeschein), з яким можна звернутися до будь-якого адвоката, який проконсультує їх лише за 15 євро [259].

На практиці клієнти, яким потрібна така допомога, звертаються переважно до невеликих місцевих юридичних фірм. Саме там виконується основна частина роботи.

При цьому використовується диференційований підхід до визначення суб'єктів права на безоплатну правничу допомогу з позиції їхнього майнового стану. При оцінці матеріального показника в Німеччині не враховують податкові платежі, внески соціального страхування, витрати на житло, а також

існують встановлені нормативи мінімальних витрат на кожного члена сім'ї, які теж віднімаються від загального доходу. Оцінці підлягають лише ті кошти, які залишаються. Одночасно з цим аналізу підлягає майно суб'єкта, що звертається за правничою допомогою та активи, які можна конвертувати у гроші [259].

У землях Бремен і Гамбург існує особлива система державної правової допомоги, яка звільняє адвокатів від надання професійної правничої допомоги безкоштовно. У цих містах-штатах працівники суду, а не адвокати, надають юридичні консультації.

У Німеччині добре розвинена юридична клінічна освіта. Правове регулювання цієї сфери здійснюється Законом про юридичні послуги від 2008 року. Цей закон, зокрема, дозволяє надання безкоштовної правничої допомоги особами, які мають відповідну освіту або під їх керівництвом.

З моменту прийняття закону майже кожен німецький юридичний факультет має принаймні одну юридичну клініку. Юридичні клініки в Німеччині зазвичай мають два інтереси: по-перше, є студенти, які хочуть займатися юридичною практикою (чого їх навчають в університеті), які хочуть отримати перший досвід і зрозуміти, що означає бути юристом. По-друге, юридичні клініки завжди мають соціальну та благодійну складову. Юридичні клініки також хочуть надати доступ до правосуддя. Ось чому вони корисні не лише в академічній системі, а й у правовій системі.

Особливого значення у Німеччині набули юридичні клініки з прав біженців, що пов'язано з великою хвилею міграції, кризою біженців 2015 року, яка мала серйозний вплив на країну та необхідністю надання правової допомоги. Юридичні клініки з прав біженців допомагають людям вирішити юридичні питання, пов'язані з законодавством про притулок. Ми вважаємо, що такий досвід Німеччини може бути корисним і для України в аспекті спеціалізації юридичних клінік. Найближчими роками в Україні постане питання надання правничої допомоги постраждалим від війни та ветеранам

війни, тому така вузька спрямованість допоможе розвантажити систему безоплатної правничої допомоги.

Отже, у Федеративній республіці Німеччина адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу має наступні особливості: держава забезпечує два види правничої допомоги – консультативна правова допомога і правова допомогу під час судового розгляду; надавати правничу допомогу безкоштовно – обов'язок адвоката; перевірка матеріальних критеріїв покладається на суди; юридична клінічна освіта відрізняється від інших держав тим, що у ній існують юридичні клініки, які мають певну спеціалізацію.

Модель правничої допомоги Норвегії наближена до Німеччини. Правове регулювання здійснюється Законом про правничу допомогу від 1980 року [272]. Така допомога надається адвокатами та адвокатськими об'єднаннями. Закон про правничу допомогу встановлює матеріальні та процесуальні критерії для її отримання.

Процесуальний критерій стосується особливо важливих для добробуту людини справ, наприклад, імміграційні випадки, справи щодо захисту дітей, претензії на компенсацію або відшкодування за незаконне обвинувачення, випадки домашнього насильства, випадки щодо примусового шлюбу, випадки, що стосуються сумлінного заперечення проти військової служби [269].

Випадки, у яких правничу допомогу надається є обмеженими, через що модель критикується. Критика здебільшого полягає в тому, що загальна сфера застосування системи занадто обмежена і що вона погано відрегульована відповідно до потреби і ситуацій, що виникають на практиці [270].

За адміністрування правничої допомоги в Норвегії відповідає Норвезьке Міністерство юстиції та громадської безпеки. Губернатори округів (Fylkesmannen) є органами першої інстанції для розгляду заявок на правничу допомогу. Наразі в Норвегії існує один державний офіс правничої допомоги, який називається FriRetts Hjelp (Безкоштовна правова допомога). Він

розташований у центрі міста Осло і орієнтований, зокрема, на задоволення правових потреб населення міста, особливо груп іммігрантів. Офіс діє з 1893 року. Фінансується урядом і муніципалітетом. Офіс правової допомоги зазвичай розглядає справи відповідно до Закону про правову допомогу – надає правову допомогу, лише якщо клієнт відповідає вимогам.

Зараз існує п'ять студентських клінік правничої допомоги, розташованих у чотирьох найбільших містах Норвегії. Більшість з них є філіями, які функціонують при університетах. Клініки правничої допомоги укомплектовані здебільшого студентами старших курсів юридичного факультету, під певним наглядом юридичних факультетів. Декілька клінік також займаються правовою політикою, збирають дані та проводять дослідження щодо правової ситуації своїх груп клієнтів.

Робота ґрунтується на колективному підході: один кейс-працівник відповідає за підготовку справ шляхом інтерв'ю з клієнтами та юридичних досліджень, але група студентів розглядає всі справи та переконується, що робота виконується відповідально. Кожна клініка складається з 17–30 студентів. Їхній підхід до надання правничої допомоги особливо зосереджений на пропонуванні альтернативи з низьким порогом, таким чином усуваючи перешкоди для звернення за правовою допомогою до вразливих груп.

Студенти регулярно відвідують в'язниці у своєму регіоні. У випадку клінік, розташованих у більш сільських районах Норвегії, таких як «Jusshjelpa i Nord-Norge» на півночі, аутріч-робота зроблено для надання правничої допомоги в регіонах, де мало юристів. Крім того, вони відвідують центри освіти для дорослих, притулки для бездомних, інформаційні центри для іноземних працівників та подібні установи [274, с. 43].

Клініки надають не тільки правничу допомогу. Більшість із них мають широкі програми правопросвітництва та освіти. Починаючи з 1970-х років, основною проблемою було підвищення правової обізнаності серед груп клієнтів, тим самим покращуючи становище клієнтів, дозволяючи їм уникати

судових спорів або вирішувати їх без сторонньої допомоги. Така робота здійснюється через лекції та самостійні курси з правових питань, видання книжок чи листівок, що містять практичні поради зрозумілою та простою мовою, або навчання в групах клієнтів. Останнє виявилось особливо ефективним у охопленні жінок із числа меншин, що є метою клініки, що спеціалізується на правовій допомозі жінкам (JURK) [263].

Загальне уявлення про норвезьку схему правової допомоги виглядає так, що вона базується на комплексній, традиційно орієнтованій державній схемі правової допомоги з кількома недоліками щодо того, як ця схема задовольняє потреби населення в правовій допомозі. Зокрема, недостатнє охоплення громадськості та обмежене охоплення юридичних сфер роблять систему нездатною забезпечити доступ до правової допомоги для всіх [272].

Роль альтернативних постачальників правової допомоги також включає інновації. Вони використовують нові, нетрадиційні засоби для покращення доступу до правової допомоги на основі знання потреб груп клієнтів, ефективності різних стратегій правової допомоги та функціонування правової системи. Це могло б стати основою для реформування державної системи, яка б перетворила її на державну схему правової допомоги, яка, згідно з ідеологією соціальної держави, забезпечує доступ до закону для кожного [272].

Отже, особливостями адміністративно-правового забезпечення безоплатної правничої допомоги в Норвегії є: нормативне врегулювання досліджуваного права у спеціально прийнятому законі; відсутній поділ правничої допомоги на первинну та вторинну, а для її отримання існує два критерії – матеріальний та процесуальний; правничу допомогу надають адвокати, адвокатські об'єднання; в Норвегії значна роль відведена альтернативним способам отримання безоплатної правничої допомоги – юридичним клінікам;

Хоча Велика Британія немає письмової конституції, серія законодавчих актів забезпечила надійну систему правничої допомоги. З 1972 р. у Великій Британії діє «25-фунтова система». Ця система не може застосовуватися, якщо

раніше особа вже отримала таку допомогу і їй видавався сертифікат. Допомога передбачає надання порад і консультацій, але не розповсюджується на надання правничої допомоги по справі, що перебуває в судовому розгляді. Виняток, якщо цивільна чи кримінальна справа розглядається в магістратському суді або суді графства надання допомоги може проявитися в представництві сторони в суді. Юридичні ради за цією системою надають допомогу в юридичних питаннях лише малозабезпеченим особам. Надання юридичної допомоги здійснюється негайно, якщо, на думку соліситора, вартість такої допомоги не буде перевищувати 25 фунтів стерлінгів. В іншому випадку соліситор має отримати санкцію територіального комітету. Щодо надання правової допомоги у цивільному процесі. Будь-яка особа, незалежно від своєї національності і місця проживання, може звернутися з проханням про надання їй правової допомоги, за умови її малозабезпеченості та можливості навести підставність своїх судових вимог [212].

У Великій Британії безоплатна правова допомога доступна через систему правової допомоги, якою керує Агентство правової допомоги. Юридична допомога забезпечує фінансування осіб, які не можуть дозволити собі оплатити юридичне представництво. Однак за останні роки в системі правової допомоги в Англії та Уельсі відбулися значні зміни, що призвело до більш обмеженої доступності. Критерії права на правову допомогу у Великій Британії залежать від таких факторів, як тип правової проблеми, дохід і суть справи. Юридична допомога надається в першу чергу у справах, пов'язаних із кримінальним правом, сімейним правом (наприклад, опіка над дітьми, розлучення) та певними цивільними справами, такими як житло, імміграція та притулок. Обсяг допомоги може змінюватися в залежності від конкретних обставин.

В системі публічної правової допомоги є мережа адвокатів та юридичних консультантів, які діють як замовники. Адвокати та юридичні консультанти, які працюють у рамках системи публічної правової допомоги, зобов'язані дотримуватися визначених стандартів якості та етичних норм.

Клієнти, які отримують правову допомогу, можуть мати можливість вибрати адвоката або юридичного консультанта, який буде їх представляти.

Система публічної правової допомоги в Великій Британії допомагає забезпечити рівний доступ до правосуддя та юридичні послуги для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу чи фінансових можливостей.

Юридичні клініки в Великій Британії відіграють важливу роль у наданні правової допомоги та забезпеченні доступу до юридичних послуг для різних верств населення, зокрема для тих, хто не може собі дозволити оплату адвокатських послуг або не має доступу до інших механізмів правової допомоги.

Школа права Кардіффа стала першою, хто впровадив юридичну клініку в навчальний процес [176]. Згодом ця ідея набула значного поширення та зацікавила й інші заклади вищої освіти. Як наслідок, була створена організація клінічної юридичної освіти, яка об'єднала клінічну ініціативу й поширювала позитивний досвід юридичного клініцизму [47].

Юридичні клініки у Великій Британії зазвичай надають безкоштовні юридичні консультації та допомогу особам, які можуть не мати коштів для приватного юридичного представництва.

Юридичні клініки пропонують первинні юридичні консультації клієнтам із широкого кола правових питань. Вони оцінюють ситуацію клієнтів, надають інформацію про їхні права та обов'язки та пропонують вказівки щодо потенційних засобів правового захисту або дій, які вони можуть вжити.

Важливу роль відіграють юридичні клініки і в інформаційно-роз'яснювальній роботі з громадою, оскільки часто беруть участь у громадських заходах, спрямованих на підвищення обізнаності щодо законних прав та обов'язків. Вони можуть проводити майстер-класи, семінари чи інформаційні сесії для ознайомлення громадськості з різних правових тем і надання вказівок щодо доступу до правової допомоги. Деякі юридичні клініки

займаються дослідженнями у сфері права та правосуддя, а також працюють над пропозиціями щодо правових реформ та вдосконалення законодавства.

Таким чином, особливостями адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу у Великій Британії є те, що основною передумовою для отримання безкоштовної правової допомоги є «умова стану», тобто фінансова неспроможність; система публічної правової допомоги охоплює різні правові сфери, такі як цивільне право, кримінальне право, сімейне право, міграційне право та інше, існує можливість вільного вибору адвоката та значна роль у забезпеченні доступу до правосуддя та наданні практичної допомоги громадянам з різних соціальних та економічних шарів суспільства відведена юридичним клінікам.

Вивчення європейського досвіду адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в таких державах як Литва, Польща, Німеччина, Норвегія та Велика Британія дозволяє зробити наступні узагальнюючі висновки відповідно до обраних нами критеріїв:

1. *Нормативно-правова складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу:* переважно у всіх європейських державах, аналізованих нами (Литва, Польща, Німеччина, Норвегія) право на безоплатну правничу допомогу гарантоване на конституційному рівні або випливає з конституційних положень. Крім того з метою детального його врегулювання та налагодження ефективного механізму адміністративно-правового забезпечення прийняті спеціальні закони. Поділ правничої допомоги на первинну та вторинну, як в Україні, існує в Литві. В Польщі допомога поділяється на три види: безоплатні громадські консультації, безоплатна правнича допомога, безоплатне посередництво. У Німеччині поділ допомоги здійснюється на консультативну та судову. Критерії надання безоплатної правничої допомоги відрізняються, однак у всіх державах відтворений міжнародний стандарт, який стосується «умови стану» та «умови суті».

2. *Інституційна складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу* відтворює систему адміністрування та організації безоплатної правничої допомоги. Органами, які здійснюють загальне управління є міністерства, відповідальні за відповідний напрямок (переважно Міністерство юстиції). Також у деяких державах створені спеціальні органи, які відповідають за адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу (Державна служба гарантованої правничої допомоги у Литві, Рада безоплатної правничої допомоги, безоплатних громадських консультацій та правової освіти у Польщі, Агентство правничої допомоги у Норвегії).

3. *Кадрова складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.* Зазвичай правничу допомогу надають юристи, адвокати та їх помічники, якщо мова йде про первинну або консультативну допомогу. Також для надання такої допомоги у всіх аналізованих державах діють юридичні клініки при університетах. Щодо вторинної правничої допомоги або представництва в судді, то майже у всіх аналізованих державах діє адвокатська монополія на надання вторинної або судової допомоги. Зауважимо, що у Польщі надавати безоплатну правничу допомогу мають право і громадські організації, які дотримуються встановлених критеріїв.

4. *Інформаційно-аналітична складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.* Держави намагаються відповідати принципу інноваційності у діяльності системи безоплатної правничої допомоги. Звернення можливо подати як особисто, так і через офіційний сайт або через телефонний номер. Прогресивною системою надання безоплатної правничої допомоги характеризується Литва, в якій діє та нормативно врегульована інформаційна система.

5. *Матеріально-фінансова складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.* Фінансування відбувається на державному та місцевому рівні. При цьому у Литві, наприклад,

держава покриває 50 % або 100 % витрат на безоплатну правничу допомогу залежно від майнового стану. Такий критерій враховується і в Німеччині.

З урахуванням зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, пропонуємо здійснити класифікацію адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу:

1) за інституційним критерієм держави можна поділити на такі, які мають централізовану систему адміністративно-правового забезпечення та децентралізовану;

2) за кадровим критерієм держави поділяються на такі, де встановлено адвокатську монополію на вторинну правничу допомогу або таку допомогу можуть надавати і інші правники;

3) за матеріально-фінансовим критерієм можна виділити групи держав, які фінансуються з державного бюджету, муніципального бюджету або змішано. А також держави з повним та частковим фінансуванням.

Враховуючи проведені дослідження, вважаємо, що можуть бути актуальними для України та потребують подальшої наукової розвідки наступні елементи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу впроваджені в європейських державах:

1) залучення громадських організацій до надання безоплатної вторинної правничої допомоги (досвід Польщі);

2) прийняття положення з метою правового врегулювання інформаційної системи (досвід Литви);

3) запровадження можливості вільного вибору адвоката (досвід Литви);

4) підвищення ролі альтернативних способів надання безоплатної правничої допомоги (досвід Норвегії);

5) запровадження спеціалізації юридичних клінік (досвід Німеччини).

3.2 Основні напрями удосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу

Система безоплатної правничої допомоги в Україні за роки свого існування показала суттєві переваги. По-перше, як нами уже раніше відзначалося, система безоплатної правничої допомоги відповідає міжнародним стандартам. Зокрема, така допомога надається вразливим категоріям громадян, у кримінальному провадженні, коли цього потребують інтереси правосуддя (як приклад, обов'язкова участь захисника в кримінальному провадженні), для осіб, котрі знаходяться в скрутному матеріальному становищі, або мають спеціальний правовий статус чи перебувають в уразливому стані. Також надається доступ до безоплатної правничої допомоги в різних видах судочинства. По-друге, безоплатна правнича допомога охоплює широкий спектр послуг, серед яких, не тільки надання правової інформації та консультивання, захист та складання процесуальних документів, але й медіація. Такі прогресивні кроки як впровадження медіації, яка є альтернативним способом вирішення спорів і допомагає вирішити конфлікт без судового розгляду, позитивно впливає на імідж системи безоплатної правничої допомоги, дозволяє громадян скоротити час розгляду їхніх справ та мирним шляхом вирішити різні питання. По-третє, точки доступу до безоплатної правничої допомоги є розподілені географічно по різних адміністративно-територіальних одиницях.

Водночас незважаючи на свої переваги у забезпеченні права на безоплатну правничу допомогу існують і певні недоліки. Обґрунтування напрямів вдосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу потребує, перш за все, аналізу викликів та проблемних аспектів у її діяльності. До таких проблемних аспектів ми віднесли: виклики воєнного часу, постійне розширення кола суб'єктів вторинної правничої допомоги, низький рівень правової обізнаності, складнощі, пов'язані з процесом її оптимізації, відсутність стабільної політики

у досліджуваній сфері, проблеми налагодження взаємодії між суб'єктами правничої допомоги. Розглянемо їх детальніше.

1. Виклики воєнного часу. В умовах воєнного стану система безоплатної правничої допомоги стикнулася з новими викликами у своїй діяльності. І. В. Міщук відзначає, що в умовах воєнного стану: по-перше, зросла кількість запитів щодо отримання безоплатної правничої допомоги; по-друге, відбулися зміни в категоріях справ, в яких особи потребували консультацій; по-третє, відбулося обмеження доступу до правничої допомоги на окупованих територіях; по-четверте, на початковому етапі актуальними були питання фінансування та кадрового забезпечення [108].

Підкреслимо, що за період війни збільшилася кількість осіб, які отримали право на безоплатну вторинну правничу допомогу. Зокрема, таке право отримали громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території; ветерана війни та члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників України особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною. Є. В. Дуліба з цього приводу влучно підкреслює, що в умовах воєнного стану одним із основних обов'язків держави є забезпечення реалізації права на отримання правової допомоги військовослужбовцями. Сьогодні військовослужбовцям, а також членам їх сімей гарантовано отримання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, а система безоплатної правової допомоги забезпечує створення сприятливих умов для надання такої допомоги. Водночас пріоритетним завданням для України надалі є не лише формування дієвої політики у цій сфері, а й її впровадження [49, с. 60].

Також особливістю надання безоплатної правничої допомоги в умовах воєнного стану є акценти на онлайн-консультаціях та консультаціях, які надавалися на одну телефонну лінію.

2. Постійне розширення кола суб'єктів, які мають право на вторинну правничу допомогу. Принагідно зауважимо, що у новій редакції Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 року № 3460-

VI [142] передбачено 27 категорій осіб, які мають відповідне право на проти 24, які були передбачені до внесення змін. При цьому при прийнятті досліджуваного закону у 2012 році таких категорій було 12. Визначені в законі категорії ми пропонуємо поділити на чотири групи за критерієм правового статусу таких осіб: 1) ті, хто потребують безоплатної вторинної правничої допомоги внаслідок скрутного матеріального становища; 2) ті, які потребують безоплатної вторинної правничої допомоги в межах адміністративного чи кримінального провадження; 3) ті, які мають спеціальний статус, що надає їм право на безоплатну правничу допомогу; 4) особи, які потребують допомоги внаслідок перебування в уразливому стані.

Розширення кола суб'єктів права на безоплатну правничу допомогу має відкриває нові можливості та стикається з певними викликами. Зокрема, серед можливостей назвемо сприяння забезпечення доступу до правосуддя таких осіб, а отже утвердження принципу верховенства права. Серед викликів – додаткові витрати з державного бюджету, навантаження на систему безоплатної правничої допомоги, яке вимагає збільшення кадрового забезпечення.

3. Низький рівень правової обізнаності населення про право на безоплатну правничу допомогу та недовіра населення до правничих послуг, що надаються безкоштовно. Не дивлячись на те, що кожного року кількість осіб, які знають про можливості безоплатної правничої допомоги зростає, все ж загальні показники залишалися невисокими. Так, за даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва чверть опитаних українців у 2020 році знають про систему безоплатної правової допомоги, а також де та як можна отримати безоплатну правову допомогу – це вдвічі більше, ніж було у 2016 році [232]. У 2022 році у відповіді на питання «Чи відомо вам про можливість отримання безоплатної правової допомоги в Україні?» позитивно відповіли 51 % респондентів, а негативно 48 %. При цьому з'ясовано, що Чим вищим є рівень освіти та доходів респондентів/-ок, тим більшою мірою вони поінформовані про можливість отримання безкоштовної правової

допомоги [57]. Крім того під час проведеного опитування було встановлено, що громадяни/-ки України лише деякою мірою поінформовані про різновиди безоплатної правової допомоги. Близько половини респондентів (з тих, кому відомо про можливість отримання безоплатної допомоги) переконані, що без оплати вони можуть отримати первинну правову допомогу: консультації з правових питань (57%), інформацію про права і закони (53%), допомогу у складанні заяв / скарг / документів, не пов'язаних із судовими справами чи правоохоронними органами (40%). Натомість про можливості отримання безоплатної вторинної правової допомоги поінформовані лише третина громадян/-ок: представлення інтересів у суді (36%) та допомогу у складанні заяв / скарг / документів, пов'язаних із судовими справами чи правоохоронними органами (30%). Кожен/-а сьомий/-а громадянин/-ка не знає, якого роду правову допомогу можна отримати безоплатно [57].

В межах описаної проблеми можна виділити більш вузьку – правова необізнаність молоді про можливості безоплатної правничої допомоги. Законом України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги передбачено право дітей з 14 років на звернення за безоплатною первинною правничою допомогою, а також право цих осіб на звернення за безоплатною вторинною правничою допомогою особисто з питань, звернення з яким до суду дозволяється таким особам, та порядок такого звернення [168]. Однак невирішеним залишається питання їх правової обізнаності щодо досліджуваного права.

Відомо, що правова обізнаність та правова культура є важливими елементами механізму дотримання прав, свобод та законних інтересів у суспільстві, а також важливою структурною частиною доступу до правосуддя, елементом якого є і право на безоплатну правничу допомогу.

Діти та молодь є важливою перспективною частиною суспільства, які в подальшому будуватимуть державні інституції та будуть частиною громадянського суспільства. Як влучно підкреслює О. О. Олійник, особливо

важливо, щоб молодь була правосвідомою, оскільки вона є рушійною силою суспільства [117]. Формування та розвиток української молоді відбувається в тяжких соціально-політичних, економічних та культурних умовах, що спричинено війною росії проти України, окупацією частини території, збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб, зокрема і серед молоді.

У одному з проведених у 2020-2021 роках дослідженні було встановлено, що 24,1 % опитаних осіб вважають, що рівень правових знань впливає на рівень правової культури молодих людей; 24,0 % респондентів вважає, що правова культура молодої людини залежить від її обізнаності з чинним законодавством; 21,0 % вважають мову важливою складовою правової культури молоді. Думку про часткове дотримання прав молоді в сучасній Україні поділяє 36,8 % опитаних, а 27,7 % респондентів вважають, що молоді люди лише частково усвідомлюють, що права є похідними від обов'язків. Більшість опитаних, а саме 47,7 %, не готові дати хабаря навіть у тих ситуаціях, коли немає іншого варіанту вирішення проблеми [7, с. 33]. Це дослідження одне з небагатьох, які підтверджують необхідність підвищення правової обізнаності та правової культури української молоді.

Нами також було проведене своє опитування з метою з'ясування рівня обізнаності молоді про право на безоплатну правничу допомогу та отримано 212 відповідей на запитання, сформовані в анкеті (Додаток Б). Віковий розподіл учасників опитування був наступний (14-16 років – 61 особа (29 %); 16-18 років – 108 осіб (51,4 %), 18 і більше – 41 (19,5 %). З них 51,4 % навчалися у школі, 32,4 % – у коледжі та 16,2 % на першому курсі університету. Опитування дозволило побачити, що про можливість отримати безоплатно правничу допомогу знають 49,1 % опитаних. Переважна більшість молоді дізналися про це право в мережі інтернет або від знайомих. При цьому якби виникла ситуація, яка б потребувала правової поради, то вони б пошукали відповідь на неї в мережі інтернет.

Основними причинами низького рівня обізнаності молоді, ми вважаємо, недостатність правопросвітницьких заходів, зумовлену низьким рівнем

фінансування таких заходів та відсутністю спеціалізованих освітніх компонент у школах та закладах вищої освіти, а також байдужістю до знання прав, яка зумовлена низьким рівнем довіри молоді до державних інституцій, низьким освітнім та культурним рівнем, а також низькою мотивацією. Все це на фоні зовнішньополітичної ситуації, нестабільності держави призводить до відсутності знань у сфері права серед молоді, неможливості їх захистити у випадку порушення.

4. Складнощі, пов'язані з процесом оптимізації системи безоплатної правничої допомоги. Директор Координаційного центру з надання правової допомоги стверджує, що «Нова організаційна структура регіонального центру – це продовження процесу перерозподілу ресурсів системи безоплатної правової допомоги, насамперед для покращення доступності вже наявних послуг та запровадження нових, розвитку клієнтоорієнтованого сервісу надання послуг, поліпшення взаємодії з іншими учасниками системи правосуддя, зокрема органами правоохоронної та судової систем, а також з адвокатурою» [114]. Метою проведення реформи є підвищення ефективності системи безоплатної правничої допомоги.

На наше переконання процес оптимізації системи безоплатної правничої допомоги має свої переваги та недоліки. До переваг, ми віднесемо:

по-перше, економія бюджетних коштів та раціональне використання державних ресурсів. За рахунок об'єднання 16 регіональних та 62 місцевих центрів суттєво скоротяться витрати в системі безоплатної правничої допомоги, які були пов'язані з утриманням та матеріально-технічним забезпеченням центрів;

по-друге, зменшиться кількість юридичних осіб – суб'єктів, якими буде керувати Координаційний центр. Г. В. Татаренко та І. В. Татаренко, аналізуючи аналогічну реформу органів юстиції відзначають, що дійсно, важко сперечатися з тим, що для центрального апарату керувати меншою кількістю суб'єктів легше, а витрати з бюджету на таку систему менші [213];

по-третє, така система полегшить контроль за діяльністю. Здійснювати контрольні функції також простіше відносно п'яти міжрегіональних центрів.

До недоліків, на наше переконання, варто віднести:

по-перше, складність налагодження взаємодії з населенням певної території. Не дивлячись, на твердження ініціаторів реформи про те, що вона сприятиме налагодженню взаємодії, вважаємо, що відсутність територіально наближених органів очевидно негативно вплине на це.

по-друге, складність процесу залучення адвокатів для надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Оскільки розподіл адвокатів здійснюватиме регіональний центр, який поширює свою компетенцію на велику кількість областей складно врахувати певні критерії при розподілі справ між адвокатами. Робити це на місцях було значно логічніше.

по-третє, втрата управлінської вертикалі та складність в прийнятті управлінських рішень.

Хочемо відзначити, що на наш погляд, задекларована мета суперечить діям та не має нічого спільного з підвищенням ефективності роботи системи безоплатної правничої допомоги. Найбільшим її недоліком однозначно є виклики щодо забезпечення відповідної політики на місцевому рівні. Реформа зробила систему публічного адміністрування системою безоплатної правничої допомоги ще більш централізованою.

5. Проблемні аспекти взаємодії між суб'єктами, які здійснюють забезпечення відповідного права. Налагодження ефективної взаємодії між системою безоплатної правничої допомоги та адвокатами є надзвичайно важливим. Саме адвокати є суб'єктами надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

У 2022 році Національна асоціація адвокатів України оприлюднила звіт комітету з питань безоплатної правової допомоги, що діє в складі НААУ, з актуальних питань функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні [58]. Фактично цим звітом питання було виведено в публічну площину протистояння між Координаційним центром з надання безоплатної правової

допомоги та Національною асоціацією адвокатів України. Позиція НААУ зводиться до наступних аргументів:

по-перше, відсутність механізмів реальної участі НААУ в обговоренні та вирішенні питань, пов'язаних з функціонуванням системи безоплатної правничої допомоги. При цьому такі механізми відсутні і на законодавчому рівні, оскільки Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» не передбачає участі адвокатського самоврядування в вирішенні таких питань, так і загалом співпраця на думку авторів звіту припинилася з 2018 року;

по-друге, втручання у сфері незалежності адвокатури, яка проявляється через відсутність обов'язків та відповідальності отримувачів безоплатної вторинної правничої допомоги, споживацьке ставлення до адвокатів, подвійна система оскарження дій адвокатів.

Враховуючи названі проблемні аспекти, пропонуємо наступні напрями удосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: підвищення рівня правової культури та правової свідомості, розширення способів забезпечення доступу та надання безоплатної первинної правничої допомоги, запровадження спеціалізації юридичної клінічної діяльності, покращення державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги як частини його адміністративно-правового забезпечення, аналіз, врахування результативності та недоліків оптимізації системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі, удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення та цифровізація процесів адміністрування, створення ефективного механізму комунікації між суб'єктами безоплатної правничої допомоги, забезпечення якості безоплатної первинної правничої допомоги, моніторинг за діяльністю центрів з надання безоплатної правничої допомоги. Розглянемо їх детальніше.

1. Підвищення рівня правової культури та правової свідомості. В Законі України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» правопросвітництво визначено як комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості, культури та освіченості осіб, які

перебувають під юрисдикцією України, у тому числі, розповсюдження інформації щодо захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, виконання їх обов'язків, роз'яснення щодо порядку надання безоплатної правничої допомоги та доступу до неї тощо [142].

Як слушно зазначає В. В. Карий, з моменту свого створення у 2013 році функцію правопросвітництва віднесено до основних завдань системи безоплатної правової допомоги, на ряду із безпосередній наданням первинної та вторинної правової допомоги. Останнє уточнення вкрай важливе, адже побутує думка про другорядність функцій правопросвітництва, ігноруючи важливість цього аспекту роботи, що в практиці діяльності системи безоплатної правової допомоги категорично не знаходить своєї підтримки, що підтверджується функціонуванням та постійним розвитком підрозділів, що виконують дану частину роботи [66, с. 42].

К. С. Рогозіннікова підкреслює, що правопросвітництво в системі безоплатної правової допомоги є надзвичайно важливим, оскільки: по-перше, визначає загальний рівень правової культури, оскільки чим більше людей знають про свої права і координують свою поведінку з нормами закону, тим вищий рівень правової культури суспільства; по-друге, формує загальну законослухняність серед громадян усієї країни та охоплює різноманітні вікові та професійні групи населення; по-третє, сприяє становленню у суспільстві нетерпимості до порушення прав та корупції як негативних явищ; по-четверте, системи безоплатної правової допомоги адаптується під виклики сьогодення та інформує найбільш вразливі групи (наприклад, військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб та ін.) про їхні права та можливості, а тому сприяє становлення принципу верховенства права в державі [186, с. 271].

Національна програма правової освіти населення передбачає подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. Її метою

називається підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права [113; 44]. Особливу увагу потрібно звернути на правову обізнаність молоді.

Низький рівень правової обізнаності дітей та молоді в контексті нашого дослідження може бути причиною недоступності безоплатної правничої допомоги. Саме тому, важливим є:

по-перше, активне проведення правопросвітницьких заходів серед молоді;

по-друге, впровадження освітніх компонент, які б забезпечували дітей та молодь правовими знаннями;

по-третє, підвищення рівня довіри дітей та молоді до державних інституцій шляхом налагодження діалогу з ними.

Знання правових норм та отримання навичок їх використання дозволять дітям та молоді забезпечити ефективні засоби захисту на всіх рівнях, зокрема, доступ до правосуддя та системи безоплатної правничої допомоги.

2. Розширення способів забезпечення доступу та надання безоплатної первинної правничої допомоги. До цього напрямку ми віднесемо в першу чергу спрощення діяльності волонтерів безоплатної правничої допомоги. Правові основи діяльності волонтерів у сфері надання безоплатної правничої допомоги врегульовані Положенням про волонтерську діяльність у сфері надання безоплатної правової допомоги, затвердженого Наказом Координаційного центру з надання правової допомоги від 27.01.2021 року № 1.

Проект «Волонтер безоплатної правової допомоги» був запущений Координаційним центром у 2021 році. Його метою було залучити людей до співпраці з центрами надання безоплатної вторинної правової допомоги: допомагати у правопросвітницькій роботі, налагоджувати взаємодію центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з партнерськими організаціями, розміщувати інформацію, здійснювати перенаправлення, комунікувати з об'єднаними територіальними громадами, органами місцевого

самоврядування тощо. За інформацією Міністерства юстиції України на липень 2022 року з 356 волонтерами, укладено договір про провадження волонтерської діяльності у сфері надання безоплатної правової допомоги та видано посвідчення волонтера [26].

Основними напрямками діяльності волонтерів безоплатної правової допомоги можна назвати: по-перше, комунікативний напрям (брокерство між системою безоплатної правової допомоги та громадськістю); по-друге, правопросвітницький напрям (популяризація правових знань та правової обізнаності населення), по-третє, психологічний напрям (підтримка громадян та сприяння формуванню довіри до системи безоплатної правової допомоги).

Особам, які бажають долучитися до волонтерів безоплатної правової допомоги пропонується пройти реєстрацію, онлайн навчання на курсі «Основи волонтерської діяльності», що розміщений на платформі Pravokator, за результатами якого генерується сертифікат, що підтверджує його проходження. Після цього кандидат у волонтери має можливість пройти співбесіду та за умови успішного завершення цього етапу укласти договір про провадження волонтерської діяльності у сфері надання безоплатної правової допомоги із центром у його місті. Міністерством юстиції України та Координаційним центром з надання правової допомоги затверджене Положення про волонтерську діяльність у сфері надання безоплатної правової допомоги (наказ від 27.01.2021 року № 1) [125]. Згідно згаданого положення волонтер також звітує про свою діяльність, а відповідний центр має право моніторити та проводити оцінку діяльності волонтера.

На сучасному етапі формування інституту волонтерів безоплатної правової допомоги важко оцінити ефективність їхньої діяльності. Проте важливо враховувати, що розвиток інформаційних технологій та діджиталізація призводять до зміни джерел інформації, з яких особи можуть отримати правові знання і волонтерство часто програє у цьому.

Окремо хочемо підкреслити правову природу інституту волонтерів безоплатної правової допомоги і вона нерозривно пов'язана з більш загальним

поняттям «волонтери». О. А. Трубнікова виокремлює критерії волонтерства, що дозволяють відмежувати волонтерство від інших видів добровільницької діяльності. Ці критерії полягають у: власній ініціативі; суспільно корисному характері роботи; відсутності у суб'єкта, який здійснює волонтерську роботу, очікування на фінансову винагороду; діяльності, що здійснюється у вільний час; діяльності, що безпосередньо не поєднана із захистом власних інтересів та вирішенням своїх індивідуальних проблем; діяльності, що виражається у праці; діяльності, що не передбачає включеності до ієрархічно-організаційної структури певної установи [217, с. 208]. Загалом волонтерство безоплатної правової допомоги відповідає усім переліченим ознакам, окрім останньої, оскільки у нашому випадку волонтери діють саме у межах системи безоплатної правової допомоги, що підтверджується договором.

Також звернемо увагу на те, що фахівці системи безоплатної правової допомоги вважають, що механізми співпраці з волонтерами потребують вдосконалення: зниження формалізації / бюрократизації вимог до волонтерів системи безоплатної правової допомоги, збільшення числа волонтерів системи безоплатної правової допомоги; формування стимулів для довготермінової співпраці з волонтерами шляхом залучення до роботи над цікавими кейсами, менторство, інші стимули (подяки, рекомендаційні листи); поширення роботи громадських організацій на сільську місцевість [57].

Вважаємо, що необхідно внести зміни до Положення про волонтерську діяльність у сфері надання безоплатної правової допомоги, де змінити щомісячне звітування на щоквартальне та передбачити мінімальну кількість годин виконаної волонтером роботи на квартал, яка б вважалася задовільною. Оптимальним навантаженням на волонтерів безоплатної правничої допомоги на квартал, ми вважаємо, 24 години виконаної роботи.

Таким чином, волонтерство безоплатної правової допомоги є соціокультурним явищем, яке організоване на засадах добровільності та безкорисності, і метою якого є популяризація, брокерство та правопросвітництво послуг безоплатної правової допомоги. Саме інститут

волонтерства безоплатної правової допомоги варто було б спростити від зайвої формалізованості аби залучити до нього якомога більше громадськості. На наше переконання, корисним було б також залучити до цього процесу юридичну клінічну освіту та здобувачів вищої освіти, які до неї дотичні і могли б не тільки популяризувати можливість отримання безоплатної правової допомоги вразливими категоріями осіб, а й перенаправляти у випадку необхідності туди звернення.

Ще одним аспектом вдосконалення альтернативних способів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу є розвиток параюридичної практики. Так, у деяких зарубіжних країнах поширеною є параюридична практика. Це поняття вперше увійшло в обіг на початку 1970-х років у США: так у штаті Каліфорнія називали людей, які без юридичної освіти наважилися вирішувати певні власні правові проблеми, зокрема, питання оформлення розлучень, банкрутства, та зміни імені. З часом ці люди почали допомагати іншим у своїй громаді й термін «параюрист» закріпився за особами, які надають правову допомогу без відповідної освіти [259]. Зараз у США помічники юристів служать переважно юридичними помічниками практикуючих адвокатів і працюють під наглядом адвоката, коли виконують «важливу юридичну роботу [278].

Термін параюристи в зарубіжній науковій літературі має декілька значень, зокрема ним можуть позначити помічників юристів, тобто осіб, які для прикладу здобувають юридичну освіту та працюють з професійними юристами, надаючи їм допомогу у веденні справ. Також, цим терміном можуть позначатися так звані громадські радники – це особи, які не мають професійної юридичної світи, але пройшли спеціальне навчання, спрямоване на надання правової допомоги мешканцям громади з найбільш типових для них питань [279].

Параюристи успішно працюють в таких країнах як Австралія, Угорщина, Велика Британія, США, Канада, Японія, Південна Корея та інших. Згідно існуючого досвіду (і це підтверджують дослідники, що займаються

вивченням даної проблеми), параюристи є важливою зв'язною ланкою між професійним юристом і людиною, яка дійсно потребує правової допомоги, але через брак коштів і велику відстань до населеного пункту, де розташована найближча юридична консультація, не може отримати професійну правову допомогу [10, с. 62]. За досвідом інших країн, параюристи добре орієнтуються в проблемах своєї громади, знають про наявні в громаді послуги й можуть їх порекомендувати, виконують адвокаційні функції, можуть пояснити складну термінологію законодавства простими словами, володіють знаннями про специфіку роботи з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Все це цілком співвідносне з компетенціями соціальних працівників [163].

Інститут параюристів загалом не має відповідного правового регулювання в українському законодавстві є новим для нас та поки що недостатньо дослідженим. У своїй статті «Місце та роль параюристів (громадських радників) в системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги» А. А. Шовкун приходиться до висновку, що діяльність громадських радників має глобальний потенціал. Автор підкреслює, що виокремлення параюристів як окремого суб'єкта надання правової допомоги, з належною системою підпорядкування та управління, зможе підвищити ефективність їх діяльності, фінансування матиме регулярний характер з необхідним розподілом коштів на потреби їх діяльності [10, с. 64].

В Україні були реалізовані пілотні проекти, в тому числі за підтримки Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги, які мали на меті навчання параюристів. Першим таким прикладом є набір параюристів, який відбувся в 2017 році. Особи, які пройшли навчання отримали сертифікати і в подальшому об'єдналися в організацію «Асоціація громадських радників України».

Також уже під час повномасштабної війни був створений додаток «Параюристи», який буде корисний для волонтерів та волонтерок щодо вирішення найбільш типових правових проблем та для параюристів та параюристок, які зможуть прямо в застосунку отримати безоплатну правову

допомогу для своїх клієнтів. Перенаправляти клієнтів до системи безоплатної правової допомоги зможуть лише параюристи, які пройшли рекомендовані параюридичні курси Української школи практичних знань з питань доступу до правосуддя або вже належать до спільноти громадських радників України чи інших параюридичних спільнот [27].

Навчання параюристів відбувається на базі Української школи практичних знань з питань доступу до правосуддя. Серед засновників школи Міністерство юстиції України, Координаційний центр з надання правової допомоги, Мережа правового розвитку, Українська фундація правової допомоги та Асоціація юридичних клінік України. Школа інкубує та акселерує кращі практики у сфері доступу до правосуддя (A2J); зберігає, систематизує, вдосконалює існуючі контенту у сфері A2J та на базі Школи спільно створюються нові контенту.

В той же час інститут параюристів в частині своїх обов'язків та роботи співпадає з інститутом волонтерства безоплатної правової допомоги, який активно діє в межах безоплатної правової допомоги. Порівнюючи інститут волонтерства та параюристів важливо звернути увагу на їх спільні риси та відмінності. Так, обидва інститути покликані забезпечити верховенство права, розвиток громадянського суспільства та мають на меті поінформувати людей про можливості безоплатної правової допомоги. В той же час у них є суттєва відмінність, яка розкривається через їх функціональну складову або спрямованість їх діяльності. Зокрема, основним завданням волонтерів безоплатної правової допомоги є саме правопросвітництво та інформаційна діяльність. А от щодо параюристів, то, на наше переконання, найбільш корисними вони можуть бути в контексті доступу до безоплатної правової допомоги в територіальних громадах та підвищенні їх правової спроможності.

У своїй статті Йоганс Сохер звертає увагу на те, що розширення доступу до правосуддя в своєму традиційному підході передбачає вплив по-горизонталі «зверху до низу», тоді як насправді дієвим є підхід «знизу до верху», адже саме мешканці територіальних громад краще розуміють свої

потреби та шляхом прийняття важливих для них рішень будуть зміцнювати довіру до системи правосуддя та державних інституцій [254].

Найбільш важливою та необхідною є діяльність параюристів у сільській місцевості, зокрема в громадах, де вони зможуть працювати над питаннями, які виникають у місцевого населення. Так, у людей не завжди є можливість дістатися із віддаленої точки області до місцевого або ж регіонального центру, а тому діяльність таких експертів як параюристи є однозначно виправданою та необхідною, відповідає запитам населення [243, с. 63].

На думку М. І. Рішко, формування мережі параюристів в регіонах та їхня співпраця з професійною юридичною спільнотою дадуть шанс створити суттєво більше можливостей для доступу до правосуддя та розвитку потенціалу територіальних громад, які на даний момент залишаються деякою мірою незахищеними [183, с. 295].

В той же час Джефрі Свенсон у своєму дослідженні застерігає, що масштаб впливу параюристів на сприяння верховенству права та доступу до правосуддя більш обмежений, ніж прийнято вважати. Серед недоліків діяльності параюристів автор, зокрема, називає обмежений спектр правових послуг, неможливість перевірити та оцінити якість їхньої роботи, загалом обмежені повноваження параюристів в країнах, що розвиваються [281]. Основний вплив параюристів полягає в посиленні існуючих тенденцій у секторі правосуддя, а не у створенні нових моделей поведінки.

В Україні інститут параюристів законодавчо не врегульований, не встановлено ні вимог до їх діяльності, ні навчальних програм. Відкритим залишається питання фінансування параюридичних програм.

Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги передбачає, що органи місцевого самоврядування можуть укладати з адвокатами та іншими фахівцями у відповідній галузі права договори про надання безоплатної первинної правничої допомоги на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці [144]. На наше переконання надавати

таку допомогу могли б і параюристи, однак тоді варто врегулювати вимоги до їх навчання та визначити їх правовий статус в Законі України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу».

3. Запровадження спеціалізації юридичної клінічної діяльності. Ми розуміємо, що спеціалізовані юридичні клініки мають як свої переваги, так і недоліки. Важливо збалансувати їх, щоб ефективно використовувати ресурси та забезпечити якісне надання юридичних послуг. Так, перевагами існування спеціалізованих юридичних клінік варто назвати:

1. Експертність. Спеціалізовані юридичні клініки фокусуються на конкретних правових питаннях або групах клієнтів, що дозволяє їм розвивати експертні знання та навички в цих областях.

2. Ефективність в роботі. Зосередженість на обмеженому спектрі правових питань дозволяє ефективніше використовувати ресурси та оптимізувати процес надання правничої допомоги.

3. Комплексний підхід. Оскільки спеціалізовані клініки фокусуються на конкретних питаннях, вони можуть сприяти допомозі у вирішенні комплексних правових проблем, які потребують інтегрованого підходу.

Також ми розуміємо, що така пропозиція не позбавлена недоліків. Зокрема, таким є обмежене охоплення користувачів. Спеціалізовані клініки можуть обслуговувати лише певний сегмент клієнтів або правових питань, тим самим обмежуючи доступність послуг для інших груп або областей права. Ще одним недоліком є зміна потреб клієнтів, оскільки останні можуть змінюватися з часом, і спеціалізовані клініки можуть виявитися менш адаптованими до нових викликів. Усі ці переваги та недоліки потрібно враховувати при розробці та плануванні роботи спеціалізованих юридичних клінік. Важливо збалансувати спеціалізацію та доступність послуг для забезпечення якісної та комплексної правової допомоги для різних груп клієнтів.

На наше переконання, в умовах війни корисним буде запровадження спеціалізованих клінік для забезпечення правничої допомоги ветеранам війни або внутрішньо переміщеним особам.

4. Покращення державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги як частини його адміністративно-правового забезпечення. Вважаємо, що позитивно вплинуло б на адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу розроблення Концепції розвитку безоплатної правничої допомоги, оскільки реформи, які проводяться у цій сфері часто є непослідовними та хаотичними. У концепції, на наше переконання, варто окреслити проблеми, досвід та перспективи системи безоплатної правничої допомоги, передбачити основні напрями її реформування в контексті розширення способів забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, передбачити гарантії доступу до безоплатної правничої допомоги, напрями правопросвітницької діяльності суб'єктів у відповідній сфері.

На законодавчому рівні потребує розширення система принципів. Як ми уже відзначали, зміни які відбулися з моменту прийняття Закону України від 02.06.2011 року № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» і до сьогодення часу, потребують нових підходів до визначення принципів, зокрема принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги. До нових принципів, які втілюються в реальному житті та потребують закріплення в законі варто віднести: взаємодії та координації системи безоплатної правничої допомоги, відкритості та прозорості діяльності суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги, інноваційності діяльності суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги, пріоритетності мирного вирішення спорів. Окремої уваги потребує закріплення принципу заборони зловживання правом на безоплатну правничу допомогу.

Вважаємо, що закріплення цих принципів позитивно вплине на адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, адже на законодавчому рівні будуть закріплені основоположні ідеї

та водночас ідеали, яких зобов'язані дотримуватися суб'єкти надання безоплатної правничої допомоги.

5. Аналіз, врахування результативності та недоліків оптимізації системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі. Реформа, яка зараз відбувається у системі безоплатної правничої допомоги потребує прискіпливої уваги та детального вивчення з точки зору її переваг та недоліків, які стануть очевидними під час її практичного втілення. Саме тому важливо визначити критерії, за якими відбуватиметься оцінка названої реформи. Пропонуємо провести опитування працівників центрів та адвокатів з приводу того як саме реформа вплинула на їх діяльність.

6. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення та цифровізація процесів адміністрування. Нормальне функціонування інформаційно-аналітичної складової в межах безоплатної правничої допомоги матиме ряд переваг, які полегшують доступ до цього права. Так, система:

по-перше, сприятиме ефективній роботі органів безоплатної правничої допомоги, завдяки легкому доступу до справ та реєстрів;

по-друге, підвищить результативність працівників системи;

по-третє, сприятиме інноваційному розвитку системи безоплатної правничої допомоги;

по-четверте, забезпечить доступ до своєчасної інформації, що полегшить прийняття управлінських рішень.

Вважаємо, що позитивно вплине на адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу:

1) розробка централізованої бази даних, в якій зберігатимуться інформація про клієнтів, адвокатів та надані послуги. В цьому контексті важливо забезпечити процес автоматизації повідомлення про затримання осіб в межах адміністративного та кримінального провадження. Це дозволить забезпечити легший доступ до інформації та уникнути повторних процедур;

2) вдосконалення електронної системи заявок. Розробити ефективну електронну систему для подачі заявок на безоплатну правову допомогу. Це

може знизити бюрократичні бар'єри та спростити процедуру отримання допомоги;

3) прийняти підзаконний нормативно-правовий акт «Положення про функціонування автоматизованої системи безоплатної правничої допомоги» з метою врегулювання правових питань її функціонування, захисту персональних даних та особливостей роботи.

7. Створення ефективного механізму комунікації між суб'єктами безоплатної правничої допомоги. Підвищення співпраці між Національною асоціацією адвокатів в Україні та системою безоплатної правової допомоги може значно поліпшити якість та доступність правових послуг для населення.

Досягнення цього сприятиме: по-перше, обмін досвідом, зокрема, організація семінарів, тренінгів та робочих груп для обміну досвідом між адвокатами, що належать до асоціації, та адвокатами, які надають безоплатну правничу допомогу; по-друге, підтримка адвокатів, які надають безоплатну допомогу через забезпечення додатковими ресурсами та підтримкою (це може включати навчання, стажування тощо); по-третє, спільні проекти та ініціативи, спрямовані на покращення правничої допомоги для громадян (це можуть бути освітні кампанії, громадські заходи тощо). Посилення співпраці між Національною асоціацією адвокатів в Україні та системою безоплатної правничої допомоги може привести до більш ефективного функціонування правової системи та забезпечення більшої доступності правосуддя.

8. Забезпечення якості безоплатної первинної правничої допомоги. В умовах розширення кола суб'єктів безоплатної первинної правничої допомоги особливо актуальним стає питання гарантування її якості.

Здійснювати адміністративне-правове регулювання якості надання правничої допомоги можливо через створення конкретних державних стандартів щодо кваліфікації суб'єктів, що її надають [1, с. 203]. Так, наприклад, Типове положення про установу надання безоплатної правової допомоги визначає, що «працівниками установи, до повноважень яких

належить безпосередньо надання безоплатної первинної правової допомоги, можуть бути громадяни, які мають вищу юридичну освіту» [215].

Щодо забезпечення якості С. В. Вилкова, підкреслив, що при вирішенні питання про адміністративне-правове регулювання якості надання професійної правничої допомоги необхідно виходити з підходу, відповідно до якого кваліфікованість правничої допомоги охоплює два аспекти – кваліфікацію (професіоналізм) суб'єкта надання (і в цьому сенсі є ознакою, що характеризує суб'єкта надання) і якість самої допомоги (це вже ознака самої діяльності, її структури та змісту) [19, с. 16]. Як ми уже зазначали, державою передбачені стандарти якості безоплатної вторинної правничої допомоги, однак щодо первинної такі стандарти відсутні. Також відкритим залишається питання моніторингу якості надання медіаторами послуг з медіації. Саме тому, вважаємо, що повинні бути прийняті відповідні стандарти і щодо первинної правничої допомоги і щодо медіації.

9. Моніторинг за діяльністю центрів з надання безоплатної правничої допомоги. Ефективне забезпечення права на безоплатну правничу допомогу неможливе без виконання функцій моніторингу та контролю відносно підпорядкованих суб'єктів в управлінській діяльності. Вважаємо, що моніторинг установ надання безоплатної правничої допомоги є важливим, по-перше, для ефективного управління, по-друге, для забезпечення якості наданих послуг, по-третє, для визначення поточного стану функціонування системи, по-четверте, з метою визначення недоліків та перспектив, по-п'яте, з метою раціонального використання ресурсів.

Як зазначає В. В. Карий в момент впровадження моніторингових функцій до регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, в структурі останніх було створено окремі самостійні підрозділи – відділи моніторингу діяльності місцевих центрів, які здійснювали ці повноваження. Однак, за результатами функціонального аналізу діяльності системи безоплатної правової допомоги, у 2019 році Координаційним центром прийнято рішення про удосконалення територіальної мережі. Так, після

реорганізації ці відділи як самостійні підрозділи у структурі регіональних центрів були ліквідовані. Головною метою таких структурних змін вказувалася необхідність підвищення ефективності управління системою та оптимізації видатків з державного бюджету [71, с. 138]. Ми підтримуємо автора у думці, що попри те, що видатки було дещо оптимізовано і справді відбулась незначна економія бюджетних коштів, однак чи призвела до підвищення ефективності управління ліквідація окремих відділів, зокрема й відділу моніторингу, є досі відкритим питанням [71, с. 138].

Регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги здійснюють моніторинг двох видів: 1) моніторинг та оцінювання забезпечення підпорядкованими їм місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги у разі їх утворення; 2) моніторинг дотримання адвокатами стандартів якості надання безоплатної правової допомоги та у разі отримання згоди відповідного суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу - оцінювання якості її надання [152]. Не дивлячись на те, що внутрішня структура регіональних центрів (на прикладі Західного регіонального центру) була змінена, відділ моніторингу так і не був утворений. На наше переконання, це є значним недоліком з огляду на географію поширення повноважень центру та кількість підпорядкованих суб'єктів.

Отже, застосування комплексного підходу до адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу з урахуванням його складових дозволить покращити доступ до правосуддя, зменшити ресурсне та кадрове навантаження на систему.

Висновки до Розділу 3

Вивчення зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в європейських державах дозволяє зробити наступні узагальнюючі висновки відповідно до обраних нами критеріїв:

1. Нормативно-правова складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: переважно у всіх європейських державах, аналізованих нами (Литва, Польща, Німеччина, Норвегія, крім Великої Британії) право на безоплатну правничу допомогу гарантоване на конституційному рівні або випливає з конституційних положень. Крім того з метою детального його врегулювання та налагодження ефективного механізму адміністративно-правового забезпечення прийняті спеціальні закони. Поділ правничої допомоги на первинну та вторинну, як в Україні, існує в Литві. В Польщі допомога поділяється на три види: безоплатні громадські консультації, безоплатна правнича допомога, безоплатне посередництво. У Німеччині поділ допомоги здійснюється на консультативну та судову. Критерії надання безоплатної правничої допомоги відрізняються, однак у всіх державах відтворений міжнародний стандарт, який стосується «умови стану» та «умови суті».

2. Інституційна складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу відтворює систему управління та організації безоплатної правничої допомоги. Органами, які здійснюють загальне управління є міністерства, відповідальні за відповідний напрямок (переважно Міністерство юстиції). Також у деяких державах створені спеціальні органи, які відповідають за забезпечення права на безоплатну правничу допомогу (Державна служба гарантованої правничої допомоги у Литві, Рада безоплатної правничої допомоги, безоплатних громадських консультацій та правової освіти у Польщі, Агентство правничої допомоги у Норвегії). У Німеччині та Великобританії система безоплатної правничої допомоги є децентралізованою та немає єдиного осередку адміністрування.

3. Кадрова складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: зазвичай правничу допомогу надають юристи, адвокати та їх помічники, якщо мова йде про первинну або консультативну допомогу. Також для надання такої допомоги у всіх аналізованих державах діють юридичні клініки при університетах. Щодо вторинної правничої

допомоги або представництва в судді, то майже у всіх аналізованих державах діє адвокатська монополія на надання такої допомоги. Зауважимо, що у Польщі надавати безоплатну правничу допомогу мають право і громадські організації, які дотримуються встановлених критеріїв.

4. Інформаційно-аналітична складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: держави намагаються відповідати принципу інноваційної у діяльності системи безоплатної правничої допомоги. Звернення можливо подати як особисто, так і через офіційний сайт або через телефонний номер. Прогресивною системою надання безоплатної правничої допомоги характеризується Литва.

5. Матеріально-фінансова складова адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: фінансування відбувається на державному та місцевому рівні. При цьому у Литві, наприклад, держава покриває 50 % або 100 % витрат на безоплатну правничу допомогу залежно від майнового стану. Такий критерій враховується і в Німеччині.

З урахуванням вищезазначеного пропонуємо здійснити класифікацію адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: за інституційним критерієм держави можна поділити на такі, які мають централізовану систему адміністративно-правового забезпечення та децентралізовану; за кадровим критерієм держави поділяються на такі, де встановлено адвокатську монополію на вторинну правничу допомогу або таку допомогу можуть надавати і інші правники; за матеріально-фінансовим критерієм можна виділити групи держав, які фінансуються з державного бюджету, муніципального бюджету або змішано. А також з повним та частковим фінансуванням.

Основними проблемними аспектами адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу є: складнощі, пов'язані з процесом оптимізації системи безоплатної правничої допомоги, виклики воєнного часу, постійне розширення кола суб'єктів, які мають право на вторинну правничу допомогу, проблеми взаємодії з Національною асоціацією

адвокатів України, низький рівень правової обізнаності населення про право на безоплатну правничу допомогу.

Обґрунтовано основні напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу:

1. Підвищення рівня правової обізнаності шляхом активного проведення правопросвітницьких заходів серед молоді, впровадження освітніх компонент, які б забезпечували дітей та молодь правовими знаннями, підвищення рівня довіри дітей та молоді до державних інституцій шляхом налагодження діалогу з ними.
2. Розширення альтернативних способів забезпечення доступу та надання права на безоплатну первинну правничу допомогу через спрощення діяльності волонтерів безоплатної правничої допомоги, розвиток параюридичної практики.
3. Запровадження спеціалізації юридичної клінічної діяльності.
4. Покращення державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги як частини його адміністративно-правового забезпечення через прийняття концепції розвитку безоплатної правничої допомоги та розширення системи принципів, їх законодавчого закріплення.
5. Аналіз, врахування результативності та недоліків оптимізації системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі.
6. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення та цифровізація процесів адміністрування шляхом розробки централізованої бази даних, в якій зберігатиметься інформація про клієнтів, адвокатів та надані послуги та вдосконалення електронної системи заявок.
7. Створення ефективного механізму комунікації між суб'єктами безоплатної правничої допомоги.
8. Забезпечення якості безоплатної первинної правничої допомоги через прийняття стандартів для всіх суб'єктів, які надають таку допомогу.
9. Моніторинг за діяльністю центрів з надання безоплатної правничої допомоги

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі містяться узагальнення та вирішення нової наукової проблеми, що полягає в розробленні сучасної концепції адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. За результатами проведеного дослідження запропоновано науково обґрунтовані висновки, пропозиції та рекомендації:

1. Встановлено, що в різні історичні періоди право на безоплатну правничу допомогу знаходить свій формальний вираз через: 1) соціальну підтримку громади, членів сім'ї та родичів, що надавалася потерпілим особам та регулювалася звичаєвими нормами; 2) представництво вразливих категорій в судах, що врегульовувалося законодавчо; 3) адвокатуру, що також врегульовувалося нормативно-правовими актами з перерахуванням категорій осіб, які мають на це право як в цивільних, так і в кримінальних справах; 4) систему органів, яка спрямована на забезпечення доступу до правосуддя та надання правових послуг безкоштовно.

Доповнено періодизацію інституціоналізації права на безоплатну правничу допомогу в незалежній Україні наступними підперіодами: 1. Період конституційного декларування права на безоплатну правову допомогу за відсутності механізмів його реалізації (з 28 червня 1996 по 9 червня 2006 року включно). 2. Період пошуку концептуальних засад розвитку та функціонування системи безоплатної правової допомоги (з 9 червня 2006 року 2006 по 02 червня 2011 року включно). 3. Період законодавчого регулювання права на безоплатну правничу допомогу та створення інституційної системи його забезпечення (з 02 червня 2011 року по 1 січня 2015 включно). 4. Період диверсифікації системи безоплатної правової допомоги, який характеризується розширенням суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу, збільшенням точок доступу до безоплатної правничої допомоги та новими видами діяльності (з 1 січня 2015 по 03 серпня 2023 року включно). 5. Оптимізація системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі (з 3 серпня 2023 року).

Виокремлено основні тенденції інституціоналізації системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі: по-перше, оформлення вертикальної структури адміністративно-правових органів управління системою безоплатної правничої допомоги; по-друге, поступове збільшення центрів надання безоплатної правничої допомоги; по-третє, постійне розширення кола суб'єктів, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу; по-четверте, підвищення рівня довіри до послуг з надання правничої допомоги безоплатно.

2. Сформовано три основні підходи до характеристики правничої допомоги як базової категорії: 1) правнича допомога розглядається як різновид юридичної діяльності; 2) як правові заходи; 3) як правові послуги. Аргументовано положення, згідно з якими перевагами застосування терміну «правничий» є: по-перше, приведення законодавства України у відповідність до Конституції України; по-друге, сприяння утвердженню принципу формальної визначеності та уніфікації юридичної термінології, оскільки у цьому випадку кількома термінами позначається одне і те ж поняття, що призводить до надмірного збільшення термінів; по-третє, використання лінгвістично правильного терміну, що обґрунтовано мовними правилами.

Встановлено, що внесення змін до законодавства та заміна поняття «правова допомога» на «правничу допомогу» має ряд переваг: по-перше, оскільки Конституція України гарантує саме право на безоплатну правничу допомогу, така зміна дозволить привести законодавство України у відповідність до Конституції України; по-друге, це сприятиме утвердженню принципу формальної визначеності та уніфікації юридичної термінології, оскільки у цьому випадку кількома термінами позначається одне і те ж поняття, що призводить до гіпертрофованого розмноження термінів; по-третє, застосовуватиметься лінгвістично правильний термін, що обґрунтовано мовними правилами.

Запропоновано під безоплатною правничою допомогою розглядати юридичну діяльність, що відбувається шляхом надання правових послуг на

безоплатній основі за рахунок державних коштів уповноваженими на це суб'єктами з метою захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які відповідно до законодавства мають право на отримання такої допомоги.

До складових адміністративного забезпечення права на безоплатну правничу допомогу віднесено: 1) нормативно-правова складова як сукупність законів та підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих з урахуванням міжнародних стандартів доступу до правосуддя та захисту, які врегульовують порядок, підстави та особливості надання різних видів правничих послуг на безоплатній основі; 2) інституційна складова як процес об'єктивізації суспільних відносин з приводу реалізації права на безоплатну правничу допомогу, який включає наявність державних інституцій загальної та спеціальної компетенції, що організаційно структуровані та забезпечують доступ до досліджуваного права, а також надання правових послуг на безоплатній основі; 3) кадрова складова, яка в широкому розумінні включає адвокатів, працівників системи безоплатної правничої допомоги, які надають правові консультації, а також інших агентів, які спільно працюють з метою забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги та надання якісних послуг; 4) інформаційно-аналітична складова, що має особливу затребуваність в умовах діджиталізації та високого розвитку інформаційних технологій та об'єднує інформаційно-довідкову систему, автоматизовані робочі місця працівників центрів, особистий кабінет отримувача безоплатної правничої допомоги та механізм надання консультацій за допомогою таких засобів; 5) матеріально-фінансова складова, яка стосується розподілу коштів та є запорукою створення необхідних умов для розвитку та діяльності суб'єктів з надання безоплатної правничої допомоги.

Встановлено, що потребує уточнення питання професійної етики медіаторів, які працюють у системі безоплатної правничої допомоги та запропоновано врегулювати це питання підзаконним нормативно-правовим актом «Правила етичної поведінки медіаторів, які залучаються центрами безоплатної вторинної правничої допомоги», що сприятиме утвердженню

стандартів поведінки серед медіаторів, забезпеченню репутації професії медіатора, підвищенню рівня довіри до медіації як альтернативного способу вирішення спорів та поваги до самих медіаторів як високопрофесійних, морально-етичних особистостей

3. З врахуванням трьох методологічних рівнів, а саме філософського, який включає філософсько-світоглядний та філософсько-універсальний рівні; загальнонаукового та спеціально наукового удосконалено методологічний підхід дослідження адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. На світоглядно-філософському рівні дисертаційне дослідження ґрунтується на двох постулатах: 1) першочерговості прав людини, їх невідчужуваності, неподільності та універсальності як основних ознак; 2) антропологізації права та людиноцентризму у науковому дослідженні.

Названо особливості адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в розрізі діалектичного методу пізнання: по-перше, вивчення права на безоплатну правничу допомогу відбувається в історичному та соціокультурному контексті його інституціоналізації; по-друге, в межах адміністративно-правового забезпечення виділено різні аспекти цього права, зокрема, нормативно-правова, кадрова, фінансова та інші, крізь призму яких відбувається дослідження.

До принципів пізнання, що застосовувалися нами в дисертаційній роботі відносяться принцип історизму, раціоналізму, об'єктивізму, соціологічного гуманізму, конкретності та універсальності. Розкрито сутність методів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу (історико-правового, структурно-функціонального, діяльнісного, методу системного аналізу, методу компаративістики, статистичного, методу опитування, формально-юридичного та методу правового моделювання).

4. Запропоновано під стандартами забезпечення права на безоплатну правничу допомогу розглядати фундаментальні положення, що стосуються реалізації та забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, які

закріплені у нормах та принципах міжнародного права з метою ефективного нормативного регулювання в національних системах. Здійснено класифікацію стандартів на три групи та співставлено їх з національним законодавством. Запропоновано прийняти на національному рівні Стандарти надання безоплатної правничої допомоги, та включити до них: 1) стандарти доступу осіб до права на безоплатну правничу допомогу; 2) стандарти, що регулюють механізм адміністративно-правового забезпечення цього права; 3) стандарти якості надання послуг, пов'язаних з забезпеченням права на безоплатну правову допомогу.

5. Визначено принципи надання безоплатної правничої допомоги, які є основоположними ідеями та повинні бути враховані при стратегічному плануванні напрямів розвитку та державної політики у сфері правничої допомоги. Встановлено, що від принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги варто відрізнити принципи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правову допомогу. Вони співвідносяться як ціле та частина, оскільки принципи адміністративно-правового забезпечення включають принципи державної політики, проте не обмежуються ними і враховують інші основоположні ідеї, які сприяють рівному доступу до права на безоплатну правничу допомогу.

Запропоновано розширити систему принципів державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги та викласти статтю 5 Закону України від 02.06.2011 № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу» в наступній редакції: «1. Державна політика у сфері надання безоплатної правничої допомоги ґрунтується на таких принципах: 1) верховенство права; 2) законність; 3) доступність безоплатної правничої допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правничої допомоги; 5) гарантоване державне фінансування; 6) взаємодії та координації системи безоплатної правничої допомоги; 7) відкритості та прозорості діяльності суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги; 8) пріоритетності мирного вирішення спорів.»

За аналогією зі статтею 4 Закону України від 02.06.2011 № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу», яка передбачає гарантії недискримінації осіб у доступі до безоплатної правничої допомоги, передбачити статтю 4-1 «Заборона зловживання правом на безоплатну правничу допомогу. При реалізації права на безоплатну правничу допомогу не допускається зловживання матеріальними та процесуальними правами».

6. Здійснено розподіл суб'єктів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу на чотири групи. Першу групу складають суб'єкти публічного адміністрування системою безоплатної правничої допомоги з загальною (Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України) та спеціальною компетенцією (Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги). З метою удосконалення системи адміністрування системою безоплатної правничої допомоги запропоновано розмежувати сфери управління Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги чітко прописавши це у положеннях про їх діяльність та зберегти повноваження координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання безоплатної правничої допомоги за Міністерством юстиції України.

До складу другої групи суб'єктів належать ті, чиїм завданням є надання первинної правничої допомоги. Оскільки сам вид допомоги охоплює широке коло правничих послуг, пов'язаних з інформуванням та консультуванням будь-якої особи, суб'єкти, які надають такі послуги це органи виконавчої влади, центри з надання безоплатної правничої допомоги та органи місцевого самоврядування, які мають широкі можливості щодо забезпечення відповідного права у своїх територіальних громадах.

Окрему увагу звернено на проблемні аспекти у забезпеченні первинної правничої допомоги, а саме відсутність комплексного підходу з визначення правових проблем у територіальних громадах, постійне зростання запиту на правничу допомогу, яке явно перевищує можливості системи, законодавчі

неузгодженості, пов'язані з фінансовими аспектами залучення юридичних осіб приватного права органами місцевого самоврядування. Перспективними шляхами вирішення цих проблемних аспектів у територіальних громадах, на наше переконання є: 1) проведення правопросвітницьких заходів та інформаційних кампаній про право на безоплатну правничу допомогу та процедури її отримання, що допоможе збільшити освіченість серед мешканців; 2) забезпечення достатнього фінансування державними органами та іншими джерелами, що допоможе забезпечити сталу роботу центрів та ініціатив для надання безоплатної правничої допомоги; 3) усунення суперечностей в законодавстві з метою забезпеченням ефективного процесу залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права; 4) встановлення механізмів взаємодії між органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами забезпечення права на безоплатну правничу допомогу.

Третя група – це суб'єкти надання вторинної правничої допомоги, до яких віднесено центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги та адвокати. Встановлено, що потребує удосконалення порядок розподілу справ між адвокатами, де потрібно встановити чіткі критерії.

Четверту групу складають інші агенти забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, основним завданням яких є розширити спроможність системи безоплатної правничої допомоги через альтернативні способи та різних агентів, які надають правничі послуги безкоштовно.

7. Запропоновано авторську класифікацію: за інституційним критерієм розподіл держав здійснено на такі, які мають централізовану систему адміністративно-правового забезпечення та децентралізовану; за кадровим критерієм держави поділено на такі, де встановлено адвокатську монополію на вторинну правничу допомогу або таку допомогу можуть надавати і інші правники; за матеріально-фінансовим критерієм виділено групи держав, які фінансуються з державного бюджету, муніципального бюджету або змішано, а також держави з повним та частковим фінансуванням.

Встановлено, що потребують подальшої наукової розвідки наступні елементи адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу впроваджені в європейських державах: залучення громадських організацій до надання безоплатної вторинної правничої допомоги (досвід Польщі); прийняття положення з метою правового врегулювання інформаційної системи (досвід Литви); запровадження можливості вільного вибору адвоката (досвід Литви); підвищення ролі альтернативних способів надання безоплатної правничої допомоги (досвід Норвегії); запровадження спеціалізації юридичних клінік (досвід Німеччини).

9. Узагальнено проблемні аспекти адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу, а саме: складнощі, пов'язані з процесом оптимізації системи безоплатної правничої допомоги, виклики воєнного часу, постійне розширення кола суб'єктів, які мають право на вторинну правничу допомогу, проблеми взаємодії з Національною асоціацією адвокатів України, низький рівень правової обізнаності населення про право на безоплатну правничу допомогу.

Обґрунтовано основні напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу:

1. Підвищення рівня правової обізнаності шляхом активного проведення правопросвітницьких заходів серед молоді, впровадження освітніх компонент, які б забезпечували дітей та молодь правовими знаннями, підвищення рівня довіри дітей та молоді до державних інституцій шляхом налагодження діалогу з ними.
2. Розширення альтернативних способів забезпечення доступу та надання права на безоплатну первинну правничу допомогу через спрощення діяльності волонтерів безоплатної правничої допомоги, розвиток параюридичної практики.
3. Запровадження спеціалізації юридичної клінічної діяльності.
4. Покращення державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги як частини його адміністративно-правового забезпечення через прийняття концепції розвитку безоплатної правничої допомоги та розширення системи принципів, їх законодавчого закріплення.
5. Аналіз,

врахування результативності та недоліків оптимізації системи безоплатної правничої допомоги на сучасному етапі. 6. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення та цифровізація процесів адміністрування шляхом розробки централізованої бази даних, в якій зберігатиметься інформація про клієнтів, адвокатів та надані послуги та вдосконалення електронної системи заявок. 7. Створення ефективного механізму комунікації між суб'єктами безоплатної правничої допомоги. 8. Забезпечення якості безоплатної первинної правничої допомоги через прийняття стандартів для всіх суб'єктів, які надають таку допомогу. 9. Моніторинг за діяльністю центрів з надання безоплатної правничої допомоги

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративно-правові засади реалізації права на отримання професійної правничої допомоги в Україні: навч. посіб./ А. В. Боровик, А. В. Деревянко, О. Ю. Дрозд та ін. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. 252 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови. *Словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/ocinjvatu> (дата звернення: 19.04.2023).
3. Андрусів В. Г. Співвідношення забезпечення адвокатурою права на захист з наданням правової допомоги. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 12 (62). С. 126–131.
4. Аракелян М. Р. Еволюція інституту адвокатури на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. 343 с.
5. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін та юридичну термінологію. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3a35a1ce-87c6-41d2-8cb9-708795424cb0/content> (дата звернення: 17.03.2023).
6. Барсуков К. В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.
7. Бастівець В., Галушко О., Жуляєв В. Соціальна самореалізація правової культури молоді. *Social Work and Education*. 2021. Вип. 9. № 1. С. 17–36.
8. Бова Є. Ю. Організація безкоштовної правової допомоги в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 Київ, 2009. 19 с.
9. Боганюк І. В. Діяльність юридичних клінік в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 3 (64). С. 199–205.

10. Бойко В. П. Адміністративно-правове забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 96–100.
11. Бойчук А. Ю. Інститут адвокатури на західноукраїнських землях другої половини ХІХ-початку ХХ століття (на матеріалах Галичини) : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
12. Бостан С. К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Сер. Право*. 2021. № 1 (2). С. 16–28.
13. Бочуляк Н. Незалежність як домінанта адвокатського самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. *Юридичні науки*. 2019. С. 12–19.
14. Бранчук О. А., Демкова М. С. Правова допомога. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Факт, 2004. 356 с.
15. Буряк Я. Я. Діяльність Міністерства юстиції України як органу публічної влади зі створення системи безоплатної вторинної правової допомоги, що спрямована на захист прав та законних інтересів осіб. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 177–181.
16. В Україні запустили додаток «Параюристи» для допомоги у вирішенні правових проблем. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-zapustili-dodatok-parayuristi-dlya-dopomogi-u-virishenni-pravovih-problem.html> (дата звернення: 21.03.2023).
17. Васильєва О. І., Бойко О. П. Забезпечення спроможності територіальних громад в Україні. *Університетські наукові записки*. 2022. № 1–2 (85–86). С. 61–68.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

19. Вилков С. В. Адміністративно-правові засади організації надання адвокатами безоплатної правової допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 26 с.

20. Вилков С. В. Теоретичні проблеми визначення змісту правової категорії «безоплатна правова допомога». *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 2. С. 143–150.

21. Вилков С. В. Щодо визначення правової природи та сутності права на безоплатну правову допомогу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Том 2. С. 48–52.

22. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України до Проекту Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (реєст. № 4406). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XH2L000Q> (дата звернення: 17.05.2023).

23. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#Text> (дата звернення: 17.07.2023).

24. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» № 7473-д від 09.08.2022 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1446304> (дата звернення: 17.07.2023).

25. Вільчак Т. Б. Співвідношення понять «правова допомога» та «правові (юридичні) послуги» в юридичній науці та законодавстві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6–2. Том 1. С. 26–29.

26. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського

Союзу та України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. 40 с.

27. Волонтери системи безоплатної правової допомоги: нові обличчя. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/volonteri-sistemi-bpd-novi-oblichchya> (дата звернення: 12.03.2023).

28. Гайдай О. Д., Федоренко В. Л., Шутович В. В. Метод, методологія та методика експертного дослідження торговельних марок, як об'єктів права інтелектуальної власності. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ; Тарту, 07 лютого 2022 р. / за ред. Є.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ; Тарту: ГО «ВАДНД», 2022. С. 45-55

29. Ганчук О. М. Інституціоналізація прав людини як основа правопорядку. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 1 (30). С. 8–12.

30. Гаркуша А. Г. Деякі аспекти надання безоплатної правової допомоги в Україні. *Філософія права*. 2019. № 2. С. 15–22.

31. Гаудер П. Верховенство права в реальному світі. Харків : Право, 2018. 392 с.

32. Гладун Г. І. Правова допомога як соціальний феномен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Хмельницький, 2019. 21 с.

33. Говоруха О., Козьяков І. Актуальні питання реалізації принципів надання безоплатної правової допомоги. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 107–116.

34. Гончар Д. В. Міжнародні стандарти надання безоплатної правової допомоги та їх вплив на національний правопорядок. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 37–39. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chkup_2017_1_9.pdf. (дата звернення: 12.03.2023).

35. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. *Адвокат*. 2011. № 11. С. 12–16.
36. Гречанюк С., Карий В. Безоплатна правова допомога – від ідей до становлення адміністративно-правового інституту. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 86–90.
37. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.
38. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 35 с.
39. Деякі питання взаємодії місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з партнерськими організаціями щодо перенаправлення осіб, які потребують правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання правової допомоги від 19.07.2019 № 61. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0061419-19#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
40. Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.07.2023).
41. Джуська А. В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2018. 23 с.
42. Джуська А. В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу. Київ, 2018. 271 с.
43. Доступ до правосуддя, безпека та місцеві бюджети в українських громадах під час повномасштабної війни. URL: <https://ldn.org.ua/useful-material/dostup-do-pravosuddia-bezpeka-ta-mistsevi-biudzhety-v-ukrains-kykh-hromadakh-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyny-realii-problemy-ta-perspektyvy/> (дата звернення: 12.06.2023).

44. Древаль Ю. Д. Проблематика сутності та засобів забезпечення правової освіти населення. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти*. 2023. № 1 (3). С. 272–278.

45. Дроздов О. М. Щодо відповідності проекту Закону № 1013 про скасування адвокатської монополії вимогам статей 157 і 158 Конституції (науковий висновок) / Юридична газета. URL: https://zib.com.ua/ua/print/139543-schodo_vidpovidnosti_proektu_zakonu__1013_pro_skasuvannya_ad.html

46. Дубець А. В., Дяченко С. В. Діяльність юридичних клінік в умовах воєнного стану. *Developing an understanding of the specificities and functions of scientific language : Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference, May 01–02, 2023. Zurich, Switzerland by the «InterSci»*. С. 24–27.

47. Дубчак Н. С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право / гол. ред. Ю. М. Бисага*. Ужгород : Гельветика, 2013. Вип. 21. Т. 1. Ч. 2. С. 36–38.

48. Дубчак Н. С. Юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 22 с.

49. Дуліба Є. В. Особливості надання безоплатної правової допомоги для військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 2 (34). С. 57–63.

50. Дуліба Є. В., Хмара М. В. Відшкодування витрат на правову допомогу в адміністративному судочинстві. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*. Харків, 2021. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211210/article/view/duliba/pdf

51. Дуліба Є., Теремецький В. Юридична клініка як форма навчання і забезпечення реалізації права на правову допомогу. *Приватне право і підприємництво*. 2022. Вип. 21. С. 132–139.

52. Експертний звіт щодо спрощення та впорядкування доступу громадян до безоплатної первинної правової допомоги. *Мережа правового розвитку*. URL: <https://ldn.org.ua/useful-material/ekspertnyy-zvit-shchodo-shchodo-sproshchennia-ta-vporiadkuvannia-dostupu-hromadian-do-bezoplatnoi-pervynnoi-pravovoi-dopomohy-zokrema-shchodo-mozhlyvosti-zaluchennia-orhanamy-mistsevoho-samovriaduvann/> (дата звернення: 02.02.2023).

53. Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2017. 20 с.

54. Заборовський В. В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. Том 2. С. 140–145.

55. Загальна декларація прав людини. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 02.02.2023).

56. Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40197> (дата звернення: 12.05.2023).

57. Доступність правової допомоги в контексті воєнного стану : звіт за результатами комплексного дослідження опитування громадян, внутрішньо переміщених осіб та фахівців системи безоплатної правової допомоги. 2023. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/dostupnist-pravovoyi-dopomogy-v-konteksti-voennogo-stanu.pdf> (дата звернення: 02.05.2023).

58. Звіт комітету з питань безоплатної правової допомоги, що діє в складі НААУ, з актуальних питань функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%91%D0%9F%D0%94_2022.pdf (дата звернення: 02.07.2023).

59. Звіт про роботу системи безоплатної правової допомоги у 2016 році. *Безоплатна правова допомога* : офіційний сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/publiczna-informatsiya/zvity-pro-robotu-systemy-bpd/>
60. Звіт про роботу системи безоплатної правової допомоги у 2018 році. *Безоплатна правова допомога* : офіційний сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/publiczna-informatsiya/zvity-pro-robotu-systemy-bpd/>
61. Звіт про роботу системи безоплатної правової допомоги у 2020 році. *Безоплатна правова допомога* : офіційний сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/publiczna-informatsiya/zvity-pro-robotu-systemy-bpd/>
62. Звіт про роботу системи безоплатної правової допомоги у 2022 році. *Безоплатна правова допомога* : офіційний сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/publiczna-informatsiya/zvity-pro-robotu-systemy-bpd/>
63. Зіборєва О. Б. Поняття та ознаки публічного адміністрування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер. Право*. 2021. Вип. 64. С. 220–223.
64. Іванцова А. В. Поняття безоплатної правової допомоги в Україні та за кордоном. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 3 (28). С. 40–45.
65. Ієрусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 205 с.
66. Ісакова В. М. Право на правову допомогу в системі прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 337–345. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2012_4_33 (дата звернення: 02.07.2023).
67. Ісакова В. М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2013. 207 с.
68. Каленюк С. С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2015. 19 с.

69. Караман М. В. Право на професійну правничу допомогу в умовах сучасного розвитку української держави. *Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці* : матеріали всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф-ра заг. теор. права та держави. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 124–128.

70. Карий В. В. Правосвітництво як складова частина функціональних обов'язків фахівців системи безоплатної правової допомоги – практичні аспекти реалізації. *Krakowskie studia malopolskie*. 2021. Nr. 4 (32). С. 41–53.

71. Карий В. В. Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2022. 216 с.

72. Кельзен Г. Чисте правознавство. Проблема справедливості. Київ: Юніверс, 2004. 495 с.

73. Кідалов С. О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на доступ осіб до системи безоплатної правової допомоги в Україні. *Право, людина, довкілля*. 2020. С. 130–139.

74. Клименко О. В. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики у сфері господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 21 с.

75. Книгін К. Г. Організаційно-правові форми надання правової допомоги адвокатом за чинним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 417–423.

76. Ковальчук І. С. Окремі аспекти взаємодії адвоката з центрами надання безоплатної правової допомоги. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листоп., 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Фенікс, 2020. С. 59–61.

77. Ковбасюк С. В. Сучасна інтерпретація поняття «інституціоналізація». *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 177–182.
78. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.
79. Колесников Є. Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 432–438.
80. Команда центру. Координаційний центр з надання правової допомоги. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/tsentry/koordynatsijnyj-tsentr/teams> (дата звернення: 10.06.2022).
81. Компанієць М. М. Організаційна та організаційно-правова діяльність органів місцевого самоврядування щодо здійснення безоплатної правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 147–153.
82. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.07.2023).
83. Конституційне право України : підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ, 2002. 544 с.
84. Конституція (Основний Закон) України. Верховна Рада УРСР; Конституція України, Конституція : Закон від 20.04.1978 № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text> (дата звернення: 12.03.2023).
85. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
86. Копча В. В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 54–58.
87. Костицький М.В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.

88. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 584 с.
89. Кривко О. О. Адміністративно-правове забезпечення діяльності юридичних відділів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2020. 219 с.
90. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
91. Кужелєва О. М. Класифікація правових послуг. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 87–91.
92. Кузьменко О. В. Адміністративна юстиція в Україні : навч. посіб. / О. В. Кузьменко. К. : Атіка, 2007. 156 с.
93. Кушніцька О. В. Еволюція дослідження конституційного права на правничу допомогу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 371–375.
94. Лахижа М. І. Безоплатна правова допомога в Україні: аналіз джерел та літератури. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* : електронне наукове видання. 2020. № 2 (8) С. 77–85. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/8/7.pdf>. (дата звернення: 23.04.2023).
95. Литвин О. Л. Особливості надання безоплатної правової допомоги населенню в умовах воєнного стану. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 2. С. 76–81.
96. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги в Україні : автореф. десерт. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2013. 26 с.
97. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 328 с.
98. Лопушняк Г. С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1 (37). С. 75–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_12 (дата звернення: 23.04.2023).

99. Лубинець С. А. Право на правову допомогу в аспекті конституційної реформи в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 65–70.
100. Манжук І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11–17.
101. Манукян В. І. Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. Право, практика, коментар / пер. з рос. О. М. Уліщенко. Харків : Право, 2019. 560 с.
102. Маслова А. Концепція людиноцентризму в адміністративному праві: передумови виникнення, зміст та нормативна основа. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2020. AUgUSt. С. 118–128.
103. Мельник Р. С. Новели сучасної концепції українського адміністративного права. *Lex Portus*. 2017. № 5 (7). С. 5–16.
104. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. / С. Е. Вазинський, Т. І. Щербак. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
105. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.03.2023).
106. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 року. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 12.03.2023).
107. Міщук І. В. Адміністративно-правові засади охоронної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020 № 4. С. 185–187.
108. Міщук І. В. Особливості надання безоплатної правової допомоги в Україні під час воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 74–79.
109. Міщук І. В., Сахнюк В. В. Окремі аспекти права на безоплатну правову допомогу в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 151–155.

110. Міщук І. В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 278–282.
111. Музика І. В. Принцип історизму у царині досліджень вітчизняної соціології права кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Альманах права*. 2012. Випуск 3. С. 239–243.
112. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.
113. Національна програма правової освіти населення. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 12.03.2023).
114. Новий етап у реорганізації системи БПД – утворено Західний регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/novuj-etap-u-reorganizacziyi-systemy-bpd-utvoreno-zahidnyj-regionalnyj-czentr-z-nadannya-bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy/> (дата звернення: 12.03.2023).
115. Оверчук С. В. Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер. Право. 2016. № 1 (3). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf> (дата звернення: 23.04.2023).
116. Олейников С. М. Зловживання правами як неправомірне поведінка. *Наука і техніка*. 2022. № 6 (6). С. 348–362.
117. Олійник О. О. Зміни у правосвідомості сучасної української молоді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 23–26.
118. Олійник Ю. В. Співвідношення поняття «професійна правнича допомога» з суміжними категоріями. *Інтернаука* : Міжнародний науковий журнал. Сер. Юридичні науки. 2022. № 8 (54). С. 69–77.

119. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.

120. Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи (лютий-червень 2016). URL: <https://rm.coe.int/16806ff4a9> (дата звернення: 23.04.2023).

121. Панфілов О. Є., Калімбет А. Л. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 2 (37). С. 79–83.

122. Пашковський М. І. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія» : минуле, сучасне та майбутнє. *Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С. В. Ківалова. Одеса, 2011. С. 13–16.

123. Петровий С. І. Сучасне праворозуміння як наукова основа дослідження законності. *Держава і право* : зб. наук. праць. 2001. С. 38–47.

124. Питання оптимізації системи надання безоплатної правової допомоги від 08.05.2023 р. № 1733/5. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi-ta-resursy/chynne-zakonodavstvo/organizatsijno-rozporjadchi-dokumenty/> (дата звернення: 12.03.2023).

125. Положення про волонтерську діяльність у сфері надання безоплатної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання правової допомоги від 27.01.2021 року. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001419-21#Text> (дата звернення: 21.03.2023).

126. Положення про комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги : затв. рішенням Національної асоціації адвокатів України від 15.12.2012 р. № 281.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/vr281871-17#Text> (дата звернення: 13.04.2023).

127. Положення про Координаційний центр з надання правової допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 року № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2012-%D0%BF#n17> (дата звернення: 23.07.2023).

128. Положення про міжрегіональні управління Міністерства юстиції України : наказ від 23.06.2011 року № 1707/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-11#Text> (дата звернення: 23.07.2023).

129. Положення про Міністерство юстиції України. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.03.2023).

130. Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : затв. Постановою Міністерства Юридична допомога України від 02 липня 2012 р. № 967/5. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-1> (дата звернення: 21.01.2023).

131. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

132. Порядок ведення Координаційним центром з надання правової допомоги Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : наказ Міністерства юстиції України від 30.04.2015 року № 633/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0517-15#Text> (дата звернення: 21.01.2023).

133. Порядок і умови проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1362 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 575). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1362-2011-%D0%BF#n93> (дата звернення: 12.03.2023).

134. Порядок проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної вторинної правничої допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 28 листопада 2022 року № 5298/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-22#Text> (дата звернення: 21.01.2023).

135. Правил етичної поведінки працівників системи надання безоплатної правової допомоги», затверджені наказом Міністерства юстиції України та Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги від 29.03.2019 № 40. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040419-19> (дата звернення: 21.01.2023).

136. Правила адвокатської етики. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003418-12#Text> (дата звернення: 21.01.2023).

137. Право особи на безоплатну правову допомогу / Ю. О. Данилевська, Л. В. Павлик, З. З. Петрович, У. О. Цмоць. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 136 с.

138. Правова система: проблеми теорії / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 352 с.

139. Пришляк М. І. Про співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога», «професійна правнича допомога». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Том 1. С. 72–76.

140. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

141. Про адвокатуру : Положення Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету від 2 жовтня 1922 року. *Зб. постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922–1923 рр.* Харків : Літо-друкування «Книгоспілки», 1992. 1147 с.

142. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

143. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги : проект Закону України від 09.08.2022 р. № 7473-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7473-%D0%B4&conv=9> (дата звернення: 21.03.2023).

144. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n141> (дата звернення: 21.01.2023).

145. Про ефективний доступ до закону і правосуддя найбідніших верств населення : рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи від 8 січня 1993 р. URL: <https://hcj.gov.ua/page/rekomendaciyi-komitetu-ministriv-rady-uevropy> (дата звернення: 21.01.2023).

146. Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінального провадження. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE39303?an=1&hide=true> (дата звернення: 21.01.2023).

147. Про затвердження Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2013 року № 394. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.01.2023).

148. Про затвердження Змін до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги у зв'язку з оптимізацією системи надання безоплатної правової допомоги від 14.06.2023 р. № 2213/5. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re40047> (дата звернення: 14.07.2023).

149. Про затвердження Методики обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї для надання соціальних послуг : наказ Міністерства

соціальної політики України від 17.05.2022 р. № 150. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0639-22#Text> (дата звернення: 21.07.2023).

150. Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 25 вересня 1962 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1962. № 39. Ст. 494.

151. Про затвердження Положення про Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 14.08.2019 р. № 2551/5. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0932-19> (дата звернення: 04.01.2023).

152. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 02.07.2012 р. № 967/5. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text> (дата звернення: 21.07.2023).

153. Про затвердження Порядку роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 21.09.2011 р. № 3047/5. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1114-11#Text> (дата звернення: 12.03.2023).

154. Про затвердження Порядку та критеріїв залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 15.06.2012 р. № 891/5. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0987-12#Text> (дата звернення: 12.03.2023).

155. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання: аналіз проекту Закону України № 5107. URL: <https://rm.coe.int/bh8751-роб91406-oleksandr-ovchynnykov-2/1680a2f1e8> (дата звернення: 19.04.2023).

156. Про Кабінет Міністрів України : Постанова Верхов. Ради України від 14.04.2016 р. № 1093-VIII. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1093-19](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1093-19) (дата звернення: 12.07.2022).

157. Про концепцію формування безоплатної правової допомоги в Україні : Указ Президента України від 9 червня 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509/2006#Text> (дата звернення: 21.07.2023).

158. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

159. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.

160. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

161. Про стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 21.07.2023).

162. Про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік : Закон СРСР від 16 серпня 1938 року. URL: <http://um.co.ua/8/8-12/8-128805.html> (дата звернення: 12.03.2023).

163. Про утворення центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України в редакції 30.07.2012 р. № v0968323-12. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0968323-12> (дата звернення: 21.07.2023).

164. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71159 (дата звернення: 17.07.2023).

165. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги,

розширення суб'єктів права на неї та підвищення якості її надання. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71370 (дата звернення: 17.07.2023).

166. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39792> (дата звернення: 17.07.2023).

167. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39927> (дата звернення: 17.07.2023).

168. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги від 09.08.2022 р. № 7473-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40197> (дата звернення: 01.04.2023).

169. Рабінович П. М. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). *Право України*. 2010. № 3. С. 19–23.

170. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29.

171. Про Державний бюджет України на 2020 рік. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 5. Ст. 31.

172. Про Державний бюджет України на 2020 рік. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 16. Ст. 144.

173. Про Державний бюджет України на 2022 рік. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 3. Ст. 12.

174. Про юридичну допомогу в цивільних, господарських та адміністративних справах : резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 18 лютого 1976 р. № (76) 5. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/page/rekomendaciyi-ta-rezolyuciyi-komitetu-ministriv-rady-uevropy> (дата звернення: 01.04.2023).

175. Про юридичну допомогу та консультації : резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 року. URL:

<https://www.vkksu.gov.ua/page/rekomendaciyi-ta-rezolyuciyi-komitetu-ministriv-rady-uevropy> (дата звернення: 01.04.2023).

176. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 47. Ст. 2045.

177. Рішення по справі *Artico v. Italy*, 1980 р. № 6694/74. URL: <http://www.echr.coe.int/> (дата звернення: 12.03.2023).

178. Рішення по справі *Tabor v. Poland*, 2006 р. № 12825/02. URL: <http://www.echr.coe.int/> (дата звернення: 12.03.2023).

179. Рішення по справі «Бертуцці проти Франції» № 36378/97. URL: <http://www.echr.coe.int/> (дата звернення: 12.03.2023).

180. Рішення по справі «Ніколаєнко проти України» (Заява № 39994/06). Рішення європейського суду з прав людини / Офіційний переклад. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_891#Text (дата звернення: 12.03.2023).

181. Рішення по справі Ейрі: рішення Європейського суду з прав людини від 9 жовтня 1979 року. *Верховна рада України* : офіційний вебсайт. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_332 (дата звернення: 12.03.2023).

182. Рішко М. І. Забезпечення права на безоплатну правову допомогу в Україні: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2019. 19 с.

183. Рішко М. І. Українські параюристи – нові можливості доступу до безоплатної правової допомоги. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 291–296.

184. Рогатинська Н., Малайна В. Організаційно-правові засади надання правової професійної допомоги в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2 (30). С. 148–153.

185. Руденко Л. Д., Амелічева Л. П. Деякі проблеми формування та розвитку юридичної клінічної науки у світлі людиноцентризму та правового аутопоезису. *Правова позиція*. 2021. № 4 (33). С. 5–10.
186. Рогозіннікова К. С. Правопросвітництво в діяльності системи безоплатної правової допомоги. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Сер. Право*. 2023. Вип. № 75 (1). С. 267–271.
187. Рогозіннікова К. С. Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги як суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. Вип. № 6. С.182–186.
188. Сакур Д. І. Адміністративно-правові гарантії надання безоплатної правової допомоги адвокатами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 26 с.
189. Сахнюк В. В. Європейські стандарти адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правову допомогу та національне законодавство. *Науковий вісник УжНУ. Сер. Право*. 2022. Вип. 69 (1). С. 317–321.
190. Сахнюк В. В. Особливості забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 1 (82). С. 52–56.
191. Сахнюк В. В. Право на безоплатну правову допомогу як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 211–214.
192. Сахнюк В. В. Принципи державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги: теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2020. № 6–2. Ч. 2. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6-2_2020/part_2/22.pdf (дата звернення: 12.03.2023).
193. Сахнюк В. В. Суб'єкти публічного адміністрування системою безоплатної правової допомоги: загальнотеоретичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 306–310.

194. Сахнюк В. В. Волонтери та параюристи як агенти забезпечення доступності безоплатної правової допомоги. *Збірник матеріалів міжнародного правничого конкурсу наукових статей серед здобувачів закладів вищої освіти* (присвячений Дню Донецького державного університету внутрішніх справ) (м. Кропивницький, Україна). Донецький державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 382–393.
195. Система безоплатної правової допомоги. URL: <https://qala-project-2.gitbook.io/robo-ta-z-kl-ntami-pos-bnik/1.-zagalna-chastina/1.2.-sistema-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogi> (дата звернення: 21.07.2023).
196. Система БПД оголосила конкурсний відбір медіаторів: деталі. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sistema-bpd-ogolosila-konkursniy-vidbir-mediatoriv-detali/comment.html> (дата звернення: 21.07.2023).
197. Сіліч І. І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 21 с.
198. Скакун О. Ф., Подберезський М. К. Теорія держави і права : експериментальний підручник. Харків, 1996. 326 с.
199. Славкова О. П., Шестерніна Н. П. Публічне управління наданням безоплатної правової через державні сервісні системи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 4 (10). С. 174–186.
200. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8: *Природа-Ряхтливий* ; ред. тому В. О. Винник та ін. 1977. 927 с.
201. Стаматіна М. В. Поняття та сутність безоплатної правової допомоги в Україні. *Право і безпека*. 2012. № 3(45). С. 135–139.
202. Стаматіна М. В. Принципи і завдання діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 853–858. URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12cmvbpd.pdf> (дата звернення: 21.07.2023).

203. Стаматіна М. В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 19 с.

204. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції України 21.12.2017 р. № 4125/5. *Верховна рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17#Text> (дата звернення: 21.07.2023).

205. Статистична інформація роботи системи безоплатної правової допомоги. *Безоплатна правова допомога* : офіційний сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/statystychna-informacziya-roboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogu/> (дата звернення: 23.01.2023).

206. Статути Великого князівства Литовського : у 3-х т. Том III. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року* : у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. 568 с.

207. Статути Великого князівства Литовського : у 3-х т. Том II. *Статут Великого князівства Литовського 1566 року* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 560 с.

208. Степаненко К. В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 19 с.

209. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки. URL: http://db.ippi.org.ua/?un=401&dnm=D302_01 (дата звернення: 12.03.2023).

210. Стратегія сталого розвитку України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=851> (дата звернення: 12.03.2023).

211. Струкова К. О. Адміністративно-правове забезпечення безоплатної правової допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2018. 20 с.
212. Струкова К. О. Зарубіжний досвід побудови та діяльності системи безоплатної правової допомоги. URL: <http://aup.org.ua/wp-content/uploads/%D0%A1%D0%9F-2017-%E2%84%961-2.pdf> (дата звернення: 12.03.2023).
213. Татаренко Г. В., Татаренко І. В. Деякі аспекти реформи територіальних органів Міністерства юстиції України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 2 (40). С. 134–140.
214. Тикало Р. С. Детермінація визначення «правова та юридична допомога» у теорії адміністративного права. *Право України*. 2008. № 3. С. 94–97.
215. Типове положення про установи з надання безоплатної первинної правової допомоги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0474-12#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
216. Тімашов В. О. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян України в умовах євроінтеграції: доктринальні положення : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 45 с.
217. Трубнікова, О. А. Волонтерство як форма соціальної активності особистості. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2020. Вип. 20. Том 7. Ч. 2. С. 205–209.
218. Удод М. В. Юридична клініка – незалежний провайдер в системі безоплатної правової допомоги. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри* : зб. матеріалів I–ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року). Вінниця, 2022. С. 232–236.
219. *Українська школа практичних знань з питань доступу до правосуддя* : офіційний сайт. URL: <https://ua2j.school/about/> (дата звернення: 21.05.2023).

220. Уповноважений з прав людини ВРУ з прав людини. Генезис прав людини. URL: http://www1.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=18. (дата звернення: 23.04.2023).

221. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монографія. К. : Ліра-К, 2009. 578 с.

222. Фещик Н. О. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? URL: <https://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html> (дата звернення: 14.06.2023).

223. Фролков М. В. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 547–555.

224. Хмелевська Н. В. Поняття правової допомоги як основи діяльності адвоката. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3(2). С. 163–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_3%282%29__41 (дата звернення: 12.03.2023).

225. Хмелевська Н. В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. *Вісник академії адвокатури України*. 2012. № 3 (25). С. 143–149.

226. Хмелевська Н. В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2013. 19 с.

227. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова, О. В. Петришин, С. М. Олейников ; М. В. Цвік (ред.). Харків : Право, 2002. 432 с.

228. Цимбалюк В. І. Адвокат в системі безоплатної правової допомоги: організаційно-правові основи взаємодії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 412–415.
229. Цимбалюк В. І. Окремі питання імплементації медіації в систему безоплатної правової допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 362–364.
230. Цимбалюк В. І. Проблемні аспекти надання безоплатної вторинної правової допомоги затриманим особам. *Публічне право*. 2022. № 4. С. 104–110.
231. Циппеліус Р. Юридична методологія / переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнута. К. : Вид-во «Реферат», 2004. 176 с.
232. Чверть опитаних українців знають про систему БПД. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/chvert-ukraintsiv-znayut-pro-mojlivist-otrimannya-bpd-doslidjennya> (дата звернення: 14.06.2023).
233. Чебаненко А. М. Правова допомога і правові послуги – «дві великі різниці». *Закон і Бізнес*. 2001. № 7 (17–23 лютого). С. 25–28.
234. Чорноус Ю. М. Міжнародна правова допомога: зміст та питання удосконалення реалізації. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 2. С. 95–101.
235. Чорнобилець В. В. Набуття статусу представника правничої допомоги. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 94–96.
236. Чудик Н. О. Адміністративно-правове забезпечення виборчого процесу в Україні. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 453 с.
237. Шандула О. О. Виникнення та розвиток безоплатної правової допомоги в Україні. *Форум права*. 2021. № 5. С. 56–64.
238. Шандула О. О. Роль адвокатури у реалізації права на професійну правничу допомогу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 110–119.
239. Шаповал В. Д. Наукові джерела дослідження права громадян на правову допомогу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. №

3. С. 113–116. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chkup_2016_3_28.pdf (дата звернення: 12.03.2023).

240. Шаталюк С. Д. Історичний аспект розвитку та встановлення системи безоплатної правової допомоги. *Митна справа*. 2010. № 2 (68). С. 90–96.

241. Швець Ф. Д. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2016. 151 с.

242. Шестерніна Н. П. Гарантії та стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 1 (41). С. 120–125.

243. Шовкун А. А. Місце та роль параюристів (громадських радників) в системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 61–65.

244. Шовкун А. А. Суб'єкти управління системою надання безоплатної правової допомоги в Україні та їх правове становище. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 1 (48). С. 72–76.

245. Шопіна І. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення базових категорій адміністративного права. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : зб. тез III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої світлій пам'яті Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 28 лютого – 2 березня 2020 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 458–461.

246. Шостак І. В. Анкетування: методичні рекомендації щодо організації та проведення соціологічного дослідження. Острогоз, 2021. 40 с.

247. Шрамко Ю. Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 21 с.

248. Шрамко Ю. Т. Конституційне регулювання інституту безоплатної правової допомоги в країнах СНД і Балтії (порівняльний аналіз). URL: www.viche.info. (дата звернення: 14.06.2023).

249. Юзько Т. М. Проблемні аспекти надання безкоштовної вторинної правової допомоги адвокатом у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 60–64.

250. Юхимюк О., Кравчук В., Кравчук М. Новелізація законодавства щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, пов'язана з воєнними діями. *Трансформація національної, закордонної моделей економічного розвитку та законодавства в умовах воєнного часу*. 2022. URL: <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=8441188622106802506&btnI=1&hl=ru> (дата звернення: 01.09.2023).

251. Юшкевич О. Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 129–135.

252. Юринець В. Є. *Методологія наукових досліджень* : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 178 с.

253. Ягунов Д. В. *Практика Європейського суду з прав людини (прецеденти та коментарі з питань кримінального судочинства)* / за ред. та зі вступ. словом Й. Л. Бронза. Одеса : Фенікс, 2010. 256 с.

254. Як витрачає кошти система безоплатної правової допомоги. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/yak-vitrachae-koshti-sistema-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogi.html> (дата звернення: 14.06.2023).

255. Яцик Т. П., Шклебей В. А. Надання безоплатної правової допомоги: кримінальні процесуальні засади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. Юридичні науки*. 2019. № 6. Том 30 (69). С. 162–166.

256. Cardiff Law School. Law Clinic. URL: <http://www.law.cf.ac.uk/> (дата звернення: 12.03.2023).

257. Constitution of the Republic of Lithuania. *Official Gazette*. 1992. No. 33-1014. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892> (accessed: 18.04.2023).

258. Dėl Teisinės pagalbos paslaugų informacinės sistemos nuostatų patvirtinimo. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/2344373088c811e8af589337bf1eb893/asr> (accessed: 11.02.2023).

259. Gesetz über Rechtsberatung und Vertretung für Bürger mit geringem Einkommen. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/berathig/BJNR006890980.html> (accessed: 11.12.2023).

260. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.bundestag.de/gg> (accessed: 01.02.2022).

261. Gruodytė E., Kirchner S. PRO BONO WORK VS. LEGAL AID: APPROACHES TO ENSURING ACCESS TO JUSTICE AND THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE ATTORNEY. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2012. 5:2. P. 43–64.

262. Community legal services. Contactlaw. URL: <https://www.contactlaw.co.uk/community-legal-services.html>

263. Hellum A., & Taj F. Norsk-pakistanske kvinner i rettslig klemme: om å gjøre rettighetsinformasjon tilgjengelig, forståelig og anvendelig. In A. Hellum & J. Köhler-Olsen (Eds.), *Like rettigheter – ulike liv: rettslig kompleksitet i kvinne-, barne-, og innvandrerperspektiv*. 2014. Oslo : Gyldendal juridisk, 2014. Pp. 389–414.

264. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. Nr 78, poz. 483. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (accessed: 28.01.2023).

265. Law on the Bar of the Republic of Lithuania. *Official Gazette*. 2004. No. 50–1632. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.249832> (accessed: 28.01.2023).

266. Lov om fri rettshjelp LOV-1980-06-13-35. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1980-06-13-35> (accessed: 28.01.2023).
267. Manoharan A. P., Ingrams A. Conceptualizing E-Government from Local Government Perspectives. *State and Local Government Review*. 2018. Vol. 50 (1). P. 56–66.
268. Nickel J. Making Sense of Human Rights: Philosophical Reflections on the Universal Declaration of Human Rights. Berkeley : University of California Press, 1987. 561 p.
269. *Pravokator* : офіційний сайт. URL: https://pravokator.club/projects_cat/rozvytok/ (accessed: 28.01.2023).
270. Rønning O. H. Legal Aid in Norway. 2018. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-46684-2_2 (accessed: 28.01.2023).
271. Rønning, O. H., & Bentsen, H. K. Bruken av unntaksbestemmelsene i lov om fri rettshjelp. Oslo : Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2008.
272. Rønning, O. H., & Juss-Buss (Eds.). Med loven mot makta: Juss-buss førti år. Oslo : Novus, 2011.
273. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.gov.pl/web/nieodplatna-pomoc/nieodplatna-pomoc-prawna-nie-tylko-w-systemie-publicznym> (accessed: 11.02.2023).
274. Skårberg, H. H. (2016). Årsrapport for Juss-Buss 2015. Oslo: Juss-Buss. SSB. (2014). Organisasjonsaktivitet, politisk deltakelse og sosialt nettverk, levekårsundersøkelsen, 2014. Retrieved April 18, 2016, from. URL: <http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/orgakt/hvert-3-aar> (accessed: 28.01.2023).
275. Socher J. Enhancing Access to Justice Through Donor-Led Legal Aid Initiatives: International Normative Framework, Practical Approaches, and Some Findings from the Field. *Law and Development Review*. 2023. Vol. 16. Issue 1. S. 1–22. URL: <https://doi.org/10.1515/ldr-2021-0144> (accessed: 28.01.2023).

276. Splitter V., Dobusch L., von Krogh G., Whittington R., Walgenbach P. Openness as Organizing Principle: Introduction to the Special Issue. *Organ Stud.* 2023. Jan; 44(1). P. 7–27. doi: 10.1177/01708406221145595. Epub 2022 Dec 22. PMID: 36618017; PMCID: PMC9814024. (accessed: 28.01.2023).
277. Standing Committee on Paralegals. URL: <https://www.americanbar.org/groups/paralegals/> (accessed: 28.01.2023).
278. Standing Committee on Paralegals. *Directory of ABA Approved Paralegal Education Programs.* URL: <https://www.americanbar.org/groups/paralegals/> (accessed: 28.01.2023).
279. Statsky W. P. Introduction to paralegalism: Perspectives, problems and skills. 8th edition. Boston : Cengage Learning, 2015. URL: <https://archive.org/details/introductiontopa0000statur:lcp:introductiontopa0000stat:epub:52409daf-a40d-4755-8396-89d1e204373b> (accessed: 28.01.2023).
280. Swenson G. The Promise and Peril of Paralegal Aid Accepted Version. *Published in World Development.* 2018. Vol. 106. Pg. 51–63. URL: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.01.017> (accessed: 28.01.2023).
281. Szerzej np. C. Mik. Teoria obowiązków pozytywnych państw-stron traktatów w dziedzinie praw człowieka na przykładzie. *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.* Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Jasudowicza, red. J. Białocerkiewicz, M. Balcerzak, A. Czeczko-Durlak. Toruń, 2004. S. 257–276 ; także: E.H. Morawska, Zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Warszawa, 2016.
282. Tony Blair, “Foreword”: XIII; in: D. Bean ed., Law Reform for All (1996); cited in: Hilary Sommerlad. Some Reflections on Relationship between Citizenship, Access to Justice and the Reform of Legal Aid. *Journal of Law and Society.* Vol. 31, No. 3 (September 2004). 345 p.
283. Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 2232. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150001255> (accessed: 28.01.2023).

284. Vladyslav Teremetskyi, Yevheniia Duliba The peculiarities of activity of legal clinics in the states of Europe. *Legal, Economic Science and Praxis*. 2021. № 2. P. 38–43.

285. Warner R., Elias-Jermany C., Elias S. Independent Paralegal's Handbook. *How to Provide Legal Services Without Becoming a Lawyer*. 6th ed. Berkley : NOLO, 2004. 360 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Схема 1.1. Інституційна структура системи безоплатної правової допомоги
2012–2014 роки

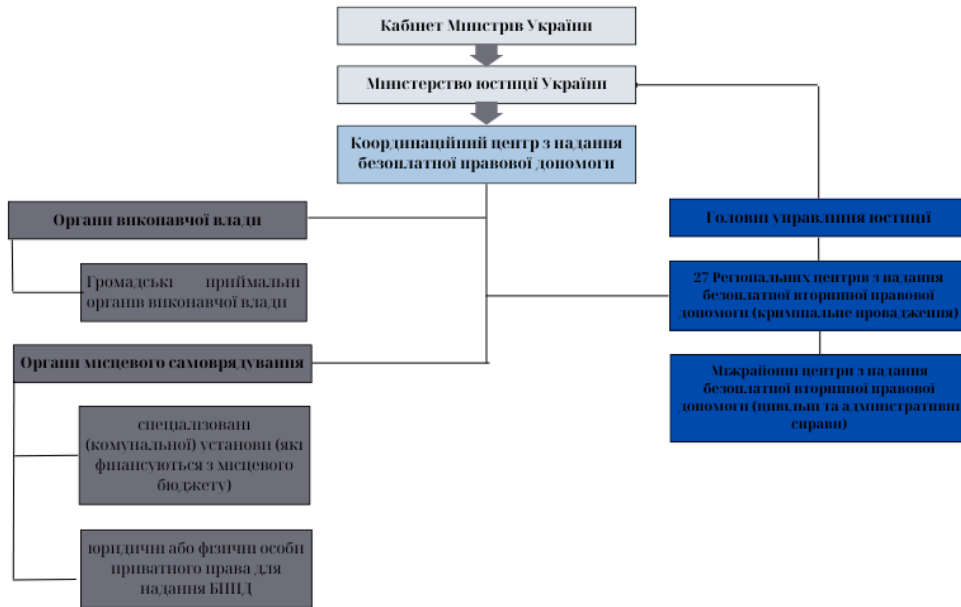

Схема 1.2. Інституційна структура системи безоплатної правової допомоги
2015–2023 роки)

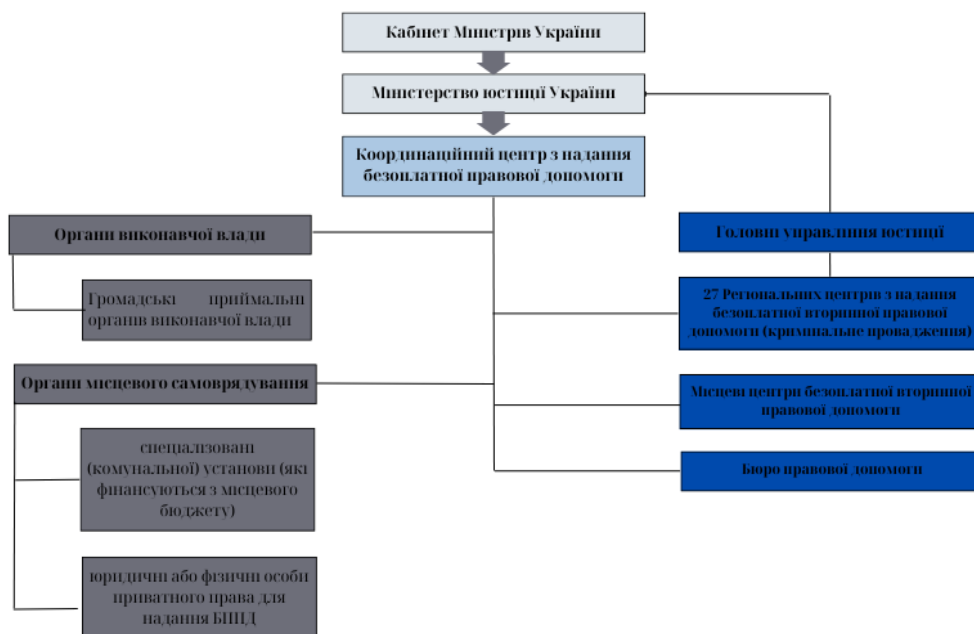
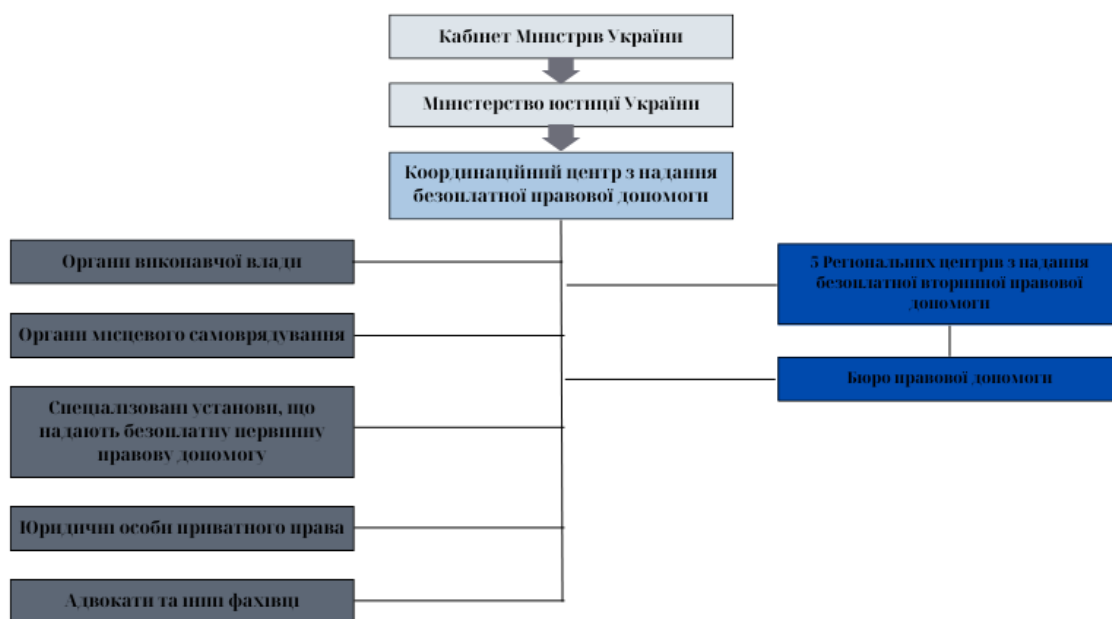

Схема 1.3. Інституційна структура системи безоплатної правничої допомоги з 2023 року

Друзі!

Ми проводимо наукове дослідження з питань адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в Україні та потребуємо Вашої допомоги. Нам важливо отримати Вашу думку щодо доступу молоді до безоплатної правничої допомоги. Опитування є анонімним. Його результати використовуватимуться виключно в узагальненому вигляді.

Просимо Вас відповісти на запитання анкети, залишивши позначку навпроти найбільш прийнятної для Вас відповіді.

Зірочка () указує, що запитання обов'язкове*

1. Вкажіть Ваш вік: *

Виберіть лише один варіант.

- 14-16 років
- 16-18 років
- 18 і більше років

2. Вкажіть Вашу стать: *

Виберіть лише один варіант.

- чоловіча
- жіноча

3. Де Ви навчаєтесь? *

Виберіть лише один варіант.

- у школі
- у коледжі/технікумі
- в університеті

4. **Чи обізнані Ви про можливість отримати професійну правничу допомогу безкоштовно?** *

Виберіть лише один варіант.

- Так
 Ні

5. **Якщо обізнані, то з якого джерела Ви дізналися про Ваше право на безкоштовну правову допомогу?** *

Виберіть усе, що підходить.

- прочитав (прочитала) в мережі Інтернет
 реклама на телебаченні/радіо/в Інтернеті/соціальних мережах
 на лекції (на уроці) від вчителя /викладача
 від знайомих/родичів
 з брошур / буклетів
 я не знав про таку можливість
 Інше: _____

6. **Куди б Ви звернулися за безкоштовною правовою допомогою?** *

Виберіть усе, що підходить.

- пошукав (пошукала) б в Інтернеті відповідь на своє питання
 до адвоката
 до місцевої влади
 до центрів правової допомоги
 не знаю куди звернутися
 Інше: _____

7. **Чи потребували Ви коли-небудь правової допомоги? ***

Виберіть лише один варіант.

- Так
- Скоріше так, ніж ні
- Скоріше ні, ніж так
- Ні

8. **Чи був у Вас чи у Вашої сім'ї досвід співпраці з центрами
безоплатної правової допомоги? ***

Виберіть лише один варіант.

- Так
- Ні

9. **Якої саме правової допомоги Ви потребували? ***

Виберіть усе, що підходить.

- консультацій з правових питань
- складання заяв, скарг та інших документів
- інформація про права та закони
- захист прав у суді
- представництво в інших органах чи установах
- важко відповісти
- не потребував (потребувала) правової допомоги

10. Чи стикалися Ви особисто з такими проблемами: *

Виберіть усе, що підходить.

- порушення Ваших прав вчителями/викладачами/керівництвом навчального закладу
- порушення Ваших прав батьками
- порушення Ваших прав поліцією чи іншими правоохоронними органами
- корупція
- домашнє насильство
- булінг
- ні, не стикався (не стикалася)
- Інше: _____

11. Якщо Ви потребували правової допомоги, але не отримали її, то з яких причин: *

Виберіть усе, що підходить.

- не знав/знала куди звернутись
- не було коштів для оплати
- не знайшов (знайшла) фахівця
- фізично не можу (міг) звернутися
- важко відповісти
- Інше: _____

12. **Якщо ніколи не звертаєшся по правову допомогу, то з яких причин:** *

Виберіть усе, що підходить.

- не було потреби
- не знаю як та куди звертатися
- не знаю, які послуги з правової допомоги можна отримати безкоштовно
- не впевнений (впевнена), що маю право на безкоштовну допомогу
- з фінансових причин
- важко відповісти

Компанія Google не створювала цей вміст і не підтримує його.

Google Форми

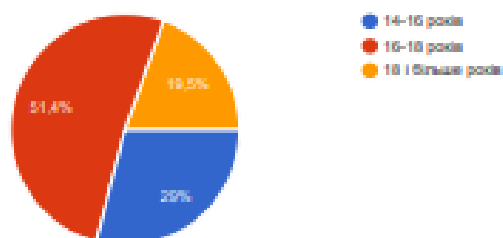
ДОДАТОК В

Друзі!

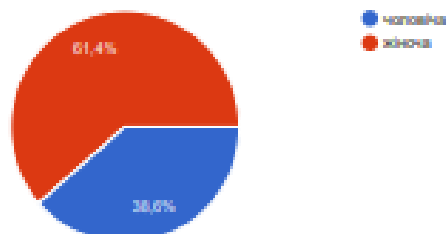
212 відповідей

[Опублікувати дані аналітики](#)**Вкажіть Ваш вік:**[Копіювати](#)

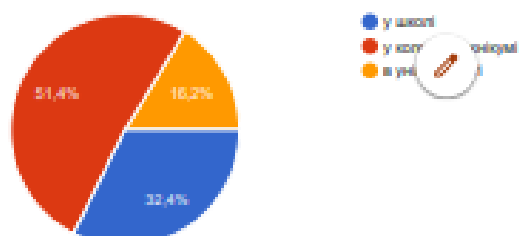
210 відповідей

Вкажіть Вашу стать:[Копіювати](#)

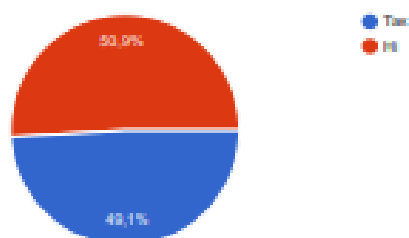
210 відповідей

Де Ви навчаєтесь?[Копіювати](#)

210 відповідей

Чи обізнані Ви про можливість отримати професійну правничу допомогу безкоштовно?[Копіювати](#)

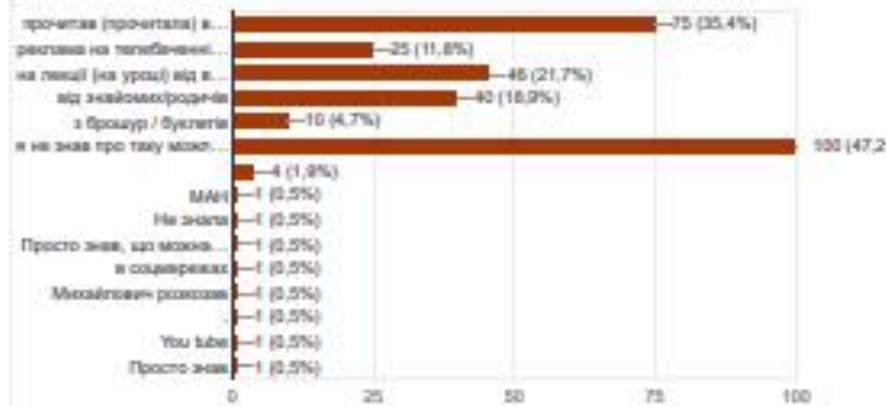
212 відповідей

Друзі!

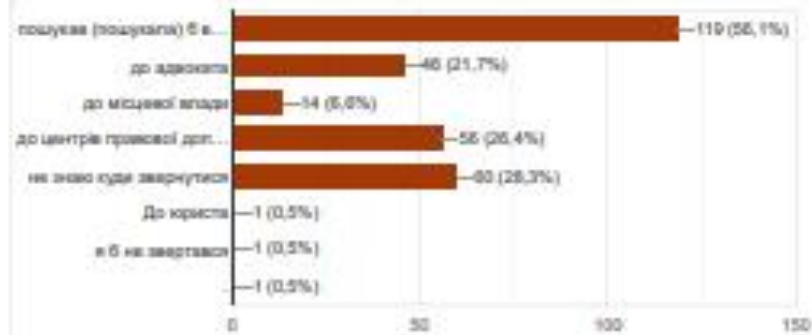
Якщо обізнані, то з якого джерела Ви дізналися про Ваше право на безкоштовну правову допомогу?

212 відповідей

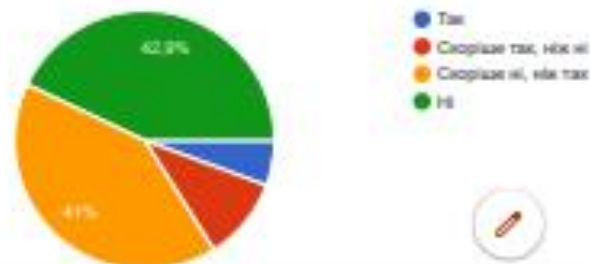
Куди б Ви звернулися за безкоштовною правовою допомогою?

212 відповідей

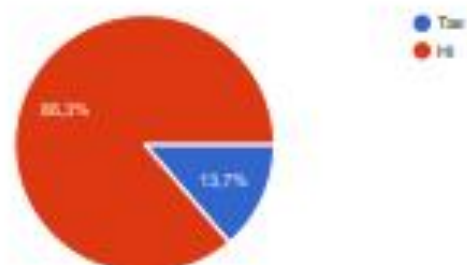
Чи потребували Ви коли-небудь правової допомоги?

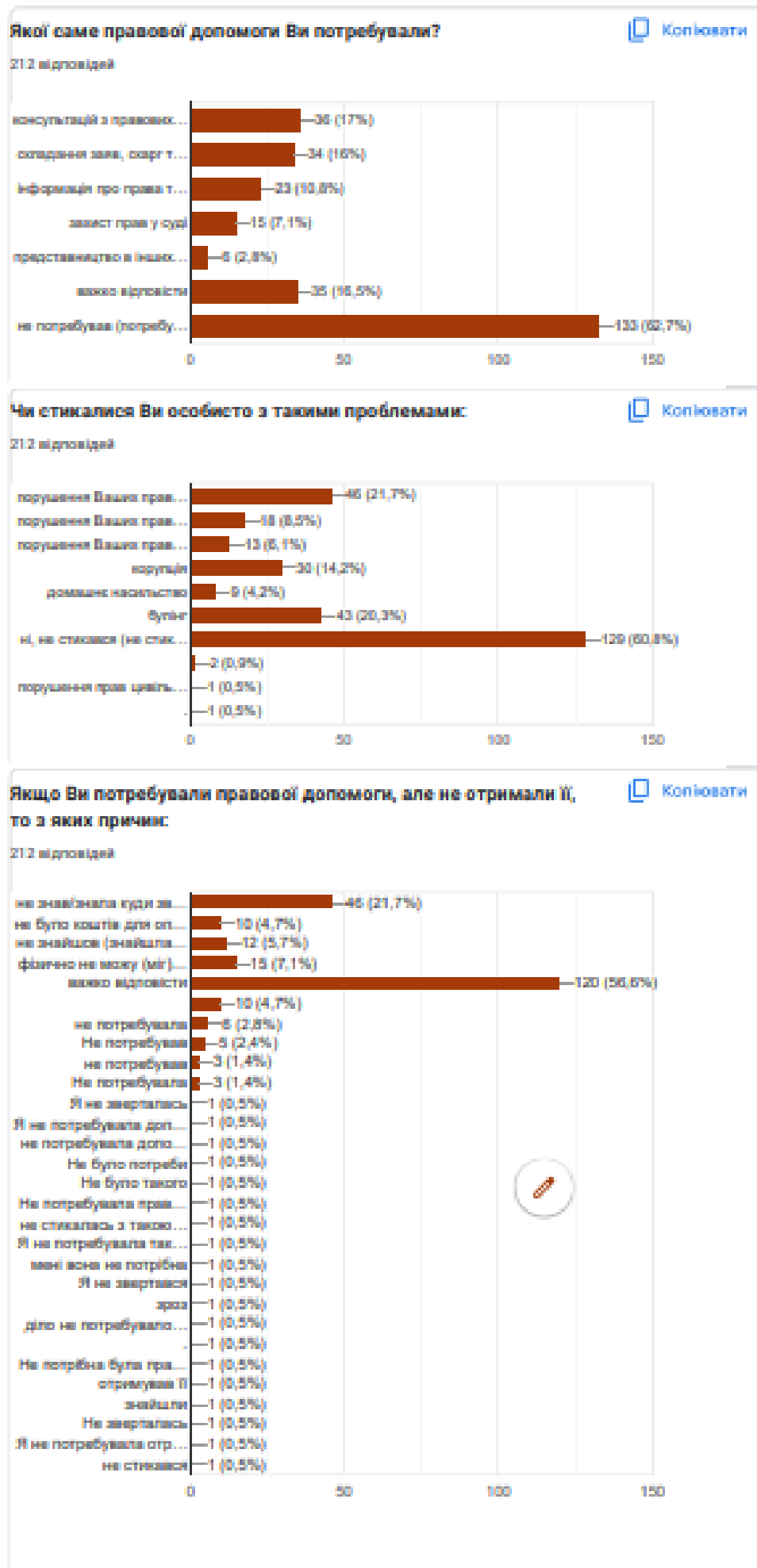
212 відповідей

Чи був у Вас чи у Вашої сім'ї досвід співпраці з центрами безоплатної правової допомоги?

212 відповідей

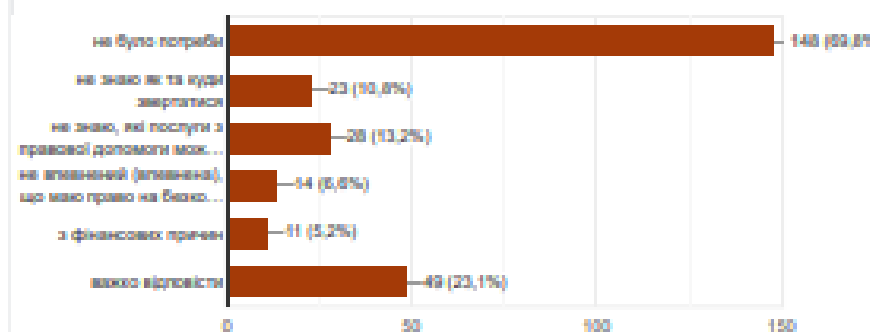

Якщо ніколи не звертаєшся по правову допомогу, то з яких причин:

 Копіювати

212 відповідей

Компанія Google не створювала цей вміст і не підтримує його. [Повідомити про порушення](#) - [Умови використання](#) - [Політика конфідційності](#)

Google Форми

ДОДАТОК Г

	Нормативно-правове регулювання	Система органів публічного адміністрування	Кадрова складова	Інформаційно-аналітична складова	Матеріально-фінансова складова
Литовська Республіка	<ul style="list-style-type: none"> • статті 31 Конституції Литви; • Закон Республіки Литва «Про правничу допомогу, гарантовану державою» від 20 січня 2005 року № Х-78 	<ul style="list-style-type: none"> • Уряд Литовської Республіки; • Міністерство юстиції Литовської Республіки; • Координаційна рада; • Державна служба гарантованої правничої допомоги; • муніципальні установи; • Асоціація адвокатів Литви. 	<ul style="list-style-type: none"> • первинну правничу допомогу надають юристи та помічники адвокатів; • вторинну – адвокати; при цьому існує можливість вільного вибору адвоката; • юридичні клініки забезпечують надання безоплатної первинної правничої допомоги. 	<ul style="list-style-type: none"> • Міністерством юстиції розроблено положення про інформаційну систему надання правничої допомоги від 16 липня 2018 року 	<ul style="list-style-type: none"> • застосовується диференційований підхід щодо покриття витрат на безоплатну вторинну правничу допомогу з урахуванням майнового стану особи та кількості звернень.
Республіка Польща	<ul style="list-style-type: none"> • Закон Республіки Польща «Про безоплатну правничу допомогу та правничу освіту» від 5 серпня 2015 року. 	<ul style="list-style-type: none"> • Міністерство юстиції; • Рада безоплатної правничої допомоги, безоплатних громадських консультацій та правової освіти. 	<ul style="list-style-type: none"> • правничу допомогу надають юристи, адвокати, громадські організації, які повинні відповідати певним критеріям, зокрема, мають досвід надання консультацій та договори з адвокатами; 	<ul style="list-style-type: none"> • звернення може бути особисто, по телефону, на електронну пошту через спеціальну форму 	<ul style="list-style-type: none"> • фінансування безоплатної правничої допомоги відбувається з державного та місцевого бюджетів

			<ul style="list-style-type: none"> • юридична клінічна освіта розвинена, деякі юридичні клініки мають спеціалізацію. 		
Федеративна Республіка Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> • п. 3 статті 44 Конституції Німеччини; • Закон про консультативну допомогу також відомий як Закон про юридичні консультації та представництво малозабезпечених громадян від 18.06.1980 року. 	<ul style="list-style-type: none"> • Федеральне міністерство юстиції; • місцеві суди. 	<ul style="list-style-type: none"> • адвокати; • розвинена юридична клінічна освіта. 	<ul style="list-style-type: none"> • звернення може бути особисто, по телефону. 	<ul style="list-style-type: none"> • диференційований підхід до визначення суб'єктів права на безоплатну правничу допомогу з позиції їхнього майнового стану; • фінансування безоплатної правничої допомоги відбувається з державного та місцевого бюджетів.
Королівство Норвегія	<ul style="list-style-type: none"> • Законом про правничу допомогу від 1980 року 	<ul style="list-style-type: none"> • Норвезьке Міністерство юстиції та громадської безпеки • Губернатори округів (Fylkesmannen) 	<ul style="list-style-type: none"> • правничу допомогу надають адвокати, адвокатські об'єднання; в Норвегії значна роль відведена альтернативним способам отримання безоплатної правничої допомоги – юридичним клінікам 	<ul style="list-style-type: none"> • звернення може бути особисто, по телефону. 	<ul style="list-style-type: none"> • фінансування безоплатної правничої допомоги відбувається з державного та місцевого бюджетів.
Сполучене Королівство Великої Британії та	<ul style="list-style-type: none"> • Закон про правову допомогу й консультації 1949 р.; • Закон LASPO від 2012 р. 	<ul style="list-style-type: none"> • Агентство правової допомоги; • Бюро консультацій для громадян 	<ul style="list-style-type: none"> • адвокати, • юрисконсульти, • патентні повірені; 	<ul style="list-style-type: none"> • звернення може бути особисто, по телефону. 	<ul style="list-style-type: none"> • фінансування безоплатної правничої допомоги відбувається з державного бюджетів.

Північної Ірландії			<ul style="list-style-type: none">• фінансові юристи,• розвинена юридична клінічна освіта.		
---------------------------	--	--	---	--	--

ДОДАТОК Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях, зарубіжних періодичних наукових виданнях, а також вітчизняних фахових журналах, що індексуються у міжнародних наукометричних базах:

1. Сахнюк В. В. Принципи державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Ч. 2. С. 135–140. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.20>

2. Сахнюк В. В. Право на безоплатну правову допомогу як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 211–214. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/50>

3. Міщук І. В., Сахнюк В. В. Окремі аспекти права на безоплатну правову допомогу в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Нове українське право*. 2021. Випуск 3. С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.22>

4. Сахнюк В. В. Європейські стандарти адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правову допомогу та національне законодавство. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2022. Випуск 69 (1). С. 317–321. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.53>

5. Сахнюк В. В. Суб'єкти публічного адміністрування системою безоплатної правової допомоги: загальнотеоретичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 306–310. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.57>

6. Сахнюк В. В. Особливості забезпечення права на безоплатну правову допомогу в територіальних громадах. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 1 (82). С. 52–56. DOI [10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-44-48](https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-44-48)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сахнюк В. В. Характеристика інституційної складової системи безоплатної правової допомоги. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки*: збірник тез. м. Рівне, 21-22 травня 2020 р. Рівне: НУВГП, 2020. С. 294–297.

8. Сахнюк В. В. До питання про співвідношення понять «правова допомога», «юридична допомога» та «професійна правнича допомога». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні*, м. Запоріжжя, 23–24 квітня 2021 року. Запоріжжя: Запорізька міська організація «Істина», 2021. С. 17–19.

9. Сахнюк В. В. Право на безоплатну правову допомогу: загальна характеристика. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки*: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти, м. Рівне, 11–12 травня 2022 року [Електронне видання]. Рівне: НУВГП, 2022. С. 261–263.

10. Сахнюк В. В. Діяльність системи безоплатної правової допомоги в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми розвитку сучасного права: українські реалії та зарубіжний досвід*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції. м. Рівне, 20-21 травня 2022 р. Рівне: НУВГП, 2022. С. 122–124.

11. Сахнюк В. В. Юридичні клініки в системі суб'єктів права на безоплатну правову допомогу. *Право і суспільство: актуальні питання та перспективи розвитку*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. м. Полтава, 8 грудня 2022 р. С. 186–188.

12. Сахнюк В. В. Окремі аспекти взаємодії Національної поліції України з центрами надання безоплатної правової допомоги. III Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України», м. Кропивницький, 28 квітня 2023 р. С. 230–232.

13. Сахнюк В. В. Правова обізнаність як елемент доступу до безоплатної правничої допомоги серед дітей та молоді. Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки», м. Рівне, 11-12 травня 2023 р. С. 582–584.

14. Сахнюк В. В. Забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, Рівненський інститут КУП НАН України, 27-28 квітня 2023 р.) / Упорядкування Оксани Якимчук. Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2023. С. 344–346.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Сахнюк В. В. Перспективи запровадження медіації в системі безоплатної правової допомоги. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів: вітчизняний та зарубіжний досвід: наукова монографія / За заг. ред. В.І. Цимбалюка Львів: «Новий Світ- 2000», 2020. С. 125–139. (172 с.)

16. Сахнюк В. В. Волонтери та параюристи як агенти забезпечення доступності безоплатної правової допомоги. *Збірник матеріалів міжнародного правничого конкурсу наукових статей серед здобувачів закладів вищої освіти.* (присвячений Дню Донецького державного університету внутрішніх справ) (м. Кропивницький, Україна). Донецький державний університет внутрішніх справ. 2023. С. 382–393.

Рівненський місцевий центр
з надання **безоплатної**
вторинної правової допомоги

вул. Кавказька, 7,
м. Рівне, 33013, Україна
Т: (0362) 62-07-88
E-mail: rivne1.rivne@legalaid.rv.ua
Website: www.legalaid.gov.ua
Код ЄДРПОУ 39771092

«30» червня 2023 вих.№ 1402/1-28

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сахнюк Віти Володимирівни

на тему «Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну
правничу допомогу в Україні», поданого на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право» у діяльність Рівненського
місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги

Довідка видана Сахнюк Віті Володимирівні, здобувачці вищої освіти
третього освітньо-наукового рівня кафедри конституційного права та галузевих
дисциплін Національного університету водного господарства та
природокористування про те, що результати проведеного наукового
дослідження використані в роботі Рівненського місцевого центру з надання
безоплатної вторинної правової допомоги.

Матеріали дисертаційної роботи застосовано при реалізації
правопросвітницьких функцій Рівненським місцевим центром з надання
безоплатної вторинної правової допомоги.

Положення про удосконалення адміністративно-правового забезпечення
права на безоплатну правничу допомогу, зокрема, його популяризації серед
населення, особливостей діяльності центрів з надання безоплатної правової
допомоги в умовах воєнного стану та інші обговорювалися на круглих столах,
що проводилися в Рівненському місцевому центрі з надання безоплатної
вторинної правової допомоги.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану Вчену раду за місцем
захисту дисертації.

Директор Рівненського місцевого центру з надання
безоплатної вторинної правової допомоги

А.С. Негрей

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
КООРДИНАЦІЙНИЙ ЦЕНТР З НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ
РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР З НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИННОЇ
ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Кавказька, 7 м. Рівне, 33013, Україна Т/Ф: (0362) 46-01-09 Е: office.rivne@legalaidd.rv.ua

від 27.07.2023 № 015/01-07/189

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сахнюк Віти Володимирівни на тему «Адміністративно-правове
забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в Україні», поданого
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у
діяльність Рівненського регіонального центру з надання безоплатної
вторинної правової допомоги в Рівненській області**

Довідка засвідчує, що результати наукових досліджень, викладені у дисертаційній роботі «Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в Україні» здобувачки вищої освіти третього освітньо-наукового рівня кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування Сахнюк Віти Володимирівни впроваджено у діяльність Рівненського регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Рівненській області.

Матеріали дисертаційного дослідження були корисними під час проведення правопросвітницьких заходів Регіональним центром надання безоплатної вторинної правової допомоги. Сама здобувачка вищої освіти третього освітньо-наукового рівня, Сахнюк Віта Володимирівна є волонтером безоплатної правової допомоги (посвідчення волонтера № 23 від 06.10.2022 року), долучається до круглих столів та семінарів, організованих Рівненським регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Рівненській області.

Особливо актуальними видаються сформовані у дисертаційному дослідженні рекомендації щодо популяризації права на безоплатну правничу допомогу з огляду на потреби покращення доступу до правосуддя та безоплатної правової допомоги як його частини.

**Директор
Регіонального центру
з надання безоплатної вторинної
правової у Рівненській області**

Василь ОВДІУК

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
м. Рівне, вул. Олекси Новака, 75; каб. 829. тел. 26-97-11; 8-81; 8-76; 7-30
nni-prava@nuwm.edu.ua

Від «14» червня 2023 р. № 215а

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сахнюк Віти Володимирівни
на тему «Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну
правничу допомогу в Україні», поданого на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право» у діяльність Юридичної клініки
навчально-наукового інституту права Національного університету
водного господарства та природокористування

Результати дисертаційного дослідження Сахнюк Віти Володимирівни, здобувачки вищої освіти третього освітньо-наукового рівня кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування на тему «Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу», використовувалися у діяльності Юридичної клініки навчально-наукового інституту права НУВГП.

Зокрема, матеріали наукової роботи були корисними під час проведення правопросвітницьких заходів студентами-клініцистами та комунікаційних функцій Юридичної клініки. На засіданнях студенти-клініцисти обговорювали із здобувачкою місце Юридичних клінік серед суб'єктів адміністративно-правового забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Також впроваджено ідею здобувачки щодо залучення студентів-клініцистів до волонтерства в системі безоплатної вторинної правової допомоги.

Директор Юридичної клініки
навчально-наукового інституту права
Національного університету водного
господарства та природокористування,
д.філос.н., професор

А. В. Матвійчук

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА
 ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028, тел. (0362)63-30-98, факс (0362) 63-32-09, mail@nuwm.edu.ua

Від 03.08.2023 р. № 011-06

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання у навчальному процесі
 Національного університету водного господарства та природокористування результатів
 досліджень і розробок, одержаних при виконанні дисертаційної роботи
 Сахнюк Віти Володимирівни
 на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Використані у навчальному процесі науково-методичні розробки та результати досліджень старшого викладача кафедри правових природоохоронних дисциплін Сахнюк В. В., що викладені в її дисертації за тематикою, пов'язаною з адміністративно-правовим забезпеченням права на безоплатну правничу допомогу в Україні, забезпечують набуття теоретичних знань та сприяють формуванню здатності об'єктивно і критично аналізувати інформацію про інститут захисту прав людини, займати самостійну позицію у питаннях теоретичного та практичного характеру, що стосуються інституту прав людини, активній правовій позиції в ситуаціях, пов'язаних з конкретними випадками порушення прав людини чи виникнення такої загрози, здатності до вчинення адекватних правових дій, застосовувати альтернативні способи захисту громадянських прав на практиці і використовувались при викладанні нормативних та вибіркових освітніх компонент при підготовці здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право»:

«Основи безоплатної правової допомоги»: Тема 1. Безоплатна правова допомога, як інструмент захисту прав громадян. Зміст безоплатної правової допомоги. Її нормативно-правові засади. Історичне становлення системи безоплатної правової допомоги в Україні. Право громадян на професійну правничу допомогу. Суб'єкти надання безоплатної правової допомоги. Тема 2. Організація діяльності системи безоплатної вторинної правової допомоги України. Поняття первинної правової допомоги. Структура та повноваження підрозділів системи безоплатної вторинної правової допомоги. Особливості організації роботи центрів та бюро безоплатної вторинної правової допомоги. Кадрове забезпечення.

«Юридична клінічна освіта»: Тема 5. Право на безоплатну правову допомогу в системі основних прав людини. Поняття та сутність безоплатної правової допомоги. Надання безоплатної первинної правової допомоги: поняття, види, суб'єкти та порядок розгляду звернень. Надання безоплатної вторинної правової допомоги: поняття, види, суб'єкти та порядок розгляду звернень. Міжнародний досвід надання безоплатної правової допомоги.

«Актуальні проблеми адміністративного права та судочинства»: Тема 2. Людина і виконавча влада: становлення нового типу взаємовідносин. Поняття та зміст адміністративно-правового статусу громадянина. Співвідношення адміністративно-правового і конституційного статусу людини і громадянина. Основні складові елементи адміністративно-правового статусу громадянина: права, свободи, обов'язки, юридичні гарантії. Поняття, структура та види прав, обов'язків, юридичних гарантій.

Проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків
 Національного університету водного господарства та природокористування
 д.е.н., професор

Виконавця: Міщук І.В.
 Тел. 0974382477

Наталія САВІНА